

HOLMI

XIV. évfolyam 8. szám

2002. augusztus

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Máttyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Horváth Elemér:* csillagos ég • 963
diákbál • 963
a tanárnő levele • 963
apokalipszis • 964
- Nádasdy Ádám:* Az esernyő • 964
Az óra • 965
A kutya • 965
A bicikli • 966
- Czesław Miłosz:* Egy kilencvenéves költő dedikál
(Gömöri György fordítása) • 966
- Pam Durban:* Hamarosan (Nagy Nóra fordítása) • 968
- Kovács András Ferenc:* Kavafisz-átiratok
A Ptolemaioszok dicsősége • 980
Itália partvidékén • 981
- Kiss Anna:* Örvény • 981
De hát • 983
- Polcz Alaine:* Halál és cserepek (II) • 985
- Falcsik Mária:* Novemberi napfény • 1006
Mi lesz a szexszel? • 1006
- Sajó László:* Tepertőkrémes kenyér • 1007
Strand • 1008
- Pályi András:* Az ártatlanság kora • 1009
- Kelecsényi László:* Egy erotikus emigráns • 1026
- G. Merva Mária:* A gödöllői Léda-villa titkai • 1037
- Schein Gábor:* („hogy elvétessenek”) • 1044
(gorgó) • 1044

- André András*: „Végállomás: Auschwitz” • 1045
Nicolae Balotă: Karácsony Benő (*Vallasek Júlia fordítása*) • 1046
Szvetelszky Zsuzsanna: A pletyka mozgásformáinak irodalmi ábrázolásai • 1052

FIGYELŐ

- Bodor Béla*: Harmadik típusú utópista:
a tudós bumfordi (Spiró György:
A Jégmadár) • 1066
Szvetelszky Zsuzsanna: A pletyka azé, aki megműveli (GreCsó
Krisztián: Pletykaanyu) • 1072
Csont András: Kritikus író (Péterfy Jenő
zenekritikái) • 1077
Dékány András: Láthatáron: az ember(i)ség
(André Comte-Sponville: Kis könyv
a nagy erényekről; Présentations
de la philosophie) • 1080
Dupcsik Csaba: Összecsapva (Samuel P. Huntington:
A civilizációk összecsapása
és a világrend átalakulása) • 1085
Bikácsy Gergely: Szürkület? (Fehér György
panoptikum) • 1096

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Horváth Elemér

CSILLAGOS ÉG

fiatalon számon tartottuk csillagainkat
az ott a sikereinké az ott a birtokainké és így tovább
azóta sem láttam ilyen tündér eget
és egyre inkább egyedül vagyok

ó téli éjben messzi csillagok
hol van az ifjúságunk szép ígérete?
sikereimre füttyülök kudarcaimra is
és az sem vonz már amit nem tudok

DIÁKBÁL

szocialista szép hazánk
erős bástya a béke frontján
utána át a nagyterembe
ahol a cigánybanda rágyújt
strauss kékdunájára
s amíg osztálytársaim keringőznek
sorsukba merevülten
nézem hogy úszik el a dinnyehéj
és kiokádok a hazámat

A TANÁRNŐ LEVELE

(rihaku és pound után)

hamarosan fél évszázada lesz
hogyan elmentél rövid időre csak
ahogy mondtad amíg politika
nyugodt történelemmé nemesül
én fölépítettem az életem
ahogy tudtam s nem sajnáltam magam

hogy hiányoztál változatlanul
a gyerekkorom folytatása vagy
s ehhez ragaszkodom makacs kata
egyébként kontyban hordom a hajam
s látlak a lapokban öröm hogy írsz
bár ebből hideg öröklét süvít
ha mégis jönnél tudasd majd velem
és éléd megyek hegyeshalomig

APOKALIPSZIS

ki lehet itt idegenebb?
a mennyezetten mécs pislákol
s a műfogsorom rám nevet
az elhagyott vizespohárból

Nádasy Ádám

AZ ESERNYŐ

Az esernyővel problémái voltak,
minduntalan kinyílt, amikor nem akarta,
amikor meg akarta, hiába nyomta
a gombocskát, valahogy beragadt,
piszkálta, erre meg kiugrott a helyéből,
és ismeretlen helyre elgurult.
A kulcsát vette elő, azzal ügyesen
benyomta a szárban lévő fémrugót,
mire az esernyő azonnal kinyílt,
többekbe beakadt, az utasok
ámulva nézték, hogy ni, ennek
az esernyője kulccsal nyitható.
Alig bírta becsukni, csöpögött, utána
úgy fogta össze a nyakán,
minthogyha meg akarná fojtani.

AZ ÓRA

Az órát érettségire vették neki,
keletnémet volt, nem szerethető.
Pedig a Glashütte patinás márkanév,
mondta az anyja, és az apja is
bólogatott, na annak aztán
fogalma nem volt az ilyesmiről,
műszaki cikk, ugye. Az üvege
magas volt, domborúan régimódi,
és külön körben, kerek mélyedésben
futott a kis másodpercmutató.
Elvileg vigyázott rá, de a vonaton
kézmosás közben, már Wrocław után,
lecsatolta és a mosdóra tette,
egy lengyel nő ment be utána, *meine Uhr?*
my watch?, hiába állt eléje, úrinői
tartással, felvont szemöldökével
csak intett: félre, siheder, mit képzelsz itten.
Nem motozhattam meg, mondta a többieknek,
hát nem, mondták. Nem bánta igazán.

A KUTYA

A kutya bronzból volt, bronztalapzaton
szétterpesztett lábakkal állt, az alját
zöld filc borította, az egyik csücske
levált, és valahányszor az ember letette,
a tenyerével kellett odafogni.
Egészen körbe fordult a kutya,
a hátsó combjában volt valami,
azt próbálta meg leheletfinom
csattintással, visszahúzott fogínnnyel,
szinte már mosolyogva megharapni.
Eladtam, közölte a felesége,
nagyon kellett akkor a pénz, lakásra,
meg volt beszélve, hogy amit lehet,
eladnak, hát ez sikerült. Akármivel
le tudjuk nyomtatni a dolgokat.
A nagypapa mondta mindig neki:

*nyomtasd le, fiam, azzal a kutyával
az írást, hogyha jön a huzat. „Majd csak akkor?” –
pimaszkodott – „nem kéne most, előre?”
Okos vagy, okos, mondta az öreg.*

A BICIKLI

Enyhén más volt, huszonhetes,
két kézifékes, kontra nélküli
Superla Sport, de sebváltó sehol.
Tulajdonképpen miért volt mindene
más, mindig más, mint a többieké?
Lehetett visszafelé hajtani,
vagyis csak tekergetni a pedált,
ez nagyon elegáns volt, percegő
hangot adott, mindenki odanézett,
kanyarban át lehetett igazítani
a pedálok állását aszerint,
hogy melyik oldalra dőlt be az ember.
Titkos megállói voltak, ahol muszáj volt
megállni, vagy ha nem lehetett
(mert másokkal ment – ez ritka volt;
vagy mert meglátták volna, hogy ő mindig
a Molnárék előtt picit megáll),
akkor magában, mint a hasbeszélő,
hangszórósan bement: gyorsított személy.
Működött rendesen, de női volt,
a bűdös életbe, rá is kérdeztek mindig.

Czesław Miłosz

EGY KILENCVENÉVES KÖLTŐ DEDIKÁL

Hát mégis túléltelek, ellenségeim!
Neveteket már moha borítja.
Pedig milyen buzgón vezettétek a hajszát
Az elfajzott gaz áruló nyomában. Tanmesék
Mondják: a végén győz az igazság.

Hát nem feltétlenül. Kicsit gyöngébb a szív,
 Kevesebb a kitartás és máris trombitaszó
 Búcsúztatja a szegény nyuszit vagy a medvét.
 Ez a diadal nem tölt el büszkeséggel.
 Egyike tán a sok csodás fordulathoz
 Azok közül, amelyek egykor megmentettek
 Auschwitztól; és szintúgy (van rá adat)
 A lágersorstól kies Vorkutánál.
 Ebben, úgy látom, semmi érdemem nincs.
 Gondviselés óv művészt és bolondot,
 Mondta valaki. Mintegy kompenzálva
 Azt, hogy mi csak játékszerek vagyunk
 Teljesen ismeretlen sötét erők kezében.
 Meg hogy kevésbé vagyunk beszámíthatók.

Híven szolgáltam én a lengyel nyelvet.
 Sok nyelv közül egyetlenegy ez nékem,
 Hív engem, s kéri, hogy fényét emeljem,
 Mert itt túl sok majomforma ember
 Beszéli, akiktől – megvallom – viszolygok.
 De beszéli oly sok jó és tiszta lélek,
 Hogy imáik megválthatnák a világot.
 Meg aztán a lengyelség: kötelesség,
 Sőt van, akinek szenvedély. Nem is adnám
 Bármely nyelven írt bölcs mesterművekért.

Sok igazság volt, ellenségeim,
 Abban, hogy ez a gaz kisúr ábrándokat
 Szótt, felhúzta orrát, bírált jobbra-balra,
 Nem élt köztetek, mindjárt célra tört:
 Góggal elsáncolt saját hírnevére.

Igen, valóban, művemem megírtam.
 Ez annyit tesz, hogy tudatában voltam,
 Milyen veszély fenyegeti a lelkem.
 Elég pár életrajzot szemügyre vennünk:
 Kortársam volt pl. Jerzy Andrzejewski,
 Vagy földim a Nieważa folyó mellől
 Witold Gombrowicz, egyik se fénylő jellem.
 És bár rájuk gondolva mint egyénre,
 Rögeszméikre és eltorzult énjük
 Ócska trükkjeire s a boldogtalanságra,
 Szánalmat érzek, aggodalmat is,
 Hogy hátha nem vagyok más én se, mint ők,
 Tölgyet játszottam, s törzsem korhadék volt.
 Milyen lesújtó. De van rá bocsánat:
 Nagyobbak akartak lenni önmaguknál,
 Prófétaásra mindhiába vágyva.

Most, megvénülve, tanúk előtt állok,
Kiket az élők szemmel már nem látnak,
Beszélgetünk, nevükön hívom őket,
Miközben kezem dedikál csak, aláír.

Gömöri György fordítása

Pam Durban

HAMAROSAN

Nagy Nóra fordítása

1

Martha anyjának, Elizabeth Long Crawfordnak születésétől fogva renyhe volt egyik szemében a mozgatóizom; tizenkét éves korában, egy reggelen apja és a doktor leültette az ebédlőben a Longok georgiai, Augusta melletti marlcresti házában, és azt mondták, hogy megjavítják a szemét, nehogy később petrezselymet áruljon. Apja az ölében tartotta, míg az orvos kloroformmal átítatott zsebkendőt nyomott az orra alá és a szájához, és a kislány el nem aludt, édesen álmodva arról, hogy milyen szépséges leányzó lesz, amikor fölébred. Ám az orvos keze megcsúszott, és amikor Elizabeth magához tért, a jobb szemére vak volt. Utolsó emléke, amelyet két szemmel látott a világból, a levelek árnyéka volt a napfénypázmás padlón, apja szőrös kézfeje, a sáv az orvos nadrágján, a közelítő zsebkendő. S aztán a vakság. A felszárnyaló és lekonyuló remény, a világot hajtó kerék egy teljes fordulata – ezt tapasztalta.

A Marlcrest nevet nehéz volt kimondani. Az első szótag megnyúlt, időbe telt kiejteni; a második magasra hágott, s úgy tekintett le a világra, ahogy Martha anyja egész életében. De az élet sem volt könnyebb a százholdnyi homokos talajon, a Savannah-folyó fölötti szirtfalon téglaszlopokra épült házban, ahonnan a folyóra látni; a vízről fölkapott odáig a szél. Amikor Elizabeth hozzám Perry Crawfordhoz, hallani sem akart róla, hogy elköltözzön; férje azonban hajlandó volt odaköltözni. Fent, a szirtfalon, a temetőben állt a Longok családi sírboltja, benne a gyermekek porai, akik halva születtek, akik a lóról leesve a paták alá kerültek, akiket a kolera vagy a sárgaláz vitt el az alatt a kétszáz év alatt, amit a Longok Marlcrestben éltek meg. A polgárháború előtt rabszolgák trágyát vontattak fel a folyóról – a *marlt*, amelyből a *crest* (gerinc) lett –, és szétterítették a szántóföldeken. Sokan lelték itt halálukat: belefűltek a trágyába, összeestek a hőségben, kígyó marta meg őket, vagy a vízbe fűltek. Egy távoli szántóföld sarkába temették őket, amelyet már évekkel Martha születése előtt fenyőerdő nőtt be, bár Martha idejében is találni lehetett edénycserepeket, kagylóhéjat, üres barna orvosságosüvegeket a fenyőtűk alatt, mintha olyanok engedték volna a földbe a szeretteiket, akik hitték, hogy a holtaknak is jár útravaló.

Az elfuserált operáció után Martha anyja ott folytatta életét, ahol a kerék megállt és ő kiszállt. Az orvos keze által lezárt vak szem büszkévé tette arcát, s megosztotta, mint-ha egyik fele aludna, míg a másik nagyon is éber, résen áll, hogy kivédje a következő ámulást. Így nézett ki hetvenöt évesen is – torz arcán bősze kifejezés –, amikor magához hívta Marthát és bátyját, ifj. Perryt az augustai szeretetházba, ahol gyermekei helyezték el, miután egy sor kisebb szélütés érte, s kockázatos lett volna egyedül maradnia Marlcrestben. Fél évig, mielőtt a szeretetházba dugták volna, egyik bajt a másik után csinálta. Letiltotta számlái kifizetését. Az ajtókat kívül-belül teleszereltette zárral. Éjszakáinként panaszosan hívta gyermekeit. Az asszonyt, akit szereztek melléje, enyveskező, részeges perszónának nevezte. Matattak a földszinten a zárral, állította, még-hozzá Herbert Long, a felvégről. Családja a rabszolgáktól származik, akik egykoron itt éltek. Száz éve várják, hogy eljöjjön az ő idejük; most itt vannak, hogy meglopják.

Marthát és ifj. Perryt a napos ablakhoz húzott tolószékében várta anyjuk aznap a szeretetházban. Drapp vászonruha volt rajta, s feltette legszebb fülönfüggőjét és családi örökség gyöngysorát. Frissen fodrászolt ezüst haját feltupírozta, s Arpège parfümillat lengte körül, mint legjobb régi napjaiban. – Milyen jól nézel ki, anya. Milyen alkalomból csípted ki magad? – kérdezte Martha, miközben megcsókolta anyja édeskés, púderozott arcát.

Anyja tárcájában néhány irat lapult, ez volt az alkalom. Hitelesített szerződések. Sugárzó mosollyal nyújtotta át az iratokat, egyesével, Marthának és ifj. Perrynek. Eladta Marlcrestet – az egész hóbelevancot – egy vállalkozónak, aki lebuldózerolja a házat, rendezi a terepet, és ültetvényt telepít rá. Plantation Oaks lesz a neve. – Itt a birtoklevél másolata – nyújtotta ifj. Perry felé. – Amint látod, az aláírás és a hitelesítés egyaránt kifogástalan. – Fia feltartotta az iratot a fénybe, hátha talál valami hibát, amely érvénytelenítené a szerződést. – Ami a családi feljegyzéseket és az ingóságot illeti, azaz a ház *tartalmát* – hajolt előre Martha anyja a tolószékben, s ujjait összekulcsolta az ölében, arca kipirult, ízlelgette (Martha látta) tolvaj tettének bosszúsomjas diadalát –, az egészet eladta egy fiatalembernek, aki egy atlantai déli történelmi múzeum megbízásából kereste föl. *Kész*, ütött a tolószék karfájára. *Passz*. A fiatalember rendesen látogatta a szeretetházban, amióta Martha és ifj. Perry bedugta oda – és ennek idestova kerek esztendeje. Még Marlcrestbe is elvitte egyszer vagy kétszer a kocsján, hogy elhozzon néhány otffejtett holmit. A Long család tulajdonában sok történelmi érdekességnek számító vagyontárgy volt; már a múzeumi emberek is a legjelentősebb georgiai műtárgygyűjteménynek nevezték az ingóságaikat. Rabszolga varrónők hímezte finom vászoningek és babakelengye. Naplók és főkönyvek és részes arató szerződések. Szerszámok, arcképek. Az ültetvényesélet hiánytalan dokumentációja. A fiatalember olyan nagy kedves volt hozzá. Nem sajnálta az időt, üldögélt mellette, és hallgatta. Soha nem pillantott lopva az órájára, soha nem kerestett kifogást arra, hogy felpattanjon és faképnél hagyja öt perccel azután, hogy leült.

Nem mintha Martha és ifj. Perry nem számított volna rá valamiképpen. Az ember továbbörökíti, ahogy él. Egész gyermekkoruk alatt azt hallgatták, hogy anyjuk *magas mérce* szerint él, ami azt jelentette, hogy mindennek tökéletesnek kellett lennie – de mivel soha semmi nem volt tökéletes, anyjuk folytonosan, mélységesen és keserűen csalódott mindenkiben és mindenben. *Lószérű* – mondta Marthára, belesűrítve e jelzőbe Martha minden fogyatékoságát. Hosszú arcát, lapátfogait, tartás nélküli haját, lószérűen fénylő sötét szemét. És Martha túl *testes* volt, túl húsos. A nyári hőségben verejtékezett, télen elgémberedtek az ujjhegyei. Ifj. Perry soha nem volt több példás tanulónál, jellegtelen kisfiúnál. Martha anyját még férje, id. Perry is cserbenhagyta. Ami-

kor Martha tizenhat, ifj. Perry tizennyolc éves volt, apjuk egy októberi reggelen vadkacsavadászatra indult a régi rabszolgatemető alatti mocsárba, és nem jött haza többé. Szívroham végzett vele. Sötétedés után a seriff talált rá fent a vadkacsalesen: tábori széken ült, puskája keresztben a térdén, úgy nézett kifelé a les oldalablakán, mint ha még az alanti sötét vízben bukdácsoló és tollászkodó récéket figyelné.

Halála feldühítette anyjukat; kettőzött lendülettel kereste a tolvajt, aki meglopta. És bár Martha és ifj. Perry számított rá, hogy anyjuk egy napon az ő nevükhöz is eljut a gyanúsítottak hosszú lajstromán, egyikük sem volt igazán felkészülve rá. *Felkészülhet-e az ember a valóságra, amely mindig meglepőbb vagy rémisztőbb vagy akár édesebb, mint amit képzelni bírunk? Soha. Álmodunk, vágyakozunk és tervezünk, de valami kifinomultabb, nagyvonalúbb és ravaszabb erő intézi a valóságot a számunkra.*

Miután végighallgatták anyjukat, aki elsorolta, hogy mi mindent loptak el tőle, s aztán elégedetten hátradőlt, egyikükről a másikukra pillantott, azzal a sugárzó és rettegetes *Van kérdés?* tekintettel, Martha lehunyta a szemét. Látta, amint a buldózer szétnyomja a házat. Megingott, repedezett, azután összedőlt, maga alá temette az ágyakat, asztalokat, székeket, a vécészagot, nagyanyjának bundáit és kerek kalapdobozait, a folyó széles kanyarulatát, amelyet Martha a hálósobájából látott télen, amikor csupaszok voltak a fák. S eltörölte a föld színéről a rabszolgatemetőt is, ahol a tavaszon Martha egy kigyomlált területen műliliomokat talált agyagkorsóban, egy fenyőfának támasztva. Martha aznap úgy érezte a szeretetházban, hogy a világ összedől, és életében először eltávolodik tőle; összedől és eltávolodik, ahogy anyja megjósolta, nem éppen szavakkal, noha Elizabeth azokkal sem fukarkodott, hanem a lépteivel távolodott el tőlük, zárt arcával, dühével.

Anyjuk attól a naptól számítva egy éven belül halott volt. Egy szélütés, mégpedig olyan erőteljes, amilyennel talán maga is kiegyezett volna egy hozzá mérhető ember halála okául, kidöntötte toloszékéből a szeretetház ebédlőjében egy szombat este, és végzett vele, mielőtt bárki odaérhetett volna. Martha döbbenet fedezte föl, hogy anyja a koporsóban más, mint életében volt. Ezüst hajának hulláma változatlanul tökéletes, szintúgy elegáns ujjai, de arca a kegyetlen gőg nélkül csontosnak és sóvárnak hatott, mintha a düh felszíne alatt mohó szomorúság bujkált volna. Sem a temetkezési vállalkozó higgadt hozzáértése, amellyel kis bánatos mosolyt csalt az elhunyt ajkára, sem a ravatalozó rózsaszín villanykörtéinek jótét fénye nem lágyíthatta el az arcot, amelyet az öröklétbe visz magával immár.

2

Mihez kezd az ember azzal, ami megmarad neki? Martha nem akarta, hogy a gyermekei szánozzanak nagyanyjuk koporsója fölött. Visszatért ahhoz az élethez, amit választott, nyugodt, hétköznapi, bevált életéhez. Martha úgy látta, anyjában a keserűség és a düh pontosan olyan erős és heves volt, mint a remény és a vágyakozás, és Martha éppen ezt a vágyakozást irtotta ki magából. Mindenekelőtt ezért ment feleségül Raymond Maitlandhez (anyja kívánsága ellenére), egy tiszt családból származó tiszt férfihoz, nagydarab, józan, kancsófülű férfihoz, akivel egyet akartak. Vidéken laktak, Augusta mellett, és Raymond fel s le utazott a parton, amit maga *napkeleti tengerpartnak* nevezett, mert úgy tartotta, hogy e fennkölt hangzású szó előnyhöz juttatja kevésbé kifinomult vetélytársaival szemben. A dél-karolinai Myrtle Beachtől a floridai Jacksonville-ig tartott a területe, és hol biztosítási kötvényekkel, hol lexikonokkal, hol

építőanyaggal, gyógyszerrel, édességáruló automatával, hol irodai berendezésekkel házalt. A konyhafiókokat és dolgozószobájának fiókjait zsúfolásig töltötték a ceruzák, golyóstollak, vonalzó, műanyag konzervnyitók, kulcskarikák, hőmérők és orvosi spatulák, rajtuk az épp képviselt cég neve és reklámszövege.

Tavasszal, nyáron és kora ősszel letekerte a kocsiablakot (az ötvenes években járunk, amikor a légkondicionálás még nem volt mindennapos az autókban), bal karjával kikönyökölt az ablaknyílásba, s így mindig lesült, mire hazaért. Otthon egyik közös játékuk volt, hogy lezuhanyozott, alsónadrágban elnyúlt az ágyon, és miközben a ventilátor zümmögésére és a rádióból halkán szűrődő klasszikus zenére elszenderedett, felesége oly gyöngéden és türelmesen masszírozta a krémet napégette karjába, mintha a saját bőre volna, s Raymond néha azt képzelte, hogy a szétfutó hűvösség Martha ujjbegyeiből, az érzékeny, körkörös érintésből származik.

Egy július végi napon, azon a nyáron, amelyen Raymond ötvennyolc éves lett, Martha meg épp betöltötte az ötvenhatot, amikor ifj. Raymond elvégezte a technikumot, és lányuk, Louise megszülte második gyermekét, Raymond hazatért egyhetes újáról. A Tom Mogyorótársaság képviselőjében utazott északra a parton. A konyhapultra dobta az autókulcsot, és felesége karjába omlott, nyögött, hogy hatszáz mérföldet kellett vezetnie ebben az *átkozott* hőségben, ráadásul az ő korában. Sült zsír szaga és cigarettafüst keveredett rajta a verejték és az út fémes szagával. Egy napon majd holtan találják a kormánykerékre borulva; szívroham végez vele a Pee Dee-láp egyik tikasztó mellékútján. Íróasztali állás – most azonban csak erre vágyott. Hogy közelebb legyen az otthonához, közelebb *hozzá*, ez volt a jelszó. – Zuhanyozz le – mondta Martha. – Gyere, feküdj ide mellém.

Martha, ahogy masszírozta a krémet férje karjába, érezte az öregedő hús selymes petyhüdségét; látta, hogy férje izmai is ernyedtek, megnyúltak. Mellkasa is megereszkedett. Ahogy gyöngéden számba vette, milyen jegyeket hagyott férje testén az idő, feltűnt neki, hogy a bal karja éppoly fehér, mint egész teste. Elnézte az apró, örömteli és békés mosolyt férje ajkán. Martha az ágy szélén ült, a ventilátor fújta rájuk a levegőt, a testápoló már kinyomva az ujján, amikor egy kép támadt benne mintegy a férje bőrétől, akár egy illat: zöld sortos nő sziesztázik fehér vesszőfotelban, vastag, napbarnította lába keresztben egymáson, dohányzik és nevet.

Martha bedörzsölte a Solarcaine-t férje fehér karjába. Másnap átnézte az utolsó hat telefonszámlát, s talált is egy folyton ismétlődő dél-karolinai, Little River-i számot. A hanghoz, amely válaszolt Martha hívására, illett a vastag láb, a cigaretta, az olyan nő tunyasága, amilyennek a képe Martha agyába rögzült. Aznap este, amikor Raymond elé tette a telefonszámlákat, férje a tenyerébe temette arcát, úgy sírt. Igaz, mondta, igaz, elveszítette a fejét. De szakítani fog vele, úgy hívják, hogy... – Ki ne merészeld ejteni a nevért a házamban! – kiáltotta Martha –, ha Martha egy kicsit még türelemmel lesz, és ad időt. Ha képes megbocsátani.

Türelme volt Marthának, és ideje is. Bővében volt mindkettőnek, s a hajlandóság sem hibádzott, hogy megbocsásson. Hat hónapig próbálkoztak, de a dolgok túl messzire jutottak a másik nővel. A történet apránként összeállt: az ajándékok, melyekkel elhalmozta – ékszerek és pénz, egy félév tandíj a nő fiának a dél-karolinai egyetemen – és a sok-sok ígéret. A nő özvegyasszony volt, Marthánál húsz évvel fiatalabb. Martha kis híján beleőrült. Amikor már azt hitte, mindenről tud, férje kibökött még valamit, s végül úgy tűnt, sose lesz vége kettejük eltervezett közös jövőjének.

Amikor Raymond Little Riverbe költözött vastag lábú nőjéhez, Martha azt mondta neki, két dolgot kér tőle – vagyis inkább hármat: először is az augustai és a Scaly-he-

gyi házat. Louise és ifj. Raymond még elemibe járt, amikor Raymond és Martha megvásárolt egy roskatag, régi, kőalapzaton álló fehér deszkaburkolatú házat; emeletes volt, bár szélessége csak szobányi, teteje bádog. Észak-Karolinában, a Scaly-hegy lábánál húzódó völgyben állt. Itt töltötték a nyarakat, s ha tehették, a hálaadásnapot is. Amikor odaértek, mindig Raymond szállt ki elsőnek a kocsiból. – Hagyjátok a papát egy kicsit – fogta vissza Martha a gyerekeket. Raymond látványosan nyújtózkodott, és beszívta a levegőt, mintha sose telhetne el vele. Aztán csípőre tett kézzel megállt, mellkasát kidüllesztette: Raymond, a hegy királya. Majd rákönyökölt a kocsiajtóra, betolta széles, mosolygó arcát a lehúzott ablakon, megszorította Martha karját, és így szólt: – Ötvencentes milliomosok vagyunk, Martha, ez tuti – mintha ez a felfedezés minden egyes alkalommal új lenne, mintha jelezne, hogy kevés is elég a gazdagsághoz. Hogy beéri annyival, amennyije van. Aztán ráérősen szájon csókolta Marthát, s azzal megérkeztek.

Martha harmadik kérése Raymondhoz az volt, hogy soha többé ne halljon felőle. És komolyan is gondolta; egyszer és mindenkorra ki akarta vetni az életéből. Martha tudta, hogyan juthat el a hideg, csupasz úrhöz a bensejében, ahol képes a kiszabott abszolútumok szerint élni. Isten veled, Raymond. – Hálás vagyok az anyámnak, amiért annyi erőt kaptam tőle – mondta Louise-nak a válóper idején. – Komolyan. Neki köszönhetem, hogy nem roppan bele a gerincem. – Hogy szépen elisztázom, gondolta Martha, a szálakat.

3

Öt évvel a válása után Martha bejelentette, hogy felköltözik a Scaly-hegyi házba. – Biztosan elromlott a termosztátom, nem bírom tovább ezt a hőséget – mondta Louise-nak, aki rémüldözött, hogy anyja olyan messzire költözik egyes-egyedül. – Mi lesz, ha elesel? – kérdezte Louise. – Vagy ha szélütést, netán szívrohamot kapsz?

– Gyerünk feljebb, barátom – tréfálkozott Martha az episzkopális egyházbeli barátaival, amikor azok megkérdezték, jól végiggondolta-e a döntését. Másoknak azt mondta, hogy nyugdíjazza magát. Felhagy mindennel. Mi mindennel, tudakolták azok. A hétfői kanasztázásokkal és a keddi bridzsezéssel? (Martha nem válaszolt.) Azzal, hogy a vasárnap reggeli istentisztelet előtt az előcsarnokban strázsál, hátha új arcot lát? („Isten hozta a Mindenszentek-templomban. Velünk tart ma reggel? Lenne szíves kitölteni ezt a kérdőívet, és bedobni a gyűjtőládába? Örülünk, hogy eljött.”) Azzal, hogy könyveket gépel vakok számára, és végigtolja a könyveskocsit a kórházi folyosókon, zaklatja a menthetetlen betegeket, rájuk erőszakolja mosolyát, hogy felvidítse őket? A teasütemény-sütéssel és a ragufőzéssel, a részvételefonokkal és a gratulációs vagy vigaszlevelekkel? Azzal, hogy rohan a templomba, amikor csak nyitva látja az ajtaját, vagy azzal, hogy aggódó barátainak magyarázkodnia kelljen a távolléte miatt? Isten veled ennek mind.

Senkinek nem beszélt róla, hogy mennyire vágyja a magányt: vágyik rá, hogy egyedül legyen, hogy új kilátás legyen a szeme előtt, ismeretlen, sziklás talaj a lába alatt. Nem mondta senkinek, mennyire meg akart szabadulni Raymondtól, akinek cigarettafüstje beleivódott a dolgozószoba lambériájába, és ott lebegett az augustai ház mellékhelyiségeiben. Azelőtti héten, hogy eldöntötte, költözik, a kezébe került egy penészes csomag Tomi sajtos keksz a konyhafiók mélyéről, s rögtön megértette, hogy ez a ház örökké a felszínre fog vetni magából tárgyakat, amelyek Raymondra emlékezte-

tik, bármennyit súrol, fehérít vagy szellőztet is. A hegyi házban nem volt ennyire súlyos Raymond jelenléte. Ott majd kiszedi Raymond pólóit a hálósobai komód alsó fiókjából, s csíkokká szaggatja; leveszi a kávésbögréjét a konyhapolcra, széttepi gondos kézírással írt, a vízmelegítő és a kazán közé akasztott instrukcióit, és akkor mindörökre végez vele. Akkor Raymond úgy kilép az életéből, ahogy az anyja kilépett. Anyja, akinek sírját kötelességtudóan felkereste évente kétszer, mikulásvirágot vitt karácsonykor, liliomot húsvétkor, s lehajtott fejjel álldogált, üres szívvel, melyből kiveszett a vágy, hogy lássa anyját, és beszéljen vele.

De az ember nem élhet úgy, hogy *semmit* nem csinál, igaz? Nem ülhet egész nap ölbe tett kézzel, nem vethet egymaga kártyát a konyhaasztalon. Nem beszélhet másokkal anélkül, hogy furcsa visszhangokat ne hallana önmagával folytatott beszélgetéseiben. Martha tehát elfoglalta magát. Lekaszáltatta a ház mögötti legelőt, és tavat markoltatott. A házat hátul megtoldotta két szobával és egy verandával, meghosszabbította a konyhát, míg a végén úgy nézett ki, mint egy kiterített ujjú deszkaing. Hetente kétszer átkelt fehér Dodge Dartjával a hegyen Highlandsbe, a nyugdíjasok klubjába kanasztázni és beszélgetni.

Hétről hétre írt a gyerekeinek, levelei tele voltak kérdésekkel és tanácsokkal. „Egyenesednek-e már Sarah Lynn fogai?”, kérdezte a lányától. „Ha nem, kérlek, vidd fogszabályozásra.” Vagy: „Azok a régi vászonszalvéták, amiket adtam, *teásszalvéták*”, írta Louise-nak, miután utolsó látogatásakor gombócba gyűrve találta őket a mosogató alatti szennyeskosárban. Lánya hosszú, csevegő hangú levelekben válaszolt, amelyekhez szövetmintákat mellékelte vagy gyermekei fotóit. Ifj. Raymond teljes gőzzel gyártotta jegyzeteit az „Ifj. Raymond Maitland emlékezései”-hez. Nagymenő a Coca-Colánál lent Atlantában, mesélte anyja a barátnőinek kanasztázás közben. Nagyon nagy menő, ismételte meg, s nyomatékkal fölfonta a szemöldökét, jelezve, hogy nincs szó, amely átfogná fia hatáskörének ívét.

Martha hetenként rendre levelet írt bátyjának, ifj. Perrynek is. Perry a felesége halála után a miszticizmus felé sodródott, és a Rózsakeresztesek tagja lett. Levelei a lélekvándorlásról szóltak, a léleknek arról a képességéről, hogy nem függ az időtől vagy a tértől, hogy bejut oda, ahol nincs halál, nincs kezdet, és nincs vég, csak áramlat van, amely egyre felfelé visz, spirálban tekeregve a végtelenségig a beteljesedés, az üdvösség felé. A felesége után vágyik, írta. Alig várja, hogy újra találkozzanak.

Martha a hálósobájában ült a hegyi házban, amelyet teljesen a magáénak érzett – egyetlen nyom sem maradt áruló férjéről, még egy fénykép sem –, egyszerű, magas asszony ült a hálósobában, ujjatlan blúzban és durva zsákvászonból varrt hosszú szoknyában. Hajfonatait feltűzte a fején; lábán ortopéd szandál és gyapjúzokni, egyik bokáját keresztbe téve a másikon, egyenes háttal ült a fehér asztalhoz húzott magas támlás széken. Az ember legyen *realista*, írta bátyjának, horzsolásokra vérzészállító timsórudacsát tegyen, jódot a mélyebb sebekbe, igekezzék *ezen* a világon kibékülni az étellel. A valóság (ezt kétszer aláhúzta) állandó és megbízható társ, aki, ha egyszer barátságot kötöttünk vele, soha nem hagy cserben, sem faképnél egy másik szerető kedvéért. Ne fárasszuk magunkat azzal, hogy olyasmit akarunk, amit nem kaphatunk meg. Aminek vége, azt jobb, ha lezárjuk, s félretesszük. „A hiú remények kegyetlenek, Perry”, írta. „Nem szabad kimerítenünk magunkat azzal, hogy arra várunk, ami soha nem történhetik meg. Tapasztalatból beszélek. Ahogy magad is tudod, méltatlanul bánt velem az élet, ahogy mindannyiunkkal, de minél öregebb leszek, annál biztosabban tudom, hogy a vigaszt – ha van – abban kell keresnünk és megtalálnunk, hogy far-

kasszemet nézünk az étellel, úgy, ahogy van. Az elmét nem engedhetjük szabadjárásra, mert elveszhet a vágyakozás és a szánakozás rengetegében. Én hiszem ezt.”

Egy kései szeptember délután, amikor már egy éve lakott a Scaly-hegyen, amikor a tava tele volt vízzel, s a rét körbekerítve, a széna boglyákban száradt a szomszédnak bérbe adott mezőn, amint ott ült a verandán vacsora után, s nézte, hogy az esti fény körbeöleli a völgyet, és előmlik a rét alján, valami megváltozott benne. Érezte, hogy rákap és elfordul, mint a pecek egy óriási zárban. Meglehet, a kövér szénaboglyákra ferdén hulló aranyszínű fény hívta elő benne a változást. De lehet, hogy a feladat, amit éppen bevégzett – bejegyezte anyja nevét és elhalálozásának dátumát a Longok családi Bibliájába –, vagy az, ahogy ölében a nyitott könyvvel ült, s nézte a száradó tintát.

Ez nem az a fajta szerény vasárnapi iskolabeli, fehér, préselt fedelű, aranyozott lapú Biblia volt, amelynek vörös jelzőszalagján parányi aranykereszt függ. Az eredeti családi Biblia volt, amelybe 1825 óta jegyezték a Longok születési és halálozási évszámait. Komoly és súlyos, aranyozott bőrfedelű könyv, amelyet kulcs nyitott. Sok tűznek szaga ivódott belé; a bejegyzésekre szolgáló oldalai maszatosak voltak, és már puhák, akár a kelme. Amikor apja kinyitotta valamely családi alkalomból, Martha mindig azt képzelte, hogy mennydörgés görög ki a lapjai közül. Miután anyja eladott mindent, Martha kiment Marlcrestbe, s a legcsekélyebb habozás és büntudat nélkül leemelte a Bibliát a földszinti szalonban a kandalló melletti faragott fapolcra, ahol egész életében, anyja és nagyanyja életében, sőt dédanyja életében állt, és magával vitte. A múzeum egy teljes éven át kérte levelekben a Bibliát. Eleinte puhatolózó, tiszteletteljes levelek érkeztek. Később már ügyvédek reklamáltak. Martha ügyet sem vetett rájuk. Most, hogy anyja neve fölött kipillantott a réten száradó szénára, úgy érezte, valami felkapta, röpíti, majd leteszi egy hellyel közelebb annak a sornak az elejéhez, amely anyja után maradt üresen.

Ekkor fogant benne a családi összejövétel ötlete. Hogy összegyűjti ide, magához mindazokat, akik megmaradtak a Long nemzetségből. Másnap reggel beautózott Highlandsbe, és *Long családi összejövétel* dombornyomású meghívókérdőívet rendelt. Kitűzte a dátumot is, mégpedig a következő nyárra: 1969. július 6–9-re. Egész télen leveleket írt, könyvelte a válaszokat, azután szétküldözgette a ház alaprajzát, bejelölve a szoba- és ágyelosztást.

Adj Marthának elég időt, szokta volt mondani a bátyja, és bármit megszervez. Ifj. Perry részt vett a normandiai partraszállásban; mindig is úgy tartotta, hogy Martha megtervezhette volna azt a partraszállást. *Ezt* mindenestre alaposan megtervezte. Ígéreteket gyűjtött be huszonöt messzi földre szakadt Longtól, a mezőn kialakított parkolóban zseblámpával kijelölt helyükre irányította őket, akár a felvezető a futballmérkőzésen. Cipelte a bőröndjeiket, miközben felkísérte a házhoz és a szobájukba irányította őket.

A gyerekeknek váltófutást, kincskereső versenyt rendezett, meg túrákat lent a völgyben, amelyeket maga vezetett, akár egy cserkész rajvezető, ami Louise kiskorában volt – fák, hüllők, kövek két lábon járó lexikona. A csapatbeli lányok szkinknek, gyíknak nevezték el csillogó szemű, fürgé nyugtalanságáért. A felnőtteket étellel-itallal, pletykával traktálta; a családi Biblia és a fényképek kézzől kézre jártak. Elkészítették a Long családfát; lepedőnyi papírtekercs volt, amelyre a genealógus minden ágat és gyökeret felvázolt. Esténként társasjátékot játszottak nyereleményekért. Nyert a legöregebb Long, egy gyengécske, kilencvenhárom éves bácsi, aki türelmesen elüldögélt ott, ahova lerakták, míg valaki érte nem jött. És a legfiatalabb: a georgiai, porterdale-i szövő-

műhely vezetőjévé azon a nyáron kinevezett Lamar Long júniusban született fia. Szívrendellenességgel született baba, mondták; nem működött az egyik szívbillentyűje. Jó baba volt, nagy, kerek szemű, csendben feküdt a kosarában, s tanulmányozta az idegen arcokat, amelyek mint felhők követték egymást az ő kis egén.

Basáskodóbb asszonyt nem látott a világ, suttogták a vendégek. Épp, mint az anyja, szegényke, mondták mások. Még a bátyjával is összekülönbözött a konyhában, ráadásul egy ostobaság: a tejszín miatt. Egyik reggel Perry fütörészve jött a konyhába, hogy fölözzön egy kanálnyi tejszínt a kávéjára az egyik üveg paraszttéjből, amit Martha a szomszédtól vásárolt. Csakhogy Martha a sarkában volt, és kikapta a kezéből az üveget, mielőtt bátyja becsukhatta volna a hűtőszekrényt. – Ezt a szedres süteményre tettem félre, Perry – mondta neki –, amit a búcsúvacsorára fogok sütni.

– Ugyan, Martha, csak egy kiskanállal kérek.

– Nem, annyit sem nélkülözhetek.

Félóráig ment a huzavona, s akkor Perry megpróbálta lezárni a vitát: – Adj egy kis cit abból a tejszínből, Martha – nyújtotta eléje remegő kézzel a csészéjét. – Csak egy cseppet a nyavalyás kávémba.

– Nem lehet, Perry – mondta Martha. – Mondtam, hogy a süteményre kell az egész. – Előrenyújtotta az üveget, hogy megmutassa – nem a nyakába sűrűsödött sárga csomót, hanem a *tejszínhabot*, a magas, kemény kúpokká vert habot és a meleg, sűrű töltelék az édes, fojtó réteg alatt. Hát Perry nem látja? Martha látta, és a leendő hab gondolata könnyeket csalt a szemébe. Aztán meg feldühödött azon, hogy kis híján elsírta magát egy *tejszínhab miatt*. Épp ő, aki annyit prédikált bátyjának a méltóságról és annak kelepccéjéről, hogy az ember túl messzire tekint előre a jövőbe vagy hátra a múltba, boldogságot vagy vigaszt keresve. Épp ő, aki nem kevés akaraterejét mind bevetette azért, hogy úgy élje meg a világot, ahogy van. Ifj. Perry végül lecsapta a kávécsészéjét a konyhapultra, és kiviharzott. Aznap este ezt mondta valakinek: – Ma összeakaszkodtam Marthával. – És egy gyermek, akinek a fülét véletlenül megütötte a megjegyzés meg a nevetés utána, két dulakodó jávorszarvast képzel egy hegyi tisztáson; hatalmas agancsuk összegabalyodva, s addig viaskodnak, míg kimerülten össze nem rognak és ki nem múlnak. Évszakok jönnek és mennek, egyik a másik után, csontjukon már csak a bőr, a kiféheredett agancsok azonban még mindig egymásba akaszkoznak.

Az összejövétel utolsó napján Martha, ahogy előre eltervezte, felmászott a rozoga falétrán, elhessegette a segíteni ajánlkozókat, és japán rizslámpásokat szerelt fel az útménti óriás ezüstjuhar és a ház melletti cédrus közé. Negyed hétkor kezdődik a vacsora, hétkor beszédek, emlékezőések, ajándékozások, rövid közös dalolás, végül a genealógus zárszava, aki visszakövette a család gyökereit Angliáig, és ma este mindenki tudomására hozza, hogy az első Longok honnan indultak az Újvilágba több száz évvel ezelőtt. Pontban hat óraker Marthával ezüstvillával megcsendített egy kis ezüstharangot, megvárta, míg a csengés elül, s akkor felszólította a társaságot, hogy sorakozzanak fel, amit a legfiatalabbtól a legöregebbig mindenki meg is tett, ahogy Martha képzelte volt. Sorba álltak a fűrészbakokra helyezett, fehér abrosszal letakart deszkaasztalok mellett, s megrakták tányérjukat csirkével, kukoricával és babbal, majd szedtek a banánpuddingból, kókusztorcából, s természetesen ott kínálta magát Martha szedersüteménye, hegyláncnyi tejszínhabbal a tetején.

Alig ültek le enni, amikor Martha meghallotta, hogy Abel Rankin jön le az utcán. A szomszédja volt, aki a fölözetlen tejet mérte neki a kannájából, amikor leszállította

a szekerén azt a saját kezével fejt zsíros tehéntejet, aminek Martha az *egész* színét félretette. Martha, meghallván a tejeskannák koccanását, a szekérdöcögést, Fűrészpor, az öszvér zablájának fémes csörgését, botladozó patáinak zaját a köves úton, gyorsan teleszedett egy tányért – csirke, bab, kókusztorta –, és kisetett az udvar szélére, hogy bevárja Abel Rankint. Amikor a férfi észrevette Marthát, megállította sötét öszvérét, és jó estét köszönt (soha nem nézett Martha szemébe), felbökött barna nemezkalapjának karimájára, és elvette a feléje nyújtott tányért. – Egyék, Mr. Rankin – kínálta Martha.

A férfi a kocsisülésen előrehajolva tömte magába az ételt, mintha az evés dolog lenne, amit sötétedés előtt el kell végeznie; Martha tartotta addig a gyeplőt, paskolgatta Fűrészpor pofáját, csontos orrát tapogatta, kezén érezte az öszvér fújtatását. Amikor a gyerekek odaszaladtak, hogy megsimogassák az állatot, vezényelni kezdett. Felsorakoztatta őket, és beszédet intézett hozzájuk. – Gyöngéden simítsd meg az orrát – mondta. – Mindig úgy bánj az állattal, mint a hímes tojással. Ha azt akarod, hogy emlékezzen rád, fújj bele az orrlyukába. Finoman, ilyen finoman, neked beszélek, nem hallod?

Anyja tanítása volt ez, anyja *szavai*. Mihelyt kimondta őket, érezte, hogy anyja oda megy hozzá, és megáll mögötte, figyeli, hogy lánya jól megtanulta-e, hogyan kell bántani az állattal. Anyjában mindig is volt gyöngédség az állatok iránt, amit általános kiábrándultsága és megkeseredettsége sem oltott ki. Állat soha nem csapta be. Martha gyerekkorában folyton ott ólálkodott egy falka éhes kóbor kutya a marlcresti ház hátsó lépcsőjénél, várva, hogy Martha anyja megetesse őket. A kandalló tetején mindig volt egy cipősdoboz, benne kidöntött fenyőfákról megmentett kicsi mókusok, amelyeket Martha anyja gondosan flanelrongyokba bugyolált, és cumisüvegből etetett, amíg önálló életet nem kezdhettek.

Anyjának volt egy Tennessee hátaslova, egy Jimbo nevű gyönyörű pej, amelynek fekete sörényébe és farkába piros szalagokat font, ha kiállításra vitte. Belefúrta arcát a ló sörényébe, simogatta, paskolgatta, s közben Martha a kifutókorlátba kapaszkodva hallgatta azt az óarany színezetű és folyékony melegséget, amely anyja hangját betöltötte, valahányszor a lovához beszélt, s várta, hogy ez a forró szeretetláva túlcorduljon anyja szívének korlátján, és ráömöljön. Várt, s egyre vár. Anyja most eljött, olyan közel áll hozzá, hogy Martha azt hiszi, hallja, hogy a levegő sípolva árad ki uralkodónői orrának csontos lyukán. Anyja, aki annyit utazott, hogy meglelje Marthát, most ismét megvonja tőle a szeretetét, ám jó anyához illően felhívja lánya figyelmét, hogy elnyerheti még, ha bírja türelemmel, és nem adja fel, ha egyszer az életben helyesen cselekszik végre.

Martha visszafojtotta a lélegzetét, majd megrázta a fejét, hogy kitisztuljon, s hátrafordulva kémlelte a vendégeket, vajon nem vették-e észre, hogy csukott szemmel, ökölbe szorított kézzel áll ott, bolond módra, teli reménységgel. A kocsisülésen Abel Rankin küzdött a vacsorájával; a gyerekek vihorásztak, Fűrészpor orrát simogatták, és arcukat szőrös pofájához nyomták. A vendégek hátul ültek az udvar gypén vagy a verandán, s ették a vacsorájukat. Az asztalhoz járultak, s másodszor, harmadszor is teleszedték a tányérjukat, vastag szeleteket vettek Martha gyönyörű süteményéből. Neveltséges öregasszony vagy, gondolta Martha. Állsz és várod, hogy halott anyád megérintsen. De ott volt megint, átküzdötte magát az évek rétegein, s csalárd forrásként buggyant elő Martha lábánál az az alattomos, kérlelhetetlen, világot körbeszővő erő, az az állhatatos és brutális valami, amit az emberek reménynek hívnak, ami feltartóztathatatlanul, örökkön-örökké toldoz-foldoz, szövi a hálóját, eltölt, gyógyít, egészsé

tesz. Ami jelen életünk szövedékéből alakítja a jövőt, amelyben felépülünk vagy szelelemre találunk, s ami előreküld, miközben köddé válik, majd elöttünk alakot ölt újra, hogy mindig meglegyen az az életben maradáshoz nélkülözhetetlen érzésünk, hogy nemcsak hányódunk a világban, hanem haladunk valami *felé*.

Martha úgy vélte, ha az ember lemondhatna a reményről, e világi életében megszabadulna a vágyakozástól és annak torzulásaitól. Isten a megmondhatója, ő megpróbálta. De nem ment. Ez végső soron még anyjának sem sikerült. Miután eladta Marlc-
restet a fejük fölül, és pillanatnyilag kiegyenesítette életének kanyarait azáltal, hogy elvette másvalakitől, amit érzése szerint tőle elvettek, még akkor sem volt elégedett. Bánkódott, és emésztette magát öreg pudlija miatt.

Rowdynak hívták Martha egyetlen örökségét. Akkor került a házba, amikor Martha és ifj. Perry a szeretetházba vitték anyjukat. Tizenhárom éves, mogorva, reszketeg jószág volt, folyton zabált, és félelmében harapott. Elvénuült, kocsonyás szem, göndör szőr és csont volt már az egész állat. Egy szombat reggelen, nem sokkal azután, hogy odakerült, feldöntötte a szemetesvödröt, míg Martha bevásárolni ment, és kinyalta az avas szalonnaszírt egy konzervdobozból. Martha a konyhapadlón talált rá, zsíros pófájával levegőért kapkodott; rohant vele az állatorvoshoz, ahol két órával később kimúlt, fáradt szíve egyszerűen megfulladt, annyira eldugította ereit a sok zsír.

Anyjuk a halála napjáig sóvárogta a híreket Rowdyról, étrendjének részleteiről, széketének állagáról, és Martha és ifj. Perry rendre kielégítette a kíváncsiságát. Még azt is eljátszották, hogy adják-veszik Rowdyt egymás között, osztoznak az örökségen. Ifj. Perry egyik látogatásakor elmesélte anyjának, hogy hűvös őszi reggeleken Rowdy milyen hévvel kergeti a mókusokat a hátsó udvaron. A következő látogatáskor Martha folytatta a mesét, elmondta, hogy Rowdy most is imádja a kutyakekszét, bár már csak az ínyével nyammogja, egy örökkévalóságig tart, mire elmajszol egyet. Egy kicsit szorulásos, úgy nézi, de amúgy jól van. – Akkor nem kap elég rostot – válaszolta anyjuk. – Adj neki almát. Ha százszor nem mondtam, akkor egyszer sem, hát a falaknak beszélek én? – támadt rá, s látó szemét elsötétítette a régi tűz. Majd elmosolyodott. Amikor a vége felé rájuk mosolygott, mindig a koponyája mosolygott; aztán jött a sírás, a vágyakozás, a bánat. – Hozzátok el a kiskutyámat! – zokogta. – Hamarosan, anya – ígérték neki, megpaskolták a kezét, hátrasimították a haját. – Majd legközelebb.

4

Augusztus van, huszonöt évvel a családi összejövetel nyara után. Olivia Hudson, Martha egyik unokahúga férjével és kisfiával a hegyekben autózik; amikor elhaladnak egy keskeny völgyön felfutó út mellett, Olivia megszólal: – Ez az út mintha Martha nagynéném házához vezetne, ahol a családi összejövetelt tartották, meséltem róla, emlékszel? – Olivia hétéves volt akkor, a szívbeteg kisfiú az ő öccse; a fényképeken védelmezőleg mindig mellette áll, keze közel az öccséhez, az ágy szélén vagy a takarón. Most visszafordulnak, és bekanyarodnak a völgybeli útra, s Olivia figyelni a tájat, nyomokat keres. Nem hiszi, hogy áll még a ház, de reméli, hogy a fák, legelők és a kerítés valamiféle összhatása lelki szemei előtt felépíti és ráhelyezi emlékképét elvesztett alapjára. Reméli, hogy talál néhány tetőpalát, egy ép kéményt, a gazos mezőhöz felvezető lépcsőt. Akármit.

Egy kanyar után azonban magát a házat látja, a facsemeték és az elvadult cédrusok dzsungeléből kiemelkedő házat. Több száz juharcsemete, állapítja meg Olivia, ahogy közelebb érnek. A leveleket rezgeti a szellő. Ingatlanügynök táblája hever a fűben, egy óriási ezüstjuhar tuskója mellett, amelyből a kis magoncok sarjadtak – ez vetette széles árnyékát a ház előtti gyepre az összejövetel nyarán. Amint a ház felé gázolnak és nyomakodnak a sűrű fűben a facsemeték között, Olivíát hirtelen olyan erős érzelem keríti hatalmába, hogy maga is meglepődik. Olyan erőteljes, mint a *visszatérő* szerelem, nem az érzés emléke, hanem az érzés maga – a készítés, hogy hangosan felnevesse, s egyúttal bánat, vágyakozás nem valamely személy vagy holmi iránt, hanem a vágy, hogy *megtudja*, mi vágyakozásának tárgya.

Olivia úgy gondolja, ha a házat eladták volna, ha másé lenne, ha mállik a vakolat, ha leszakadt a redőny, ha az udvarát autóroncsok lepik el, ha palánkkerítés veszi körül, ha virágos szalmakalap függ az ajtón, korántsem indítja meg ennyire. Így azonban eredeti, erős a hatás. Olivia úgy érzi, ha benéz az ablakon, ott találja az egész társaságot a vacsoraasztalnál, Martha épp körbejárja a hosszú asztalt, forralatlan tejet tölt a gyerekek poharába, amit a sarkában járó anyák kiöntenek, s pasztörizált bolti tejet töltenek helyette.

Persze amikor átgázolnak a fűvön, és átlépik a korhadt lyukat a verandán, s benéznek az ajtó melletti keskeny ablak tejüvegén, nem ezt látják, hanem egy sorsára hagyott és elhanyagolt ház utcai szobáját. Megvetemedett székek, szétszórt újságok, fehér ürülékbugyók mindenütt, egy kartondoboz teli kék üvegekkel. *Be kell* jutnia.

A hegy aljában megtalálják az ingatlanügynököt. Billie-nek hívják. Szemüvege száran apró gyémántkövek, hosszú pólóján is ékszerberakás, fekete haja csimbókos, cherokee-indián-szeme fekete, és indiános az arccsontja is. Olyan terebélyes és annyira zihál, hogy Olivia férjének fel kell segítenie a töredezett bejárati lépcsőn, de a házban már fürge, üzleties. Martha gyermekei a háztulajdonosok még, de nagyon elfoglaltak, ide se dugják az orrukat. Ezért árulják. Akadt is vevő, aki hamarosan megveszi, és átépíti panzióknak, kihasználja, hogy a Scaly-hegyen új sípályát létesítettek. Minthogy Olivia rokon (most, hogy már volt ideje jobban szemügyre venni, Billie felfedezi a hasonlóságot, igen: Martha néjére hasonlít – mondja), nem érdekelné a vétel? Természetesen hamar árajánlatot kellene tennie, tulajdonképpen még ma. Billie az órájára pillant. Bármelyik pillanatban jelentkezhettek a panziósok a maguk ajánlatával.

Minden szoba padlóján könyvek szanaszét; megfakult függönyök lógnak elgörbült karnisokról; szederindák cirógatják a konyhaajtó üvegét. – Tudja, azt beszélük, kísértet jár a házban – kiáltja Billie Olivíának, aki megindult a lépcsőn az emeletre. – Nagynénje, Martha ebben a házban halt meg, s úgy tartják, macska képében visszajár.

Olivia felnevet. – Ha lakik kísértet ebben a házban, az csakis Martha lehet – kiáltja le a lépcsőn, s a cakkos fülű, kövült tekintetű szürke cirmosra gondol, amely a verandán ült, amikor az autójuk megállt, de mint a füst szívódott fel a ház alapkövei között, mihelyt kiszálltak. Martha szívósságára gondol. A híres veszekedésre öccsével a tejszín miatt. Martha csatáira, kioktató szavaira gondol, ruháinak tiszta keményítőillatára. Martha olyasvalamit akart az élettől, amihez egyetlen élet kevés. Természetes, hogy szelleme tovább bolyong, fülel és veszekszik itt, szobáról szobára járva.

Olivíában feltolulnak ezek az emlékek, miközben belép az eresz alatti hosszú szobába: a lányok és asszonyok egykori hálószobájába. Most tele van rozsdás irattartóval, nyitott bőröndökkel, és, ami a legfurcsább, egy kis beszögellésben esküvői ruha és fá-

tyol légmentesen bedobozolva az ablak alatt; rajta se dátum, se név, ami bárki életéhez köthetné. Az ablakon át, amelyet olyan alacsonyra vágtak a falba, hogy Olivíanak le kell hajolnia, a férjét látja, amint a kisfiuk után gázol a ház mögötti magas fűben, s távolabb a gödröt a gazos réten, Martha egykori tava helyén, a sekély, hideg, sáros vizű tó helyén, amely egyetlen részen, a túlfolyónál tisztult csak ki.

Olivia kihúzza az iratszekrény egyik fiókját – meg kell rántania, annyira berozsdásodott –, és a barnás, foszladozó lapokkal teli málló dossziékban keresgél. Ingatlanpapírok, rózsakeresztes hírlevél, *Long családi összejövétel* fejléces, megsárgult levélpapír. Olivíanak eszébe jut az a hét, amelyet ebben a szobában töltött, a Tyúkólban, ahogy a férfiak elnevezték. A sok kotkodácsolás, hangoskodás, tolláskodás, illegés-billegés a kotlóstyúkok között. Apja szeretett mindenből tréfát üzni, felírta kartonpapírra, hogy Tyúkól, nagy fenekű, terebélyes tyúkot rajzolt melléje, amely hosszú pillájú szemével szemérmesen hátranéz a válla fölött, és az ajtóra szegelte. Olivíát addig soha nem vették nőszámba, s nem is vette körül ennyi nő. Keményített lepedővel letakart, sorba állított régi tábori ágyakon aludtak, vékony plédekkel takaróztak. Olivia az ablak mellé húzta az ágycsészét, anyja fekhelye és a baba kosara mellé. Onnét nézte a kelő holdat, a hegy mögül kirajzolódó csillagképeket s azt, ahogy a hajnali fény betölti a völgyet. A halála előtti hónapban, Olivia legalábbis így hallotta, Martha napszobát toldott a ház déli részéhez. És most a ház, a sok szoba üres, sorsára hagyott, hiába kezdték újra, befejezetlenül maradt.

– Nagynénje kitűnően ismerte ezeket a hegyeket – kiáltja fel Billie a lépcső aljáról. – Egyszer elment az egyik szomszéd temetésére Isten templomába, a fenti úton, és egy másik asszony is vele ment, az se volt idevalósi. De az a másik asszony magas sarkú cipőt vett fel, meg cifra matróruhákat, meg menyétszólát és kalapot. Tudja, azok az emberek ott *szigorúak* az Isten templomában. Nem tűrik a cifraságot a templomukban. Azt beszélnek, amikor az az asszony bement, és leült a flancos ruhájában, minden szem feléje fordult, és addig bámulták, amíg fel nem állt, és ki nem ment a templomból. De a maga nagynénje egyszerű fekete kötött kardigánban meg sötét ruhában ment oda. Meg alacsony sarkú cipőben. Bement, és leült a hátsó sorban, feltűnés nélkül, mint egy kiséger. Elfogadták, mintha csak közüjük való lett volna.

Olivia örömmel hallja ez egyszer, hogy Marthát tisztelték. Billie története felmagasztalja és fényessé teszi a bolond és sokat ócsárolt alakot, amivé a nagynénje vált idővel, a család kézzől kézre adott történeteiben. A hegynek azon a részén, mondja Billie, az emberek úgy beszéltek Martháról a temetésen, mintha valami rendkívülit cselekedett volna azzal, hogy illő öltözékben érkezett oda. Ám amikor a szóbeszéd Martha fülébe jutott, ő nem értette, mi végre ez a nagy hűhó. Nem lepte meg, hogy helyesen cselekedett. Amikor aznap reggel öltözködött a temetéshez, egy pillanatig sem gondolkozott azon, hogy mit vegyen fel: mindenki tudja, mibe öltözzék egy *temetésre*. Egyszerűen benyúlt a ruhásszekrénybe, és kiemelt egy fekete ruhát. És mivel hűvös őszi reggel volt, magára kapott egy fekete kardigánt. Az utolsó pillanatban lekapcsolta a karóráját, és a kredenciókban hagyta, hogy aranycsatja a komor gyülekezet egyetlen tagjának a szemét se bántsa. Az órát születésnapjára kapta a gyerekeitől valamelyik évben, és ha rápillantott, az ő – kicsiny és tiszta, fénytel teli – arcukat látta, akkorról, amikor még aprócskák voltak, és amikor még úgy érezte, előtte az élet.

Belépett a zsúfolt, hűvös templomba, leült a hátsó padba, és hallgatta, amint a gyülekezet zsolnárt énekel. Az éles, kíséret nélküli ének egy kiszáradt patakágy emlékéét hívta elő benne, azt, ahogy a nap fénye lekoppant a száraz köveken, de a kiszáradt me-

der egyébként is visszavezette gondolatait az összejövétel nyarához s a sétához, amelyet unokáival tett a gyümölcsösben. A kísértetgyümölcsösben, ahogy a gyerekek neveztek, mert a fái elszáradtak valamely betegség következtében, és fonnyadt almák csüngtek az ágakon egy egész éven át. Amint Martha ott állt a gyerekekkel, lányának legidősebb fiához fordult: – És mi leszel, ha nagy leszel, Mr. Albert Redmond? – kérdezte.

A fiú felnézett rá sápadtkék szemével, miközben a sarkán forgott, köröket rajzolva a porba. Tízéves volt, kezdett serdülni. Piros kosárcipőt viselt, nyakában sípot egy lilanarancs bőrszíjon, amit a cserkész táborban csomózott azon a nyáron. – Ötvencentes milliomos – vigyorodott el.

Amikor Martha meghallotta Raymond szavait a gyermek szájából, a szíve kalapálni kezdett, arca elvörösödött. Raymond mintegy ott termett mellettük. Hívatlan, a pokolba kívánt vendégként visszatért ártatlan képével, halovány áruló karjával, mindazzal, amire Martha évekkal azelőtt érzéketlenné, süketté és vakká vált önnön akaratából. – Nos, te betyár – súgta Raymond meleg hangon, sokat sejtetően Martha fülébe –, mi lelte azokat az almákat?

– Remélem, nem fogod erre vesztegetni a drága idődet – mondta Martha akkor a fiúnak, miközben meredten bámulta a gyümölcsöst, s hirtelen fordult egyet vele a világ, mintha arra ébredt volna, hogy a föld köröz, hogy e végtelen mozgás visszahozta ide, ahol egy pillanatig úgy tűnt, hogy e fáknek makacs és ellentmondásos igazsága egybeolvadt saját életének hadakozó igazságaival: a fák elszáradtak, de a gyümölcs nem hull le róluk. A remény a semmiben is megkapaszkodhat, és egy töpörödött kis alma elég ahhoz, hogy a szerelmet visszacsalogassuk erre a világra. A gyümölcsben meglátta a magokat, a magokban a további gyümölcsöket. E mozgásban meglátta a forgó árnyékot, amelyet az öröklét vet a világra, s meglátta a folyót, amely odavisz bennünket. Martha nem felejtett.

Amikor a zsoldárnak vége lett, a lelkész elmondta a szűk kapu, a szigorú elszámoltatás történetét, beszélt az ígért földjének elegyengetett, elsimított és kigyomlált földjéről, mely felé a feltámadás biztos reményében tartunk. S az istentisztelet végeztével Martha kint állt a templom előtt, és úgy üdvözölte azokat a szigorú, rezzenéstelen lelkeket, mintha a rokonai volnának.

Kovács András Ferenc

KAVAFISZ-ÁTIRATOK

A Ptolemaioszok dicsősége

Én, a Lagida, én vagyok a király. Korlátlan uralkodó
(teljhatalmam és gazdagságom által) minden öröm fölött,
egyedüli birtoklója az összes földi meg égi gyönyörnek.
Makedón vagy barbár; senki sem ér fel, senki sem fogható,
senki sem mérhető, sem hasonlítható hozzám. Nevetséges,

szánalmasan útszéli a Szeleukida – durva dőzsöléseivel,
közönséges kicsapongásaival merő ízléstelenség.
Ám ha valami másra szomjaznátok, jöjjetek, halljátok, lássátok:
lábaimnál hever minden városok mintája, eszményi modellje,
a tudományok lakhelye, a hellenizmus csúcsa, mindenek fölött,
minden szóban, minden művészetekben felsőbbrendű, legelső.

1911

ITÁLIA PARTVIDÉKÉN

Menandrosz sarja, Kémosz,   Itáliának éke,
vigasságban, gyönyörben   mulatja ifjúságát;
amint szokásos arra,   fenn, Magna Graeciában,
a fényűzésbe tespedt   ifjak gazdag körében.

Habár ma – jelleméhez   nem illón – túl mogorva,
gondterhelt, búskomor tán.   Bánattal telve nézi,
ahogy hajórajokról   rakodják szét a parton
a fölprédált, kifosztott   Peloponnészosz kincsét.

Görög zsákmány: rabolván   fölégették Korinthoszt.

Bizony, ma képtelenség,   lehetetlen, hogy Menandrosz
könnyelmű sarja, Kémosz,   Itáliának éke,
épp szórakozni vágya,   s mulatozni volna kedve.

1925

Kiss Anna

ÖRVÉNY

talán a
szárnyaké,
amint a
szárny visz
fölfelé,

a nagy,
világos
szárnyaké,
a nagy,
világos
szárnyaké.

Hány szélben
lángoló
szalag,
eloldva
vélünk
szállanak,

a szél is
lángra gyúl,
hiszen
színekkel
lángoló
selyem.

Kelő
holdjával,
ó, a szem!

Mint szélben
lángoló
színek,
eloldva
vélünk
mindenek,

hol minden
lángra gyúl,
hiszen
színekkel
lángoló
selyem.

A lángoló,
nagy
szárnyaké,
amint a
szárny visz
fölfelé,

a lánoló,
nagy
szárnyaké,
a lánoló,
nagy
szárnyaké.

Hány szélben
lánoló
szalag,
eloldva
vélünk
szállanak,

a szél is
lángra gyúl,
hiszen
örvénylő,
lánoló
selyem,

a szél is
lánoló
selyem,
a szél is
lánoló
selyem.

DE HÁT

miről
beszél
velem
a fel-le
vív, a
végtelen,

héjak
világos
partja lenn,
héjak
világos
partja lenn,

a fel-le
víz, a
végtelen,
holdjával
változó
elem,

bóják,
egy
landoló
sirály
a lángoló
kötélzetten.

A héjak
vándorló
hada,
mélyből a
mélybe,
bárhova,

a héj, amit
elénk
vetett
a víz,
talán
emlékezet.

Beszél a
változó
elem,
a fel-le
víz, a
végtelen,

a víz
világos
partja lenn,
a víz
világos
partja lenn,

a héjak
vándorló
hada,
mélyből a
mélybe,
bárhova,

a héj, amit
elénk
vetett,
végül
magába
visszavett.

A holddal
változó
elem,
a holddal
változó,
a nem,

bójákon
túl a
vad hajó,
a lángoló
vitorla
fenn.

Polcz Alaine

HALÁL ÉS CSEREPEK (II)

A temetés

Lassan készülődünk a temetésre. Böskén gyönyörű, barna bunda, ugyanolyan kucma, Katin csinos fekete műbunda, lábán magas szárú, magas sarkú fűzős cipő, amit hoztam. Mi sokkal kopottabbak vagyunk, mint ők. Fölvarrjuk gyorsan a gyászszalagokat, Böske öreg édesanyja készségesen segít. Kopott kötött fekete sapka van a fejemen, adnak hozzá még egy fekete nejlonkendőt, azt is rákötöm, így melegebb. A csizmámba teszünk egy réteg filcet, de ezzel szorosabb lesz, hamarosan érzem is, hogy lelassítja a vérkeringést, zsibbad a lábam.

Szedelőzködünk, indulunk.

Böske fél, hogy ki fogják dobni.

– Ha velem jössz – mondom –, akkor ne aggódj.

Indulunk, elől anyám Egonnal, aztán Böske és én, mögöttünk jön Sanyi, Bubuka, hozzák a koszorúkat, és Kati a kis műanyag koszorújával.

Aztán anyám lelassít, és én hamarabb érek oda Böskével. Odaérünk a kiskapuhoz, mellette áll a pap. Egy szál deszka a földbe vert két gömbölyű cölöpön. A két kicsi ablakon a zsaluk lehúzva, behajtva. Lenyomom a régi parasztkilincset, és ott állunk az udvaron.

De mielőtt körülnéznék, szembepattan egy őszülő hajú férfi. Nem ismerem meg: a sógorom, Anti, Ági férje. Furcsán, félelmesen villan a szeme. Mivel megszoktam, hogy a belépőnek kell köszönni, tisztességgel köszönök: – Jó napot kívánok.

Csak bólint, összeszűkül a szeme, aztán indulattal megfordul, berohan a hátsó szobába, illetve a konyhába, ahol Róza néni és Miklós bácsi élt, ahol Róza néni meghalt, és ahol Miklós bácsi meghalt. Bevágja maga után az ajtót, úgy, hogy a ház megrendül.

– Ez nekem szólt – sítja Böske összeszorított szájjal.

Belépünk a halottas szobába. Az ajtó tárva-nyitva. Jéghideg, lecsupaszított falak, behúzott zsaluk. Se függöny, se képek, semmi a világon, csak az omladozó, kopott falak. A két ablak között, félig a szoba közepén, de az ablakokhoz közelebb, a nyitott koporsó, két hokedlin áll. Ezt már tudom, így szokás, így illik, a lesötétítést is tudom.

Odalépnék Miklós bácsihoz, de hirtelen berohan Éva, és elkezd kiabálni:

– Ki innét! Kifelé innét! Utolsó, gazember, mindenét elszedted! Mocskos gyilkos! Bűdös kurva!

Böske egyetlenegy szót sem szól.

Ági is sikítani kezd, Antival egymás szavába vágak: – Hova lettek a párnák?

Majd odajön Ági elém, és kiabálja: – És a dunyhahuzatnak a végit, a csíkot levágta, és nem varrta vissza a csíkot! A csíkot nem varrta vissza a dunyhahuzatra, hát ehhez mit szólsz?

Egon belép anyámmal, és azt mondja: – Csönd legyen, ne kiabáljatok! – A szava alig hallatszík, pedig felemeli, ő is kiabál. Egyszerre mind kiabálnak, egymás szavába vágva: – Hova lett a cukor? És ki volt itt nyolc és kilenc között? – kiáltja Éva.

– Ki volt itt? És a fát, amit én vettem...

Böske hallgat. A többiek egymás szavába vágva ordítanak úgy, hogy már alig lehet érteni. Teljes a felfordulás.

Megfogják a koszorút, amit Sanyi hozott, és kidobják az udvarra. A mi koszorúnkat is.

Egon még egyszer megpróbál rendet csinálni.

Aztán kimennek az udvarra anyámmal. Abban a pillanatban utánuk tódulnak, így egypár percig egyedül maradok.

Allítólag anyámnak hoztak egy széket, és leültették, körbevették, de ott is kiabáltak.

Egon nem tudott csendet teremteni. Sanyiék kimentek az utcára, azt hiszem, Böskevel együtt, ott várták meg a papot. A papnak Egon szólt: lehetetlen, hogy mi van bent, csináljon valamit. Mindezt nem tudom, mert benn vagyok a halottas szobában.

Miklós bácsihoz lépek jobb oldalra, nem tudom, miért, ösztönösen. Arca szép, tiszta, nyugodt. Imádkozni szeretnék, de abban a pillanatban berobban sikítva Éva:

– Ezt hallgasd meg!

Valaki visszahozta a koszorút, ki akarja dobni:

– A virágja se legyen itt! A leheletével befertőzi a házat! Mocsok, utolsó mocsok, pusztuljon! Ki innét, kurva!

– Éva – mondom –, hagyj egy pillanatra magamra. Halott van. Itt most nincs helye semmi gyűlöletnek, majd azután beszélünk.

– De nem! – kiált fel Éva. Valahogy kirántódik a külső kiabálásba.

Imádkozni próbálok, átmegek a koporsó túlsó oldalára, nem tudom, miért. Ott látom, hogy Miklós bácsi arca kék, fülén, orrán, szája szélén alvadt vércsomók vannak. Egy pillanat alatt világosan fölmérem, hiszen sok halottat láttam már: Miklós bácsi még élve sérült. Ez lehetett a halál kiváltó oka. A hullavérzés nem ilyen. De a hullá-

vérzés is csak akkor lép föl, féloldalasan, ha előzőleg megütötte magát. Egy pillanatra eszembe jut...

De már beront Éva és Ági egyszerre, kiabálva. Megint a koszorúk, a virágok.

Eszembe jut, hol a kicsi szalmavirág koszorú, amit be akartam tenni Miklós bácsi koporsójába, otthon felejtettem. Kedves lett volna... Nem tudom, hogy református vagy katolikus módra imádkoztam-e. Talán megzavart, hogy Miklós bácsi görögkeleti, görög katolikus és református volt. De az imának ehhez nincs köze. Pusztán megzavarodtam ebben a rumliban.

Az az egyetlen pillanat volt, amit a jobb oldalán töltöttem, mikor meg tudtam volna közelíteni őt és magamat. Bal oldalról már döbbenettel néztem. Ez már lekötött mint látvány.

Mind betódulnak utánam, és megint kiabálni kezdenek, kimegyek az udvarra, és mondom:

– Legalább ne ott benn, a halottnál!

Éva megfog, a két könyökömet szorítja, és kényszerít, hogy végighallgassam. Valami furcsa fény villan a szemében, és az arca mintha őszinte volna: – Alikám, te elmész, nem fogod soha megtudni, most kell hallanod!

Abban a pillanatban odajön Ági, és üvöltetni kezd:

– Veszek egy darab fát, és úgy vágom a fejibe, hogy itt loccsan szét!

Böske, azt hiszem, már kívül van a kapun. Éva elenged.

Mondom: – Éva, hát miért teszitek ezt? Miért van ez a verekedés?

– Ti elmentek – mondja újból kétségbeesetten.

Odajön Aranka, most érkezett Szebenből, megölelem, megcsókolom. Sírni kezd majd a koporsó mellett: – Jaj, keresztapám!

Bemegyek a szobába, jönnek utánam. Megint a hajcihő, hogy kidobni vagy nem kidobni a koszorúkat. Végül is valahogy visszatesszük valamennyit.

Aranka sír a koporsó szélén, ráborulva Miklós bácsira. Félig románul, félig magyarul imádkozik. Átölelem, megcsókolom. Reszket egész testében.

– Rettenetes az egész – fogja a fejét.

Állítólag anyámhoz odament, kezet csókol és bocsánatot kért. Vajon miért?

Sok mindenre számítottam, de erre nem.

– És a sírt hol ásták meg? Fölmenni csúszós az út.

Odalép Ági: – Mit gondolsz, azt mondta, ha a kukorica az övé, akkor ő rendezi a temetést. A temetést mi rendeztük, mi költöttünk, a mi pénzünkbe került, a mi rokonunk, minden a miénk!

– De hiszen benne volt a temetkezési szövetségben, az fizeti a koporsót, a papot!

Mire Ági dühödten, nem üvöltve, de ordítva mondja, és rángatja a szemfedeleket:

– Mit gondolsz, ez mennyibe került? És a dalárda!

Akarom mondani, hogy a dalárdát... Abban a pillanatban belép a pap.

Ági üvöltve fordul feléje: – Azt mondja, hogy az egyház fizette a temetést! És mi vetjük!

A pap szemében úgy tűnik, hogy én veszekszem Ágival. Rám néz, fölemeli a hangját:

– Itt most nincs helye a veszekedésnek. Mindegy, hogy ki mit fizetett. Ha abba nem hagyják azonnal, nem lesz temetés, én megyek. Csináljanak, amit akarnak!

Elcsendesednek. A pap imát mormol. Aztán nem tudom, mi történik, megint kavargás, mormogás, zúgolódás.

A pap hangja újból felcsattan – a dalárda énekelni kezd.

Majd elhelyezkednek az udvaron. Kitérítik a kaput. Most látom először kitérítve a

szárnas nagy kaput. Az utcára látni. A járdán túl, az úttesten túl a patak mély medre, azon túl a házak háta, a túlsó utca – mínusz tizenhat fok hideg.

A pap késett valamennyit, azért is volt idő veszekedésre. Háromnegyed három van, Magyarországon háromnegyed kettő. December, karácsony szombatja, délután.

Közeledik a szenteste.

Az udvar meztelenné válik, ahogy kitárul. Kiteszik a két zöld széket, amin annyit ülünk, annyit ebédeltünk, vacsoráztunk, beszélgettünk, kártyáztunk, vitatkoztunk. Ezeket vittük ki a kertbe, a kisudvarra, a birsalmafa alá. Most kiteszik egymással szemben, az udvar közepére, rá a koporsót. Hátrálnom kell, mert éppen útjában állok a koporsónak, így egy kicsit bekerülök a veranda alá. Nem baj, legalább véd a szélfogó, máris átfagytam. Anyám Egonnal ott áll a pap bal oldalán, szorosán a koporsó fejénél. A pap mögött a dalárda. Hogy énekelnek ezek a hidegben? Jó, hogy már elkezdtek a zoltárt, mert az mindenkire csöndesítőn hat, aztán következik az ima.

Miklós bácsi koporsója ott van a két zöld széken, a kicsi udvaron, ahol szikrázik a pala, hátul a disznóól nem látszik, a budi is egy kicsit hátrébb esik. A koporsót csak a pala veszi körül és a kopott ház, nyitott ajtó, benn a szoba, ahol nincs semmi. Ilyen végleges és tisztán lecsupaszított *kilépést* a házból még nem éltem át. Ennek más a rítusa. Vajon mit csináltam gyermekkoromban a falusi temetéseknel? Hol voltam, amikor kitették az udvarra a koporsót? Talán nagyobb volt az udvar, és nem tárták ki a kaput? Talán ez a kitárt kapu teszi oly különösen élessé?

Ha be volna csukva, mégis inkább otthon lennénk, de nyitva az út kifelé is, és ott áll a koporsó. Egy-két ember megy el az utcán, megállnak, leveszik a kucsmájukat, kalapjukat, és állnak kívül a kapu mellett. Aztán az egyik megmozdul, továbbmegy.

A pap beszédében elmondja, hogy Zsuzsika, gyermekei, magyarországi rokonok – Egon és az én nevemet említi –, aztán mondja Évát, Ágit, Arankát. A gondozóiról beszél. Kértük a paptól, hogy Böske nevét ne mondja, mert akkor kitörne a háború, ezért megkerüli Böske nevét: – És áldjuk a kezeket is, akik szeretettel gondozták... – Évák fölmordulnak. Amikor Ágiék nevét mondja, máshonnan hallatszik mordulás. Az biztos, hogy nem Böske morog. Tulajdonképpen nem tudom, hogy ki kire haragszik, és ki kivel tart össze.

Megáll egy szekér a ház előtt, talán valamelyik unokatestvérem hajtja. Parasztszekér, de furcsa módon átalakítva halottaskocsivá. Két-két faragott rúd áll ki az elején és a végén.

A szentbeszéd egyszerű és szép. Utána megint zoltárok következnek. Elmondjuk a Miatyánkot. Végre csönd van és nyugalom. Kezdik fölteni a koporsót. Akkor odalép Aranka, és mutatja Valit, akit közben felnevelt. Vali megölel, megcsókol, és bemutat egy magas fiatalembert. Farmernadrágban van, vékony kabátkában, hajadonfőtt, kesztyű nélkül. Ez meg fog fagyni – gondolom.

A pap áldásra emeli két karját, piros gumival van odaszorítva a palást a csuklójához, alatta kopott sűrű kabát, vastag talpú bakancs. Fején a kis református sapka. Kezén semmi. Ez is meg fog fagyni egy-két óra alatt, míg kiérünk a temetőbe, és a szertartásnak vége.

Megkondulnak a harangok. Harangoznak, fönn, a régi toronyban, a harangozó keze is ráfagy a kötélre – gondolom. Addig kell harangozni, míg kiérnek a temetőbe, és a pap elkezdi a beszédet. Az is jó egy óra.

Aranka bemutatja Ferit. Helmeczy Feri, Ferinek, unokatestvéremnek, aki meghalt, a fia. Nálam jó két fejjel magasabb. Udvariasan kezét csókol. Egyetlen szót sem tud

magyarul. Anyámhoz is odamegy, kezét csókol, bemutatkozik. Feri felesége sem tud magyarul.

A szertartás végén a pap rövid román imát mond. A kiejtése elég gyenge, magyaros. Bizonyára van egy-két szövege, amit betanult.

Ráteszik a koporsóra a fedelét, leszögezik.

Kialakul a gyászmenet. Nem emlékszem már, Böske hol állt. Zúgolódás, morgolódás támad. Szerencsére a dalárda énekel, és szól a harang, ez mindent elnyom. Ráteszik a parasztszekérre Miklós bácsi koporsóját.

Mögöttünk tárva marad a kapu, nyitva a házajtó is. Nincs sehol semmi, senki. A konyhára biztos rázárták a kulcsot. És ha nem zárták rá? Ki az egy faluban, aki egy siratóházból, egy halottas házból bármit elemelne?

Az út lejt, csúszós, a koporsó ugrál, a szekér billeg. Helmeczy Feri és a farmernadrágos magas fiú odaugrik, tartják a koporsót. Más férfiak is odaugranak, a dalárdából is odamegy valaki, támogatják a szekeret. Te Úristen, fölborul a szekér! – gondolom.

Látom, az öregek is csúsznak, anyám is csúszik. Helmeczy Feri előremegy, és valamit szól, aztán visszajön, és mondja: – Kértem, hogy lassabban hajtson. Domna (az anyám) nem tud olyan gyorsan menni.

Anyám szorítja a karomat, látom, hogy peregnek a könnyei, de tartja magát. Nem úgy tartja magát, ahogy elhatározta; egész egyszerűen belülről tartja magát.

Lassan fölérünk a piactérre. A lábam már zsibbad, érzem, hogy a levegőben lépek. Ezek a veszélyes percek. Hogy fogja anyám kibírni a sírig? És mi lesz a temetési beszéd után? Ott fog kitörni a végleges háború?

Most kéne kilépni a sorból, de szeretném végigcsinálni. Valahogy ezzel tartozom Miklós bácsinak. Magamnak.

Anyám majd egész éjjel utazik, lehetetlen, hogy ezt a hosszú utat visszafelé is megtegye. Meg is fog fagyni.

– Anyácskám, nagyon fájom, gyere, lépjünk ki.

Tudom, hogy az ő gyengeségére nem lehet hivatkozni, de ha azt mondom, hogy én fájom, fáradt vagyok – azonnal enged:

– Gyere.

Még hátrafordulok, Arankát megölelem. – Nagyon sokat gondolkodok rád – súgja. Anyámtól sírva búcsúzik.

Kilépünk, és azonnal be a posta épületébe. Nagyon meleg van, jólesik. A postásnő azonnal érti. Még nézzük a menetet, ahogy megy tovább, hamarosan eltűnik a szemünk elől. Messziről hallatszik a dalárda éneklése és a harangszó.

Miklós bácsi távolodik.

Az udvar képe ugrik be újból, azt hiszem, életem végéig látni fogom a havasi hidegben, a szikrázó napban, amely furcsán csillant meg a palán. A szürke, réteges palák, amint szabálytalanul rakódnak egymásra. Balra a kis földes nyári konyha, jobbra ház, ott áll a koporsó, tárva-nyitva a kapu, kilátni az utcára.

Most távolodnak már.

Eszembe jut, Kovács Ildikót föl kéne hívjam, hogy reggel érkezem hozzá.

– Be tudná nekem gyorsan hozni Kolozsvárt? – mondom szórakozottan magyarul.

A nő bólint. Tökéletesen kiszáradt arc, sem házi-, sem fodrászfrizura. Valami kis ősz pehely tapad a fejéhez. Szürke szeme értelmes. Int a szemével. Eléje teszem a számot. Azonnal tárcsász, Szebenben keresztül pillanatok alatt behozza Kolozsvárt, int, hogy lépjek be a fülkébe. Vajon tud magyarul? – tűnődöm.

Belép egy nő, és azt mondja: – Nusi, sütöttem egy kalácsot. – Anyámnak széket hoznak.

Belépek a fürdőbe. Azonnal fölveszik a kagylót.

– Ildikó, te vagy?

– Nem.

– Kinga?

– Nem.

Bemondom a számot, az. Idegen magyar lakás.

– Valami tévedés lesz – mondom.

Eszembe jut, hogy ilyen gyorsan nem tudjuk még egyszer megkapni Kolozsvárt. Meg ki is kellene keresni a számát, hogyha eltévesztettem volna, vagy talán megváltozott? Megkérem az idegent, hogy keresse ki a könyvben, vagy kérdezze meg a telefonközpontban: – Kovács Ildikó, lakik a Donáth úton, hívja föl, és mondja meg, hogy Malacka Vízaknáról, Miklós bácsi temetéséről érkezik a holnap reggeli gyorssal. – Szívélyesen vállalják, megköszönöm.

Még egy kicsit melegsünk anyámmal, aztán megindulunk Böskéék felé. Anyám fáradt. Erről-arról beszélünk.

Böske is visszafordult, Kati is.

Kati azt mondja: – Tudod, mikor az ember félidős terhes, hamar megfázik, hosszú már a temetés. A bundám csak a derekamig ér.

Böske azt mondja: – Legalább nem átkoznak. – Aztán nagy meglepetésemre bevisz a másik szobába, és elővesz egy párnahéjat.

Eszembe jut az előzmény, hogy anyámmal tavaly nyáron le akartunk jönni Vízaknára. Megvolt már a hálókocsijegy mind a kettőnk számára. Bosszankodott is anyám a hálókocsi miatt, azt mondta, rosszul lesz, nem bírja. Lemaradtam az útról, mert beteg voltam. Akkor mutatott egy rend kopott ágyneműt. Mondtam: – Ezt, anyácskám, nem lehet Miklós bácsinak adni, hagyd nekem, kiviszem Orosziba. – Ezt titokban Margit néninek adtam, és vettem egy rend új ágyneműt.

Ennek az ágyneműnek ott a párnahuzata a Böske kezében: – Nézd, ennek a szélit bennebb kellett varrni, nem varrtam bennebb, nem nyúltam hozzá a széleihez. – Csodálkozva nézem, és nem értem az egészet: minek mutatja, és miért van itt a vadonatúj párnahéj, látszik, sosem használták. És mi volt, amit Éva mondott, a dunyha végiről? Talán a dunyahuzat végiről beszélt, ami ehhez tartozik? Tűnődöm egy pillanatra. Aztán valami régi csipkét vesz elő: – Nézze, Zsuzsika néni, ez a Róza nénié volt. – Igen – mondja anyám. – Tessék elvinni, ezt Zsuzsika néninek adom. Én ezt soha föl nem tehetem, mert akkor kiátkoznak, hogy elloptam. Így is rám küldték a rendőrséget Miklós bácsi halála miatt.

– Miklós bácsi halála miatt? – döbben meg anyám.

Aztán nézi a csipketerítőt: – Nem, nem akarom, maradjon itt.

– Tedd el, anyám.

– Nincs mit kezdjek vele.

– Tedd el, anyácskám, egyszerűbb.

Lassan múlik az idő. Anyám lepihen, én is. Megjön Kati, ide-oda csipog-cseveg: – Fel kell jönnöd hozzám, meg kell nézzed, hogy mi van.

Nagyon hosszú az idő. Ezek megfagytak – gondolom. Bubuka, Sanyika kitartott végig.

Közben fő a töltött káposzta. A szaga betölti az egész lakást. Semmiféle más karácsonyi készülődést nem látok. Se sütemény, se terítés, a fenyőfához sem nyúl senki.

Kati lehozza Gyöngyit, nagyon édes, lehet vele játszani, vidám.

Kati a szokott eufóriás módján ide-oda vibrál, jókedvű. Láthatóan élvezi az életet.

Aztán megérkeznek a férfiak.

– Lent volt ásva a sír.

– Engem is hárman húztak föl – mondja Egon –, úgy csúsztam. A szekér odáig se tudott jönni, vállon kellett bevinni a temetőbe a koporsót. Nem tudott fölkanarodni a szekér, úgy csúszott.

– Nem – mondja anyám –, ez nem lehet igaz.

– De igaz, anyuka. Nem lehetett volna vállon fölvenni a felső sírhoz, elestek volna a koporsóval, igazuk volt. Engem sem tudtak volna felhúzni a hegyoldalba. És képzeld csak, Miklós bácsi apja, Pergel bácsi koponyáját megtalálták, aztán kidobták az út szélére.

– Állatok ezek, állatok! – szitkozódik anyám. – Aztán mi történt?

– Valahogy csak bekerült a földbe.

– Miért nem hoztad haza?

– Mit csináltunk volna vele? – döbben meg Egon. – Aztán a földbe került, rá a koporsóra, Miklós bácsi mellé.

– Akkor legalább együtt vannak.

– Mikor halt meg az apja?

– Nem tudom, sohase beszélt róla. Az anyjáról se. Fogadott gyermek volt.

Megint hosszasan tárgyalják, hogy majd exhumálni kell, és fölvenni Miklós bácsit Róza nénihez.

– De hiszen nem az a fontos, hol van a teste!

– De, fontos. És itt lent az idegeneket temették.

– Nem – mondja Böske –, most már az előkelők ide temetkeznek, lenn, jó helyen van Miklós bácsi, és jobban is tudjuk elérni.

Anyámmal összenézünk: elérni? Vajon ki és mikor fogja elérni a Miklós bácsi sírját?

Anyám: – Á, nem fognak ezek odamenni, senki. Hisz még Róza néni sírjával se törődtek.

Valóban, Róza néni sírja is teljesen elvadult volt. Böske fog tán kijárni? Mesélte volt, hogy nem mer Róza néni sírjához menni, rendbe tenni, mert akkor elátkozzák.

Anyám megint megkeményszik, szitkozódni kezd:

– Utolsó gazemberek! Nem volt veszekedés a sír fölött?

– Nem, csak megfagyunk – mondja Egon. – Szó volt róla, hívtak, hogy menjünk osztozkodni, de nem megyünk, nem kell semmi nekünk, mondtam, minden a tiétek. Vigyetek, amit akartok, nem kell semmi.

Böske közbeszól: – Nekem se kell semmi. Nincs is jogom hozzá – mondja kis tünődés után. – Hiába ápoltam, én nem perelhetem.

Az a per! – fut át rajtam. – Hiszen az Böske miatt volt. Úgy vették, hogy Böske szeretője Miklós bácsinak. Hiszen még a pap is mondta, hogy úgy beszél, szó volt róla, hogy megesküsznek. Ezt nem bírta Aranka, Éva, Ági? De miért kellett ez a vad marakodás? És vajon mit akart Böske? – tünődöm. Anyám azt mondja utólag, Pesten, hogy Ági odavágta: – Kellene volna a hetvenezer lejes takarékbetétkönyv, mi? – És Böske nem válaszolt. De Böske mindig hallgatott.

Böske később nekem: – A fát is én vettem, de otthagytam, legyenek boldogok velem.

Anyám később: – Ott voltam nyáron, mikor vette Miklós bácsi a fát. Ő fizette ki.

Egyre jobban süllyedek az örvénybe. Ki mit miért mond?

Egonra megint rátörnek a gyermekkori emlékek. Hogy Miklós bácsit mégiscsak fel

kéne vinni, vagy a sírkövet lehozni. A sírkövet fel-le, a testet le-föl vinni, kit hova temetni. Síron túl is tart az átok.

Két hét múlva Kisorosziiban esik az eső, a szőlők közt megyek fel a dombra, Péterékhez, folyton ez jár az eszemben: Az Erinniszek őrzik a rég megöltek lelkét, és új véaszt kötnek a régi véaszhez. – Furcsán szövődik bennem össze, hogy nincs nyugalom, nem hagyják, nincs béke a sír körül.

Olyan nehéz most Miklós bácsira úgy gondolni, amilyen játékos, kedves ember volt. Emlékszem, mikor Bukarestben Irénéknél laktam, ahol együtt aludtunk egy ágyban: Sanyi, unokatestvérem, Irén, a felesége, a csecsemő, Putyi, Bobi kutya meg én. A kutya meg én lábtól, és én mindig harcoltam a kutyával a helyért. Akkor, mikor egyszer vitt haza – haza? – édesanyámhoz, aki cseléd volt, „házvezetőnő”, Miklós bácsi azt mondta, végignézve rajtam: – A ruhádról a zsírt majd lekaparjuk, jó lesz a karácsonyi töltött káposztához. – Így adta tudtomra, hogy piszkos a ruhám. De akkor még nem értettem meg, csak mulattam. Azt értettem, hogy piszkos, azt nem, hogy ruhát kéne váltani. És úgy mentem el, abban. Anyám kétségbe volt esve, mosta, szárította éjszaka a kályhánál, adta rám reggel frissen: – Így engednek el, borzasztó!

Eszembe jut, hogy szeretett Miklós bácsi mulatni. Mikor ültünk kinn a kicsi ház előtt, a padon, estefelé a hegytetőn fölhangzott: – Ibolyák, lila ibolyák – akkor Róza néni megszólalt: – Na, megjött Miklós bátyátok, most van a nagyvendéglőnél!

Szombatoként jött haza, kőműves volt, hol itt dolgozott, hol ott. Néha eléje ment valamelyikünk a gyerekek közül, velünk aztán hazajött, pityókosan, de számunkra nagyon kedvesen és aranyosan. Róza néni nyilván azt nézte, mennyit ivott el a fizetésből. Nem szóltak egymáshoz.

Lassan rátérünk, hogy lesz az utazás, készülődünk a vacsorához, megbeszéljük, hogy Sanyi elmegy autót szerezni.

Böske egyszer tűnődve megint megszólal: – Pont aznap miért is nem mentem? Minden reggel mentem... – Maga elé néz. – Nem mentem aznap. Ki lehetett nála?

Az öreg néni azt mondja csendesen:

– Vajon nem lökték le szándékosan?

– Ugyan, hát le akart szállni az ágyról, és leesett.

– De valaki meglökhette. Részeg lehetett. Anti részegen...

Megint másról beszélnek. Csak úgy köröz körülöttük a ki nem mondott vagy félig kimondott szó: valaki meglökhette Miklós bácsit.

Később Böske elmondja, hogy mikor megkapta a hírt a munkahelyén, azonnal rohant Miklós bácsihoz. Nem volt már ott a szobában, vagyis a konyhában, ahol lakott. Azt mondja: – Tudod, a két helyiséget az ajtóba állított stelázi zárta el, Zsuzsika néni emlékszik rá, és a stelázsín edények. Odaléptem, és egy mozdulattal le, mindent, és benyomtam az ajtót, az első szobában ott feküdt Miklós bácsi egy pokrócon kiterítve, a földön. – (Elfelejtettük megkérdezni Böskét, miért törte be az ajtót.) – Meg volt már mosdatva.

Böske mindenféléről beszél. Kimegyek, elvégzem a kisdolgom a hóban, nagyon piszkos a budi, és előtte a kutya. Bent kezet mosok, de rájövök, hogy csak formaság, a hó tisztább volt.

Azt mondja Böske: – Annyit isznak Ágiék. És Miklós bácsi Évával valóban kibékült, Éva járt oda.

– És Aranka?

– Hajaj, hogy hányszor jött ezreseket kölcsönkérni, azt csak én tudom.

Ott maradt a kicsokrom. Böske megígéri, hogy majd ki fogja vinni a sírhoz. Ott maradtak a fenyőágak, amiket Kisorosziból hoztam. Szép, tobozos fenyők.

Azt hiszi mindenki, hogy Erdélyben, az erdőkből csak úgy szedik a fenyőt, vagy éppen kihajolnak a vonatablakon, és elkapnak egy ágat. De Vízaknán nemhogy fenyő, semmi sincs, alig él néhány növény. A sós talajt semmi sem bírja.

Ha mi nem visszük a három koszorút, senki nem hoz egy szál virágot, egy fenyő-lombot vagy kórót – semmit.

Milyen nehéz, milyen furcsa, hogy kell a virág! A testvérem temetésén is láttam, és most is... Vagy nem kell, mert úgy még puritánabb?

De az a puszta földhalom, amit ráhúznak a koporsóra, mert a koporsó önmagában, virág nélkül is szép, de ráhúzzák a földet – dübörög. Ha a virágok nem borítják el, akkor látni, és gondolni és tudni és úgy nézni szembe azzal a földhanttal, hogy az takarja... Persze lehet, hogy az ember úgy hamarabb felfogná a halált.

A virágok csak fednek. Segítenek vagy fednek?

Nem is tudom pontosan. Most, hogy gyászreakciókkal foglalkozom, olvasom és tudom, hogy újból és újból szembe kell nézni vele, hogy meghalt. Újból és újból átélni, hogy aztán föl tudja dolgozni az ember. Ez a gyászmunka. Annyiszor élem újból a fájdalmat, ameddig megkönnyebbedek. A gyermek is a játékában újból és újból megismétli a feldolgozhatatlan élményeket.

A cserepek. Úgy döntöttem, hogy elhozom a nagy, csúnya üvegtálat, meg aztán ott hagytam volt nyáron egy-két egyszerű, szép cseréptányért. Azokat is.

Az utazást latolgatjuk. A nemzetközi gyorsra Szebenben felszállhatnak anyámék. Aztán másnap délelőtt Pesten vannak. Az előző éjszakát átutazták már, illetve átutaztuk. Ha az egyetlen buszt lekésik, akkor van még egy vonat kilenc óra után a kisállomásról, de oda messzi kell kigyalogolni, akkor még Szebenben üldögélni és várni hosszú ideig. A nagyállomásról – ami egy másik községnek számít, azt úgy hívják, hogy Vízakna-fürdő, ezt pedig Vízakna-bánya –, tehát onnan indul egy vonat. Csakhogy oda ki kéne jutni valahogy.

Sanyi vállalja, hogy van három autós ismerőse, és valamelyiket majd ráveszi, jöjjön, vigye ki mamáékat.

Hősiesen elindul, azt mondja: – Maradjanak anyámék nyugodtan, biztos, hogy fogok hozni autót.

Megy a fagyos téli éjszakába.

Kérdezem Böskétől: – Mit gondolsz?

– Ha Sanyi megígérte, hozni fog.

– Tudja, hogy édesanyám nagyon a szívére venné, és nem aludna.

– Hogy indulok én?

– Reggel fél ötkor fölkelünk, öt órakor elindulunk, háromnegyed hatra kinn leszünk az állomáson, megválthatod a jegyet, ahogy Egon mondta, a kiegészítővel, és akkor fölszállhatsz a kolozsvári gyorsra.

– Ez nagyon jó lesz.

Mindnyájan megnyugszunk, elcsendesedünk. Sanyi elindult, Egon jókedvű, megy a beszélgetés, kezdik teríteni az asztalt. Hamarosan kimegyek, ki kell mennem újból. Nagyon piszkos a budi, messze van, és a kemény fagy után csodálkozva látom, hogy zuhog az eső. Egy bokoraját keresek, s lekuporodom. – Milyen jó volna megmosdani! – gondolom. Hiszen éjjel utaztunk, napközben meg ez a sok minden... De hol lehet itt? Abban az egy konyhácskában, ahol ki van készítve a töltött káposzta, s pillanatok múlva kezdődik a vacsora? Fölkapok egy marék havat, s mosdok. Jégdarabok is van-

nak benne. Aztán bemegyek, a mosdótálban újból kezet mosok. Úgy érzem, hogy inkább összepiszkítom a kezem a tál szürkés, szappanos vizében.

Böske odalép a tűzhöz, megfogja a cserépfazék két fülét, és a damasztabrosz közé-pére helyezett, Magyarországon vájdlingnak, Erdélyben mosogatótálnak nevezett edénybe önti a káposztát. Kicsit meglepetten nézem; barbár és vad a mozdulata. Aztán kínál. Van a töltött káposztában oldalas is, kolbász is. Akárcsak délben, most sincsenek szép, metszett borospoharak, mint ősszel, amikor utoljára itt voltunk.

Kutatva nézem Böske mozdulatait, illetve én érzem, hogy belülről kutatok.

Valami röpköd a levegőben, nem tudom pontosan megfogni, hogy mi. Bubuka sem a régi. Az a gyermekes tisztaság már nincs benne, elveszett, jön-megy, nyugtalan.

Egyszer csak belép, és azt mondja: – Esik az eső.

– Megbolondultál te? – szól rá az öreganyja.

– Ne bolondozz! – szól rá az anyja is.

– De igen, esik!

Leülünk az asztalhoz, kezdjük enni a töltött káposztát. Tulajdonképpen semmi étvágyam. Ilyen ebéd után – májas, véres hurka, sült kolbász, párolt káposzta, krumpli – nem is szoktam vacsorázni. Napi egy főétkezés pontosan elég. No de hát ennek a töltött káposztának nem lehet ellenállni. Majd meglesz a bójtje, gondolom, de mindegy.

Anyám is eszik, de hamarosan abbahagyja. Egon jó étvágyú. Bubuka keveset eszik, az öregmama nézi a tányérját, Böske kedvetlenül turkál a tálban, jön-megy. Nagy szelket kenyereket vág. Homályos az ablaküveg, kicsik az ablakok, amelyek az utcára néznek. A függönyöket is behúzták.

– Vajon tart még a tor? – kérdezi Böske.

– Á, nem megy oda senki – legyint Kati.

Katinak közben eszébe jut, hogy hazamegy és... Hogy vacsorát főz? Karácsonyfát díszít? Igen, azt hiszem, karácsonyfát díszít.

Ránk hagyja Gyöngyit, és elmegy. Nem is vacsorázik velünk. – Hiszen már ez a gyermek is álmos – gondolom magamban. A beszélgetés ide-oda hullámoz. Egon kutya-képeket vesz elő, és megegyezik Böskével, hogy otthagy száz darab kutyanaptárt, ötven magyar nyelvűt és ötven román nyelvűt. Adja Böske három-négy lejért, ő kettő lejt kér darabjáért.

Ha megy, megy, ha nem megy, nem megy. Ezért nem büntethetik meg. Böske kezdi végignézni a színes és fekete-fehér képeket.

Nézem Egont a kutya-képekkel. Szereti. Kedvvel csinálja. Jó üzletember. Gimnazista korában, hogy tanulni tudjon, az utcán fényképezte az embereket. Andrásnak dolgozott: adott egy kis cédulát, azon a cím, ott meg lehetett nézni a képet, és aki akart, rendelt. Előzőleg ólomkatonákat öntöttünk, és az utcán árultuk. Aztán jogot végzett, ügyvéd lett. Apa is az volt. Egy nap szüntették meg, vették el mindkettőjük irodáját, és megtiltották a doktori cím használatát. Az ügyvéd a burzsoá, reakciós ember, a munkásosztály ellensége. Elvégzett egy másik egyetemet, majd lassan a román egyetem fotólaboratóriumának lett a vezetője. Egyik napról a másikra repült, mert olyan zsidót alkalmazott, aki jelentkezett az izraeli kitelepedési listára. Mert akkor ő áruló, a haza ellensége, Egon meg támogatta. El akart menni. Románia különben, állítólag, fejpénzt, dollárt kapott minden ember után.

Egon fotóüzletet nyitott. Nagyobb volt a forgalma, mint a két kolozsvári fotószövetkezetnek együtt. Letartóztatták egy nyugta miatt. Hat hónap börtön után azt mondta: – Ezentúl csak állatokat fotózok. – És áttelepedett Magyarországra.

Nézegetem én is. Minden képen egy kutya. A hátulján magyar naptár. Böske józan mérlegeléssel nézegeti, jobban érdeklő a háta, a magyar naptár, hogy mikor lesznek az egyházi ünnepek, mivel ezeket a román naptárak nem jelölik. Egon ad ajándékba, mindenkinek jut. Én is kérek tőle, hogy vigyem Kolozsvárra. Amikor jöttek a vonaton a vámosok, őket is megkínálta. Mint a kártyalapokat, úgy tartotta eléjük. A vámos választott, Egon látta, hogy még egyre vágyik: – Parancsoljon, amennyit csak kíván. – Ezek után a vámos senkit sem nézett meg, kiment a kupéból. Ugyanezt csinálta a román vámossal is. Aztán minden útitársunknak adott, csak a sarokban ülő férfi nem fogadta el, aki fölállt, és kiment. Intett, hogy nem. Azt hittük, szovjet állampolgár. Gyűrött volt a nadrágja, és valahogy furcsán szabott, furcsán vasalt. Anyám később szólt hozzá, németül beszélt vele, kiderült, hogy dán. Azután jutott eszembe, hogy ha orosz, akkor nem ilyen barátságatlan, hogy ne fogadja el a képet, hanem beszélget, nyitott, oldott, kedves. Az oroszoknál mindig ezt a családi melegséget tapasztaltam. Olyan szláv oldottságot, amely a déli népekéhez hasonló.

Folyik a beszélgetés a sírokról, a temetésről.

– Az egyik koszorút dobták le vagy mind a kettőt?

– A miénket visszarakták.

– Aztán Egon Böskéét is visszatette.

Anyám azt mondja: – Csak azért mondták, hogy nem lehet fölvenni a koporsót, hogy mégse temessék a fönti sírba, mert Ági megesküdtött, hogy nem engedi oda. Nem engedi, hogy a Miklós bácsi ott feküdjön, mert az a Helmecezyek sírja. – Újból és újból elkezdik. Egon: – Exhumálni fogjuk, fölviszük Miklós bácsit. Hiszen kifaragta a sírkövére, odatette a nevét.

– Ha fönn megásattuk volna a sírt, mit csináltunk volna? Verekedjünk, hogy a koporsót hova vigyük, dulakodjunk? Ott, a csúszós jégen...

Próbálok másra terelni a szót. Anyám láthatóan nyugtalan. – Anyácskám, valami kedvenc tárgyát fölviszük majd, és azt tesszük oda. Nem a test a fontos! – Anyám rám néz, de nem válaszol.

A napokban beszélgettünk, és azt kérdezte tőlem: – Te hiszel abban, hogy az ember tovább él? – Furcsa módon nem fél a haláltól, de mostanában valamitől mégis fél. Már mikor elindultunk, depressziós volt, de összeszedte magát. Határozott, nyugodt, csak bizonyos dolgok izgatják. Többek között az ajándékok. Meg a sír.

Egon megint kezdi gyermekkori emlékeit. Gyöngyivel játszik.

Eszembe jut a szép farkaskutya, ami eddig volt Böskééknél, most helyette egy kis korcs van. Hogy reszket, s hogy bújik az emberhez, máskor, ha meg van kötve, és el kell menni előtte, vic sorog.

– Mi lett a farkaskutyával? – Zavaros mesébe kezdenek.

Aztán megint Miklós bácsira kerül a sor. Hogy sört kívánt és pálinkát, és mondta Bubunak: – Eredj, és hozzál, fiam.

– Ment, és hozott. És szalámit kívánt.

– Igen, csak éppen megkóstolta a sört – mondja Bubuka.

– Csak kortyolt a pálinkából.

– Kortyintott – mondja Böske –, egyet kortyintott.

– Nem kellett már, csak kívánta.

– Igen – bólint anyám –, apa is, mikor már olyan beteg volt, sört kívánt, de nem tudta kimondani a nevét, elfelejtette. Azt mondta: – Azt az italt, amit a németek szeretnek. – És ő is csak éppen megkóstolta. Kívánta, de nem ivott már belőle.

Eszembe jut Éva szikrázó szeme, mikor azt mondja: – Pálinkát és sört hoztak, azért rúgott be és esett össze. Azért adtak inni neki, hogy megöljék!

– És szalámit is kívánt – kezdi újból Böske –, de csak egy harapást evett belőle.

Anyám azt mondja nekem később Budapesten, hogy Éva mutatta neki, kivitte az udvarra az edényt, hogy: – Itt a tea, Zsuzsika néni, tessék megnézni, hogy egy csöpp enivaló sem volt, semmi. Sört vittek, pálinkát, hogy berúgassák, hogy megöljék, és akkor én teát hoztam, de maradt belőle. És akkor visszaszaladtam, és hoztam májast és kenyeret, itt van ni, a tányéron, ami még megmaradt.

Anyám azt állítja, hogy ezt Éva Böske előtt mondta az udvaron, és Böske hallgatott.

Újból a sör és a pálinka: – Hát ugye, ha valaki ezt kívánja, akkor adni kell.

– Adni kell – mondom.

– Adni kell – mondja anyám. – Apának is hoztunk sört, amikor kívánta, de csak kortyintott.

– Igen. Bubuka mondta, hogy csak kortyintott. Én nem voltam akkor ott, mikor Bubu a sört és a pálinkát vitte. – A nagymama is odanéz: – Bubu vitte.

Esszük a káposztát. Eszembe jut, hogy anyám mesélte volt, hogy nyáron tíz kiló cukrot vett Miklós bácsi és sok teát. Egy uborkásüvegbe tette a cukrot, hogy legyen egész télire. És azt mondja Éva, hogy nem volt semmi, sem cukor, sem tea.

Esszük a káposztát. És akkor a párás ajtóüvegen át, amely a kicsi előszobába néz, és amelyről három meredek falépcső vezet le az udvarra, azon a párás ablakon föltűnik egy csodálatos arc. Mintha egy gyönyörű lány állna kinn. Szikrázó, vörösesszőke haja a válláig ér, rajta kicsi hópelyhek, apródfrizura, a homlokába nyírva, fején fekete bőrkucsma, az arca rózsásan piros. Világító kék szempár.

Belép, és köszön: – Jó estét mindnyájuknak.

– Édesanyám azt üzente – fordul Egon felé –, tessenek írásba adni, hogy nem kívánok semmit. – Egon a pater familiaris méltóságával fordul a fiú felé: – Nem adom írásba. Amit mondtam, megmondtam. Minden a tiétek, csináljatok, ami tetszik.

Majd egy kicsit emberibben, lágyabban fűzi hozzá: – Vigyetek mindent, amit akartok. Ha megy a rendőrség, mindent lezárnak, minden az államé. Megértettétek? Örökös nincs; nekünk nem kell semmi.

A fiú egyik lábáról a másikra áll, és néz. Arca rezzenéstelen. Szeme csillogó, mint volt.

Anyámra néz, és azt mondja: – Zsuzsika néni az örökös.

– Nem, örökös nincs, megérttetted? Külföldi nem örökölhet.

Másik lábára áll, néz.

– Édesanyám azt üzente, adják írásba néki, hogy nem kell semmi.

– Nem kell semmi, megérttetted?

– Akkor gyűjjenek oda, és mondják mindenki előtt.

– Mindenki előtt mondtam a sírnál.

– De a rendőrség nem fogja hinni!

– A rendőrség nem keres minket. A rendőrség majd a tárgyakat keresi, de nem keresi, mert nincs ott semmi érték. Vigyétek azt, ami van, amit akartok.

Próbálok oldani a helyzetet, fölemelem a kezemet: – Azért valamit...

A fiú közbevág: – Édesanyám azt üzente, hogy Ali néninek a lovas képet, hogyha akarja.

– Nem akarja a lovas képet – mondja Egon.

Aranyrámás kép, színes nyomat, hátulról látszik az úrlovas, amint ágaskodó lova

nyaka közé csap. Elöl giccses kastély. Egész gyerekkoromat átszötte, ezért szeretem. Egyszer beszéltem erről a képről, de csak a képet kértem volna ráma nélkül. Úgy emlékszem, Miklós bácsi el is ajándékozta, valami rumli is volt körülötte, azt hitte, nekem hozzák. Anyám Balázsfalván Katicánál hagyta? Tehát mégis megvan a kép?

– Nem – mondja Egon –, nem kell Ali néninek a kép. Hanem egész kicsike fénykép Róza néniről, Miklós bácsiról, ha félretesztek nekünk, akkor azt majd kérjük.

– Jó – bólint a fiú, s áll egyik lábáról a másikra. – De írás kéne.

– Add neki írásba – kérem Egot.

– Minek? Nem nevettetem ki magam, ez nem ér semmit sem a törvény előtt. Vagy közjegyző előtt jelentjük ki, és akkor kezdenek valamit, így nem ér semmit a papír.

– De őket megnyugtatja.

– Á, fáradt vagyok írni – legyint.

– Leírom én – ajánlom –, te csak írd alá. Vagy aláírjuk mindnyájan.

– Nem bolondozok.

– Nem bolondság az, az ő kedvükért kérem.

Egon legyint: – Mondd meg anyádnak, amit mondtam, megmondtam.

No, visszanyerte erdélyi magatartását – gondolom. Itt nincs mit kezdeni.

– Jó estét kívánok – búcsúzik a fiú. Még utána szólnék, hogy mi van a torban, hányan vannak? Annyit sikerült talán utána kiáltanom: – Anyádat ölelem! – de nem biztos, hogy hallja.

Ez az a gyönyörű gyerek, aki cukrot ültetett, hogy majd kikeljen? Hány év telt el azóta...

Bubuka azt mondja: – Ismerem, nagyon jó traktoros, jól dolgozik. – Kicsit eltűnődve nézek a becsukódott ajtó után. Ez az anygali, lányos szépségű fiú traktoros? És jól dolgozik?

Aztán megint másról beszélgetünk. Böske azt mondja, a tükör most nincs a helyén, ő tette el, mert nem szabad, hogy tükör legyen a házban. Nem lehet hallani, hogy hova tette.

Anyám később méltatlankodik: – Hallottál te már ilyet, hogy halottas házban nem szabad, hogy tükör legyen?

– Igen, anyukám, le szokták a tükröket takarni.

– Hát akkor miért nem takarta le, s miért nem hagyta a helyén?

Böske visszakanyarodik: – Sok kukorica volt a padlásán, mondtam, ki állja a temetést? Ha a kukorica az enyém, akkor állom én. De a kukorica mind az övék. Kíváncsi vagyok, ki megy most a torba. Na és mi az, amit rendeztek, hány vödör bort vittek?

Tulajdonképpen legszívesebben felállnék, és elmennék a torba. Anyám, mintha csak kitalálná a gondolatomat, keményen közli: – Senki közülünk nem mehet a torba! Senki nem akar menni a torba!

– Kíváncsi vagyok, hogy ki van ott.

– Nincs ott senki, csak ők maguk között. Most lerészegednek, Ági részeg, a férje részeg.

– Éva nem iszik.

– Á – legyint anyám –, ő se külön a többenél. Aranka, az más. Nála aludhatnál Szebenben, hogy elérd a reggeli gyorsot.

– De hát már megbeszéltük.

– Igen, jól van, aludj itt.

Karácsonyék

Most Egon fekszik le pihenni. Elcsöndesedik a ház. Lehet, hogy most gyűjtjük meg a karácsonyfán a gyertyákat? Nincsenek gyertyák.

Eszembe jut, hogy Kati fönn van egyedül. Telnek-múlnak az órák, várja a férjét. Kati már jóval azelőtt ment el, mielőtt a férje elindult autószerző útra. Nem jön Sanyi. Elmúlt az utolsó buszindulás ideje. Lassan az utolsó vonat ideje is. Itt van ez a kicsi gyermek, kilenc óra. Kati fönn a házban egyedül. Eszembe jut, nem tudhatja, hogy autót ment szerezni Sanyi, nem tudhatja, hogy miért nem megy haza.

Időnként jönnek-mennek emberek, valakinek rokonai. Nekünk? Nekik? Katinak? Nem tudom. Föl akarok menni Katihoz, de nem engednek, mondván, hogy részeg emberek járnak az utcán.

Mielőtt mégis indulnék, és folyik a vita, hogy mehetek vagy nem mehetek, hangos kopogtatás hallatszik az ajtón. Nem látunk senkit. A „szabad”-ra belép egy gyermek. Fehér lepedőből palást van rajta, fején magas kucsma, a tetején csillag papírból ragasztva. Kezében hatalmas fakard. A tokjából kirántja. – Mindenkinek békességes karácsonyt kívánok! – kiáltja, s beugrik a szoba közepére. Sorjáznak mögötte öten. Mind kirántják a kardjukat, s felemelve körbejárják a szoba belső szabad terét. Mindenki előtt megállnak egy pillanatra, és dobbantanak. Olyan, mintha táncot járnának. Betlehemesek. Ugyanakkor valami keménységgel művelik az egészet. Aztán bejön még másik kettő, és hozzák a betleheimi házat. Két rúdon egy ládaházikó, fölötte csillag, nagyon kedves eszkábálás. Odamegyek, be akarok nézni. Megnyomnak egy gombot, elemlámpa gyúl ki. Szegényes a belseje: falra ragasztott színes kép a kis Jézussal. Eszembe jut, hogy egyszer csináltam egy teljes Betlehemet. Agyagból megformáztam a három királyokat, Józsefet, Máriát is. Mária giccscs-Mária lett, de a szerezcsenkirály nagyon jól sikerült. Aztán egyszer, mikor raktuk el, Miklós leejtette a dobozt. Széttörték. – Nem baj, csinálsz majd másikat – mondta. De nem csináltam másikat, pedig nagyon jó volt az agyaggal dolgozni.

Kicsi csalódást érzek, hogy belül a ház üres, de nem mutatom. Kezdek mondani a verseket. Az egyik olyan erősen hangsúlyozza a rigmust, hogy alig értem. Régi betlehemes játék.

Aztán valaki megint kopog, kiáltanak: – Tessék! – Belép a hatodik vagy immár hetedik gyermek, óriási bunda van rajta hosszú, lógó szőrrel. Pásztorbunda, földig érő. Kucsma, óriási bot. A gyermek arca nem is látszik. Odalép, és leborul a betlehemes ház elé. Lehajtja a fejét, és úgy mondja a szöveget. Majd felnéz, most őt lépdelik körbe. Határozott, szép ritmusa van az egésznek. Sajnálom, hogy a szövegre nem emlékszem. Aztán perselyt hordanak körbe. Egon forintot dob bele, kétszer kettő forintot, és valószerűleg román pénzt is. Bőske román pénzt ad. Aztán elköszönnek, és sorba kilépdelnek. Egon fölnevet: – Fogadom, most a magyar pénzen vesznek!

Bubuka jön, aki közben megkerülte a házat, nevet: – A sarkon összeveszték, hogy kié legyen a forint.

– Miért nem tettél be hétszer egyet vagy hétszer kettőt? – kérdezem.

– Azért, hogy szórakozzanak – válaszolja Egon.

Döbbsenten figyelem Egonnak ezeket az új megnyilvánulásait. Úgy látszik, itt és most, Erdélyben, a hegyek között, visszanyerte kötekedőkedvét.

Azt hiszem, ezután feküdt le Egon pihenni, talán anyám is, és akkor végre azzal a valakivel, aki valahonnan bekeveredett a házba, elindultunk. Gyöngyit fölöltöztettük,

ő még elbúcsúzott Egontól, a férfi meg a nyakába vette. Gyöngyi hóna alá fogta a kiságyat a babával, és megindultunk. A ház mögött félkört írtunk le, fölfelé mászva egy sikátorszerűségen, és fönnt voltunk egy műúton. Döbbsenten néztem, nem tudtam, hogy Vízakna fölött műút vezet.

– Igen – mondja a férfi, de alig értem a szavát, pedig magyarul beszél, ám furcsa akcentussal. Ki lehet? – tűnődöm. Nem román akcentus, nem székeleyesen beszél, sem Kalotaszeg vidékéről valóan. A vízaknaitól is eltérő. Talán hibás a beszéde? Ő is alig ért engem. Olyan pestiesen beszélek? Vagy nem tud elég jól magyarul? Kicsit mindig melléfutnak a mondatok. Az útról beszélünk, az időről, a hidegről, hogy esett az eső.

– Aztán majd megint fagyni fog! – Fölnevet. Ezt valahogy megértettük. Karácsonyról beszélünk, a kolindálókról. Csoportok mennek az utcán, bot végén csillag, a csillagot különböző papírrózsák, díszek veszik körül. Énekelnek, bekopognak a házakba, énekelve. Ez a román szokás. Családok mennek családokhoz, ott aztán kínálják őket enni-innivalóval, csatlakoznak hozzájuk, és úgy mennek tovább, mind nagyobb s nagyobb lesz a csoport. Eleinte a lányok-asszonyok is velük tartanak. Így múlik az éjszaka. De akkor még nem tudtam, mert elfelejtettem, hogy ez egész éjszaka tart. Még csak este van, tíz óra körül. Visszük a gyereket, megyünk a csúszós úton. Tulajdonképpen Katit szeretném megnyugtatni, látni akarom az új lakását, és lemenni Miklós bácsiék háza felé, látni, hogy áll-e még a tor. Valahogy mégis hozzájuk tartozom. Furcsa ez az egész történet Miklós bácsival...

Most egy keskeny, patakmederszerű, csúszós részen megyünk át. Egyik kezével Gyöngyit támogatja az idegen, a másikkal engem. Aztán megállunk. Az út térszerűen kiszélesedik. Balról román templom kettős kereszttel. Sötétség. Jobbra elhagyott ház. – Öregek voltak, eladták. És itt szemben – mutatja – Katiék háza.

Világítás egész úton semmi, csak a hó világít. – És nem akart ide jönni senki – néz rám. Most már értjük egymást.

– A két gyilkolások miatt.

– Magyar vagy román? – Tulajdonképpen ilyen szépen is lehet mondani. És eszembe jut, hogy Miklós bácsiék háza mellett oldalt egy meredek ösvény vezet, igazi hegyi ösvény, amelyen csak csúszkálva lehet kapaszkodni, járni. Talán le tudok ott csúszni. Az ösvény mellett balra Sanyinak, a Bukarestben élő unokatestvéremnek volt háza. Már meghalt. Oldalt állt egy villanypózna. Ezt a villanypóznát egyszer kidöntötte a szél, ráesett a házra, betört a teteje, aztán összeomlott. Többé nem építették föl. Lent a ház, ahol a temetés volt, fölötté a ház, ahol a „két gyilkosságok” voltak, és balra volt a ház, amelyre ráesett a pózna, s amelyet Sanyi nem épített újból. Az az ösvény is ide vezet? Most sehol senki.

A kapu nyitva. Ahogy belépünk, látom, hogy a ház ablakán, ajtaján fény szűrődik ki. Kopogtatok, lenyomom a kilincset, az ajtó nincs bezárva.

Ez a fiatal asszony, Kati, valóban nem fél. Mosolyogva jön felénk. Átölel, magához szorít, aztán ránevet a kislányra.

– Nagyon vártam – mondja. – Jöjjön, főzök feketét. Oda is készítettem, tudtam, hogy fel fog jönni!

Olyan, mint egy kicsit duzzadt, begyes madár. Arca piros, szeme csillogó.

Örömmel nézek szét: – Szépen berendeztétek.

Furcsa, modern tűzhely, gázzal fűt, de hideg van. Alacsony, gerendás kicsi konyha. Belépek a szobába, az is gerendás. Szemben suta kis karácsonyfa, két fenyőág összekötve. A szoba közepén asztal. Az ablakhoz lépek. A párkányon nyers hús, káposzta, egy pár korbász.

Mellém lép kicsit szégyenkezve, és nevetve mondja: – Nincs kamránk. Nincs itt semmi, csak ez a szoba-konyha.

Aztán eltűnődik: – Lenn most lenne kamarám, ha maradtunk volna. De hát így alakult. Ha még egy kicsit kitarjunk, most mi vagyunk ott Miklós bácsi házában. De olcsón vettük meg ezt a házat. Nézzen csak körül!

A férfi rám néz kutatóan, és megerősíti: – Olcsón.

Kati felnevet: – Senki se akarta megvenni.

A férfi jelentősen rám néz. Tudom, hogy a „két gyilkosságokra” gondol.

Meg akarom kérdezni Katitól, hogy nem fél-e nyitott ajtóval. De inkább azt mondom: – Bátor vagy, hogy magadra se zárod az ajtót.

– Minek zárnam be? Ha valaki be akarja törni, csak meglöki, és máris bent van. Nem ér a zár semmit.

Ha valaki, én tudom, hogy ez igaz. Hányszor törték rám az oroszok az ajtót... Aha, mulatok magamon. Én is félek. Nem zárom az ajtókat, mert rám törnek. És én nem tudok menekülni. Álomban még most is próbálok ajtón, ablakon menekülni. Az ajtó zárva.

Nem akarom a kávé elfogadni, mert akkor nem tudok aludni. Pálinkával kínál. Borral, kalácssal, süteménnyel. Nagyon kínos, hogy nem kérek semmit.

Végül iszom egy kis pálinkát. Egye fene, most már mindegy, gondolom. Meglesz a böjtje holnap, még jobban fogok szédülni. De most jólesik.

Aztán megmutatja, hogy egy függöny mögött áll a szövőszéke. Perzsaszőnyeget sző. Ez a keresete. És ajándékot akar még adni. Lenn, a nagy ajándékozás közepette adott már egy pipacsokkal hímzett margarétás párnát, igazi, tökéletes giccset, örültem neki. Mert igazi volt. Még valamit akar adni, mert annyi mindent kapott. Röpköd ide-oda. – Mit adhatnék? – Különböző tárgyakat szed elő. Alig tudom lebeszélni. A vázát akarja adni a kredenc tetejéről. Poharakat, tányérokat. Az abroszt az asztalról.

– Nem, nem. Hanem tudod, mit? Majd ha jövök nyáron, akkor majd elviszem, vegyél nekem egy kis gyapjúfonalat.

– Gyapjút? – villan föl, és újból félrerántja a függönnyt. – Azt tudok adni! – és mutatja, hogy gyapjúval dolgozik.

– Válasszon, válasszon! – Gyönyörű korallszínű gyapjúkötegeket emel föl az ölébe, és tartja elé.

Egy kisebb köteget választok, natúrszínű parasztyapjút. Nem is tudom, miért. Talán ösztönösen vagyok szerény és hülye vagy a színe miatt? Ez jóval kevesebb, mint a többi!

– Ez kevés.

– Elég lesz nekem.

– Azért lemérem – int –, éppen, hogy tudjam, mert aztán szerzek helyette másikat, és kész. – Odateszi a mérlegre, gondosan megméri: 65 deka. Becsomagolja, átadja, és megcsókol.

– Jó, jó, hogy a gyapjút jó. És aztán még szerzek. Csak mondja meg, hogy milyen kell. Tudok ám én szerezni. Elszámolom, és aztán kész. Meg tudja azt az ember oldani.

A férfi nyugodtan figyel, elfogadja a feketét, iszik a pálinkából, leül a díványra, és hallgat.

Megdicsérem a berendezést.

– Még szegények vagyunk, de hát nem megy minden egyszerre.

– Meg kellett venni a házat, mert Miklós bácsi annyit veszekedett velem. – Félrevon,

és a fülembé súgja: – A szoknyám alá nyúlt. A mellem után kapkodott. És aztán ordított, hogy kurva vagyok. – Látom a szemén, hogy hiteles, amit mond.

Meséli a függönyöket és azt, hogy levágta a kötelet, amikor mosott.

– Igen, levágta a köteleket, amikor mostam, hogy az övé, miért teregettem rá? Hát lehet, hogy a kötél fele az övé volt, a fele az enyém, de akkor se kellett volna levágnia. És a tiszta ruha mind oda a mucsokba. Minden mucskos lett, igen.

Most veszem észre, ő is azt mondja: minden mucskos lett.

– Újból ki kellett mossam. – Aztán vidáman felnevet, megfogja a kezemet: – Most fog jönni az angyal Gyöngyinek. Tessék csak tartani!

Ameddig Gyöngyit az ölemben tartom, meggyújt a fán egy szál gyertyát, és alá tesz egy kis dobozt. Belépünk a szobába, Gyöngyi elragadtatva nézi, majd a dobozhoz szalad, és kinyitja. Én is kíváncsian hajolok föléje. A kislány fölkiált a boldogságtól. Fölnéz rám, és ragyogva mutatja, majd az anyjához szalad, és megöleli. Egy kis bádoglábaska, egy fazék és egy kis bádogtányér van a dobozban, babaétkészlet. A legolcsóbb, amit csak el lehet képzelni. Azt a tökéletes boldogságot, amit Gyöngyi érez, most én is érzem. Egyszer kaptam egy ilyen kis bádog edénykészletet, abban volt még egy picike kis vándling is, mosogatótál, mondják itt. Ragyogó fém belülről, és kékre volt festve kívülről. Elmondhatatlanul boldog voltam. Aztán kicsi orvosságosüvegekbe tettem rizst, grízt, szemes borsót, az volt a kamarám. Úgy látszik, a főzés-, a befőzésszenvedelyem akkor kezdődött.

Gyöngyi boldog.

– Szeretném látni a kertet – mondom.

– Kikísérem, nem fél?

– Mitől?

Nevet: – Hát szoktak félni az emberek.

– Az asszonyok – mondja a férfi a díványon.

– A lányok – nevet Kati.

Kilépek az ajtón.

A férfi kínálgoszik, hogy kikísér.

– Nem, nem.

Egyedül megyek.

Pár lépést teszek, síkos az út. De már ott vagyok a hóban. Néhány gyümölcsfa, lapos a kert, gyorsan elmegyek a legszélégig. Zuhan lefelé a hegyoldal, a fal egyenesen. A palák, amiket délután alulról láttam, mikor a koporsó ki volt téve.

A koporsó helye az udvaron, a holdfényben. A ház teteje középütt kicsit beroggyant. Szürkés cserepek fedik.

Miért szürkék ezek a cserepek?

Valahogy le kéne jutnom. Ha leugranék, csak kitörném kezem-lábam. Több méter magas a fal.

Teljes a csend. Itt fent a kertben három-négy fa között spárga kihúzva, azon lepedők száradnak. Milyen furcsa, karácsony délutánján mosott Kati? – tűnődöm magamban. És milyen furcsa, hogy nem terített asztalt, és nem érzek vacsoraszagot.

Ez most a harmadik karácsonyfa – gondolom. Otthon is volt egy, amit a gyerekeknek gyűjtöttünk, az Egon gyerekeinek, mielőtt eljöttünk. Furcsa karácsonyéjszaka...

Megyek vissza az udvaron, nézem a házat, ahol a „két gyilkosságok” voltak, és most Kati Gyöngyivel boldog.

Nem is nagyon érdeklődik, hol az ura.

Elmesélem.

– Fog szerezni kocsit? – kérdezem.

– Az biztos! – majd egy kicsit tűnődik, ráncolja a homlokát: – De nehéz. – Föleme-
li a kezét, és halkan súgja: – Ilyenkor isznak, mindenki iszik. Ő is inni fog.

– Akkor hogy vezetnek?

– Csúszós, de vezetnek. Itt nincs rendőr.

– Nem is az a fontos.

Nem tudom, Romániában van-e alkoholpróba. Ha van... el akarom mondani Kati-
nak, hogy van nálunk. De már fölnevet, és a holdra mutat.

– Nézze, pedig az előbb esett az eső...

Búcsúzom, de visszatart:

– Maradjék még, maradjék még... Beszéljünk egy kicsit, mi a divat Pesten, mond-
ja el. Hogy élnek ott?

Adok neki még egy szemfestéket, aztán átölelve visz a kapuig. A férfi mindenképp
el akar kísérni. Lebeszélem. Nagyon szeretnék egyedül menni.

– Elesik a jégen.

– Jó, a jégen kísérjen át.

Átsegít a jeges részen, aztán visszafordul a ház felé, nézi egy darabig, hogy megyek,
majd nagyon gyorsan befordul, csattan a kapu utána.

Itt puhább a hó, könnyű a járás. Még két-három sötét ház, elhagyom a kis terecs-
két, elhagyom a sikátort, és ott vagyok a műúton, amelynek az egyik része szintén me-
redék hegyoldal, a másik szakadék.

Lelátok a Böskéék házára. Lekanyarodom a sikátoron, már ott is vagyok.

Anyám nyugtalan, hamarosan indulniuk kell.

– Miért maradtál olyan sokáig? – szól rám. – Hol voltál olyan sokáig?

– Katival beszélgettem.

Észreveszi a csomagot, ami nálam van, belenyúl. Böske is nézi.

– Katitól kaptad? – kérdezi anyám. – Nem kell ez neked! – mondja keményen.

– De anyukám...!

Eltereli a szót, majd bevisz a szobába:

– A fonalat pedig visszaadod! Nem fogadod el, nekem is akart adni nyáron, és lát-
tam, hogy nem tetszik Böskének.

– Anyácskám, ha már elfogadtam, nem küldhetem vissza.

– De visszaküldöd! – Hangja nem tűr ellentmondást.

Kiveszi a kezemből a csomagot, és leteszi.

Bosszúság fog el. Vízaknán anyám ilyen lesz. Úgy bánik velem, mintha kisgyermek
volnék.

– Anyácskám – próbálom mondani megint –, nem tudod, hogy Katinak mennyi
mindent hoztam. Böskének is. Nem fogják úgy érezni, hogy sok, amit adtak. Hidd el
nekem. Ha csak azt a nagy damasztabroszt veszed... ő pedig örült, hogy adni tudott.

Szavamba vág: – Itt marad a gyapjúfonal, és kész.

Csomagolni kezd, kevés holmija van. Összecsomagoljuk, amit kaptunk, tulajdon-
képpen a három törülközőt, egyet ő, kettőt én, meg az óriás üvegtálat. A gyapjúval már
nem tudom, mit csináltam, végül is ide került Pestre. Egyik csomagomba belenyom-
hattam.

Aztán megérkezik Sanyi. Már izgultunk, hogy mi lesz. Kicsit be van csípve. – Lesz
kocsi – és rázza a sapkájáról a vizet. – Most már fagy.

– Miért nem fagyott meg rajtad? – kérdi az anyja keményen.

– Hát... – és elfordítja a tekintetét. – Sok helyütt voltam.

- Mit csináltál?
- Autót kerestem, tudja.
- Annyit kellett keresni?
- Persze. Karácsony van, tudja.
- És aztán?
- Hát majdnem mindenki ivott, és nem tud indulni.
- Azért nem tud indulni?
- Meg kolindálnak, nincsenek otthon.
- Három barátod van, autós, motoros.
- Igen. Kolindálnak, isznak, karácsony van.
- És aztán mit találtál?

– Egy buszt.

Mindnyájan döbbsen összenézünk.

- El se fér az utcában – mondja Böske.
- Elfér, ide fog jönni.
- Üresen?
- Nem, utasokkal.
- Eltérítettek egy buszt – nevet Egon.
- Igen – néz rá Sanyi komolyan –, ide fog jönni.
- Anyám, kínálja meg a sofórt feketével, borral.
- Nem – mondja keményen Böske.
- Kérek egy feketét – könyörög Sanyi.
- Nem. Miért ittál?
- Kicsit ittam.
- Ne igyál, mondtam.
- Kellott innom – fordítja félre a fejét. – Éhes vagyok, adjon vacsorát.
- Nem adok.
- Egész nap nem ettem.
- Nem is ebédeltél? – kérdezi az anyja.
- Nem. A temetőben is hideg volt. Adjon enni, anyám.
- Vegyél – mondja keményen Böske, és kivágja az ajtót. Ott áll a vándlingban a megfagyott töltött káposzta. Mellette tepsiben szintén fagyottan a déli sült hurka, kolbászmaradék. Sanyi fölemeli a tepsit, behozza, leteszi az asztal közepére, kenyeret vesz, szel. Elkezd enni. Láthatólag bántja az anyja magatartása.

Megköszönöm neki, hogy buszt szerzett, és mondom: – Ki az, aki vállalkozik arra, hogy elinduljon karácsonyéjszaka? Még ha olyan jó barát is? Mindenki a családjával van.

- Meg isznak – bólint Sanyi.
  - Te is – mondja az anyja keményen.
  - Ne haragudjék, anyám – kéri.
  - Tudod, hogy nem bírom, ha iszol.
  - Muszáj volt.
  - Nincs olyan, hogy muszáj.
- Megpróbálok másról beszélni.
- Lassan készülődjenek – kéri.
- Anyámat fölöltöztetjük.
- Anyukám, nem fogsz fázni?

– Meleg lesz – nevet Sanyi. – Szebenben a restiben ülhetnek, míg indul a vonat. Pár perc lesz csak, fél óra.

– Igen, a jegyünk megvan – int Egon.

Ekkor már hallatszik is a dübörgés az utca felől, mindnyájan készülődünk. Ölelkezés. Böske nem készít semmit az útra anyámnak. Kicsit csodálkozom magamban, de aztán eszembe jut, hogy maradt az úticsomagból, annyi mindent tettünk be: almát, tojást, szendvicset, süteményt, cukorkát. Ott a resti, talán étkezőkocsi is van. Anyám különben is keményen tudja állni, hogy ne egyen, Egonnak meg nem árt, ha koplal egy kicsit. Indulnánk lassan kifelé. Torlódunk a konyhában.

Dübörög az utca, kicsit remeg a ház, látom az ablakon a reflektorfényt, megáll előtünk valami, és rázkódik, rázkódik keményen. Belép a sofőr, jókedvűen köszön: – Să trăiți. – (Éljenek.) Ez a román köszönési mód, mintha azt mondanák, „egészséget”. Mosolyogva körülnéz, és sok boldogságot kíván.

Karácsonyéjszaka van.

Böske nem kínálja semmivel. Sanyi kezét fog, mindnyájan kezét fogunk, rámosolygunk, viszontkívánjuk a boldogságot. – Fericire, fericire – mondjuk.

Elkezdünk kivonulni, le a falépcsőn. Egon viszi az én bőröndömet, amiben az ajándékok voltak. Félíg üres, de talán mégis nehéz a nagy üvegtál miatt. Anyámnak segíttek fölszállni. Döbentem nézem: a félíg világított buszban nyolc-tíz ember ül. Kíváncsian néznek ők is jobbra-balra, nem értik, hogy mi történt.

Valóban eltérítettek egy buszt. Merről és hogy került ide, hogy jön be Vízakna közepébe?

Nézem a keskeny, csúszós utat: hogy fog kihajtani?

Tulajdonképpen jó is, hogy nem kínálta pálinkával, borral a sofőrt Böske.

– Nem azért nem kínáltam – mondja nekem benn a szobában –, mert félttem, hanem hogy ne igyanak a férfiak. Mind isznak. Ne igyanak!

Sanyi visszajön velünk. Megint könyörög egy kis feketéért. – Nem adok. Majd Kati ad. – Feláll.

– Ha elmész, nem jössz vissza, hogy a vonathoz kísérij.

– De visszajövök.

– Valamit kell tudni Katinak – mondom én –, hadd menjen, mondja meg. Karácsony éjszakája van, és még nem volt otthon.

– Jó – mondja Böske keményen –, menjen.

Sanyi elköszön, és megy.

Szegény Kati, gondolom. Hiszen tizenegy óra már elmúlt, vagy éppen tizenegy körül lehet. Állandó időzavarban vagyok, mert itt másképp jár az óra, mint minálunk, és végtelen ez a karácsonyest.

Sanyi elment. Bubuka jön lelkesen két-három barátjával. A lemezeket viszi, amiket neki hoztam, amiket kívánt. Még azelőtt egy évvel megvettem volt, akkor kérte, és azóta őriztem.

– Meghallgatjuk – mondja.

– Visszajössz, hogy kikísérij? – kérdezem.

– Vissza – int Bubuka –, megjövök.

Aztán hozzát teszi: – Azt hiszem...

Nem tudom, miért beszél így. A fiúk is kezét adnak, kimennek. Aztán Bubuka visszatér, és súg valamit az anyjának, az pénzt ad neki. Még egyszer köszön, de már nem a régi gyermek. És elmennek.

- Mit csinálnak? – kérdezem.
- Hát – ránt egyet a vállán Böske – muzsikálnak.
- Sanyi visszajön? – kérdezem.
- Nem tudom – mondja összeszorított szájjal.
- Hol alszik? – kérdezem.
- Itt, velem – mutat az egyetlen díványra, ami ott áll a konyhában.

Emlékszem, mikor tavaly ott voltam, Bubuka aludt vele a díványon. Milyen furcsa, hogy az anya a felnőtt fiaival alszik egy keskeny díványon.

Aztán gyorsan megágyazunk a szobában, nekem. Mutat még valamit, hogy az Miklós bácsitól van, fáradtan nézem.

Elém rakja, mutatja, hogy milyen gyönyörű az ágyneműje. Tisztát híz mindenképpen.

- A lepedő marad – inti.

Most látom, milyen mocskos a lepedő, amire ráterítünk egy tisztát. Csodálatos, hímzett, csipkés damaszt ágyneműt híz nekem.

– Kár egy éjszakára – mondom. Nem lehet vele boldogulni. Csúszkál a dupla széles selyempaplanon a hímzett fehérnemű. Gomboljuk, rázzuk, nyúzzuk, álmosak vagyunk, fáradtak vagyunk.

Segítek neki is ágyazni.

Senki nem mosdik.

Megint kiszaladok a bokor alá, megint megtörlöm egy kis hóval az arcom, nyakam, itt-ott magam. Ledobálom a ruháimat, és bújok be az ágyba. Már kábult vagyok. Még egy kicsit bennem zsong: Miklós bácsi koporsója kint az udvaron a két széken. Amikor a szoltárokat énekeltük, és ott feküdt az udvar közepén a kitárt kapuk előtt a szikrázó hidegben.

Már alszom.

Nagyon hamar csönget az óra.

Lehetett éjfél, mire lefeküdtünk, és most fél öt. Mind a ketten pattanunk Böskével. Az én szobám jó meleg, cserépkályha fűti. Nála is elég meleg van, összenyitjuk.

Mosakodással nem kínál. Ő se mosdik.

Gyorsan öltözködünk. Egy feketekávét ad, semmi mást.

Leszelek egy darab kenyeret, és a tepsiben maradt kolbászból levágok kicsit, gyorsan bekapom. Arra gondolok, hogy délfelé lesz, mire hazaérek.

Haza? Haza, Kolozsvárra.

Nem. Tízre kell beérkezzen a vonat, miért gondolok délre?

Böske kinéz az ablakon, és fölkiált: – Jégpálya!

Odahúz, nézzük. Egy kutya megy, és látszik, hogy csúszkál. Csúszik ki alóla a négy lába. A jégre ráesett az eső, megolvadt, újból fagyott, és mint egy ragyogó, csillogó páncél feszül most mindenem.

Jéggel van felöntve az út, domború is, lejt is. A vasútig fölfelé kapaszkodunk, majd lépcsőn is megyünk.

- No, kitörjük a nyakunkat – mondja Böske.

(Folytatása következik.)

Falcsik Mária

NOVEMBERI NAPFÉNY

sotto voce

a fény a vízen úgy ragyog –
most oly valószerűtlen
nem is biztos hogy meghalok
tátognak ingerülten
halálról szóló kis dalok
munkál az égi katlan
repedt burokbán új magot
dajkál az áradatban
faágon csöpp bimbó gagyog
ma nem megfoghatatlan
hogyan élek létezem vagyok
pörög még fürge orsó
még sokáig maradhatok
s bár ez volt tán utolsó
engedékeny meleg napunk
még fénybe burkolódzó
áldott időben vigadunk –
de mert a késő kis rügyek
sorjában elvetélnek
utánavágnak vad szelek
az induló levélnek
lassan szállást kell rakni már
az ismeretlen télnek

MI LESZ A SZEXSZEL?

lesz-e megnyugvás enyhülő fátum lesz-e
lesz-e ház terasz vörösbor naplemente
nagy társaságban békülékeny este
szelíden száll-e hangoktól zsongó kertre
hol a vénülő kerti székek
hátát reccsentve feszítő vendégek
emlék könnyű füstjét fűjják a tinta égre
s lesz-e majd csönd ha elszéledtek végre
és mi ketten megint magunk maradtunk

lesz-e széles mély csönd amint kezedre lassan ráteszem kezem
 szélesebb mint a víz és mélyebb mint a tágas völgy alattunk
 mikor testedhez ismét megérkezem
 s lesz-e még ágy mi nem csikorgó tagjainkat gyötri
 de benne testünk ringása könnyeden lebeg
 meglesz-e még az íves szép vonal a csípő fölötti
 amivel most ajándékozom meg kezéd –
 ha végképp öregség kútjába estünk
 alabástrom elefántcsont vagy sárga márvány lesz testünk
 mit látunk majd az ágyban izzadtan egymásra lesve
 vajon miféle anyagból van két szép öreg szerelmes ember teste

Sajó László

TEPERTŐKRÉMES KENYÉR

kezemben tepertőkrémes kenyérral
 hagytál anyu az ablakmélyedésben

tízpercben kenyeret könnyet le kell nyelnem
 most felelni fogok mindjárt becsengetnek

föltolul könny emlék mondat mind ami
 bennem van csak nem tudom kimondani

különösen a *p*-ket *k*-kat *t*-ket
 most kimondom anyu szeretlek téged

tornaórán is magamtól estem össze
 bűdös zoknik közül felnéztem te jössz-e

a hálóteremben senki hozzám nem szól
 fölöttem nagyfiú minden éjjel rejszol

ablakból nem ugrom valaki átkarol
 várom mikor bukkansz elő a fák alól

hozol rántottcsirke-combot sütit fasírtot
 kezemben tepertőkrémes kenyérral sírok

ha szólítanak az utolsó órán
 se szóvalok meg anyu te hajolj rám

meglapulok hadd higgyék nem vesznek észre
könnyem kenem tepertőkrémes kenyérre

nem tudok aludni és nincs ébredés sem
itt hagytál anyu az ablakmélyedésben

nappalokba bebetonozott éjszaka
anyu vigyél haza anyu vigyél haza

STRAND

szeretkeznek csíkos kockás síma tarka pléden
lesz sok gyerek sír nyüzsög visong a strand az éden

az emberhúst gerincnyárson napolajban sütik
előkerülnek mellek combok szendvicsek sütik

itt és most most most élj most van a nap delelőben
anyánk az élet nagy tehén van napteje bőven

ne halld a haldoklót füleden vókmen
jó levéshez szól a sose halunk meg

kik nem tudnak úszni vízihullák lebegnek
jó szórakozás a strand felnőttek gyerekeknek

van itt minden víz föld szél ég fagyi
körülnézel nem érted mért vagy itt

hosszú sor ingyen osztogatják a vattacukrot
boldogan szopogatják kiknek csak pálca jutott

kipirult arcokon ragacs almalé
boldog aki nincs aki nincs halva még

ez bácsi vagy néni a fű már benőtte
ne hagyd el árnyékod bemondták lelőnek

nincs is árnyék senki bezár a strand
szedelőzködj indulni kell lassan

nem marad más egyforma gyékénynyomok
elgereblyézve szemét vér és homok

ki takarít az isten az ördög
élet vagy halál csereüdültünk

Pályi András

AZ ÁRTATLANSÁG KORA*

Zengő Zsuzsa, Zengő Zsuzsa! A legszívesebben hagytam volna a francba a csuvas kom-szomolistákat, és világgá megyek, árkon-bokron, erdön-mezőn, hogy telekürtöljem a neveddel a mindenséget, akár kamaszkoromban, akkor csináltam ilyeneket, mondta, Zengő Zsuzsa, Zengő Zsuzsa, micsoda neved van, micsoda dallam, egyszerre mi minden jut eszembe róla, a hegyen-völgyön zakatoló vonat, az Ábrahám kebele, finom falatokkal tele, fűjjátok, zengjétek, harsogjátok, persze, az ifjúságom, persze, Magyarország körös-körül füstölgött, mármint a sok-sok gyárkémény, az, az, ráadásul hamisítatlan tavaszszaga volt a kémények füstjének, ez a régi, mámorító tavasz csapott meg a sárszegi utcán, amikor a csuvas delegációval kiléptünk a művelődési házból, holott legfeljebb február lehetett, ropogott a jég a lábunk alatt, de mit számított az nekem, az út túloldalán a szolgálati Lada, én meg annak rendje és módja szerint elláttam a feladatomat, betessékeltem a vendégeket a kocsiába, magam is helyet foglaltam mellettük, fecsegtem velük egész úton, pedig ugyancsak nehezemre esett, a fejemben nagyon nagy csönd volt, oda nem láthattak be, különös, ünnepi csönd, a legszívesebben csak a suhanó tájat néztem volna, mintha visszafelé röpnének az évtizedek szárnyán, az első tavasz, azám!, az volt csak a tavasz, az első, úgy értem, a felszabadulás utáni első, hogy is mondhatnám ezt másképp, én csak a megkönnyebbülésre emlékszem, a szovjet katonák mosolyára, a csillagra a sapkájukon, kenyeret meg cukrot osztottak, beálltam önkéntes romeltakarítónak, nyáron téglát hordtam, megizmosodtál, fiam, méregetett anya büszkén, akkor született az öcsém, Alex, de még Sanyikának hívtuk, néhány héttel karácsony előtt, hisz közben apa is hazajött, mert a fasiszták elhurcolták Sopronkőhidára, ott megúsza egy vérhassal, odaértek az oroszok, és ő egyből a győri kórházba került, mi még abban az évben sem állítottunk karácsonyfát, soha, soha nem állítottunk, apa miatt, ő nagyon rühellte, burzsoá-klerikális csökevénynek tartotta, pedig akkor kivételesen jó lett volna, de hát apa igazi hajlíthatatlan, régi vágású elvtárs volt, az is maradt, amíg élt, nem szerette a tréfát, ilyesmiben végképp nem, mondta; negyvenhat tavaszán megismertem Magdit, Ilus néni tánciskolájában, nem vicc, volt már tánciskola, tanultuk a foxtrottot, az angolkeringőt, a tangót, mindent, bennem az az első esztendő máig egybefolyik, mintha megszakítás nélkül tavasz lett volna, azt

* Részlet a MEGÉRKEZÉS című készülő műből.

mondhatnám, mondta, hogy két gyönyörű tavasz követte egymást, s a kettő bennem összeért, Magdi kis fitos orra igazi szenzációt jelentett számomra, az orrát szerettem a legjobban, az első nagy érzés az életemben, alig egy évvel lehetett fiatalabb nálam, még a kezét se mertem megfogni, tanítás után állandóan odakerültem az iskolája elé, lengettem az aktatáskámat, vártam rá, de úgy tettem, mintha csupán véletlenül járnék arra, két utcasarokra innen volt az én sulim, jött, összetalálkoztunk, együtt zötykölődtünk haza a hatossal, be nem állt a szám, fűt-fát összehordtam neki, amivel akkoriban tele volt a fejem, bólogatott, mosolygott, alig szólt, hívtam moziba, rázta a fejét, hogy nem, még ráérek fiúkkal moziba járni, de gyere, de nem, de mégis, nem és nem, kicsit megsértődtem, de aztán próbáltam ott folytatni, ahol abbahagytuk, ám egyre átlátszóbb lett a helyzet, egyre kevésbé tudtam megjátszani, hogy ez a sok véletlen tényleg véletlen, egyre hosszabban kellett rá várnom az iskolánál, mintha föntről, az osztályteremből lesné, hogy nem megyek-e el, keserűségemben elkezdtem szerelmes verseket írni, de egyet se adtam oda neki, volt egy nagyszájú osztálytársnője, a Sári, egyik nap ő jött le előbb, rá se néztem, mégis odaszólt, „Magdi üzeni, hogy kopj le”, köpni-nyelni nem tudtam, megnyílt alattam a föld, soha többé nem kódorogtam arra, soha többé nem beszéltem vele, mondta, s hosszú évek múltán jutott csupán eszembe, hogy még csak azt se tudom, ki fia-borja volt ez a Magdi, úrilány lehetett, talán a proliságom is riasztotta, a világot sarkaiból kiforgató nézeteim is, de hogy akkor én mit szerettem rajta?, hát az titok, mondta; ez kavargott a fejemben, amíg a csuvas delegációt visszakísértem Pestre.

Lógott az irodádban egy Lenin-kép a falon, de nem az a sablonos, felszegett állú forradalmár Lenin, sildes sapkával a fején, amivel nem is olyan rég tele volt az ország, hanem egy angol folyóirat címlapja, kívágtad, bekereteztetted, fiatal, nyílt, kíváncsi arc, csillogó tekintet, vonzó, értelmes férfi, ráadásul a vörös háttérben nagy betűkkel, hogy „The Observer”, kész blaszfémia, azt néztem, ez is csak Sárszezen lehetséges, Pesten rég leszedették volna veled, mondta; ez már a harmadik alkalom, hogy megkeresetelek, ezúttal minden apropó nélkül, egyszerűen erre vitt az utam, ahogy annak idején Magdi iskolája elé, Veszprémből tartottam Pestre, és tisztességes kitérőt tettem a kedvéért, leültettél az irodában, kinéztél az ablakon, szép számban özönlöttek a srácok a kultúrház felé, „Őszintén a szexualitásról”, ez a program, mondtad, mondtad, a tekintetem megint a Lenin-képre szökött, a hangod, atyaég, megint a hangod, persze, nyilván zavarba jöttem, elképedtem, hogy lehet ennyi lágy nőiség, kacérság, izgató vibrálás egy hangban, amely közben tele van figyelemmel, odaadással, elfogadással irántam, vagy nem is irántam, csak az élet iránt, mégis hozzám szól, az enyém ez a hang, oly őrijtően és részegítően, hogy teljesen megittasultam tőle, nem tagadom, „a hang a lélek tükre”, mondtam magamnak, mondtad, de csak befelé, némán, nem is jutottam szóhoz az ámulattól, a tekintetem még mindig a Leninen, nem akartam, hogy észrevedd, mi folyik bennem belül, úgy történjen meg, ami jön, mert tudtam, megtörténik, eddig ugyanis elvtárs és elvtársnő voltunk, de teljesen nyilvánvaló, hogy most összetegeződünk, ami csupán egyetlen szavadba kerül, mégis eddig vártál, most viszont nem tartod többé vissza magad (honnan vettem én ezt?, miért tűnt oly mesés pillanatnak ez az aktus?, attól, hogy még átláthatóak voltak a gesztusaid?, és tényleg átláthatóak voltak?, vagy csak én szerettem volna annak látni őket?, egyáltalán, született-e legalább egy szál ártatlan impulzus közöttünk, ami belőled kiindulva felém irányult?, egyetlen játszma nélküli impulzus?!, ugye, gonosz vagyok, nem hiszek már neked, pedig ott még vitathatatlanul ártatlannak tartottalak), s tényleg nem kellett sokáig várnom a mesés pillanatra, dr. Lux Elvira, a neves szexuálpszichológus, magya-

ráztad, ő tart előadást az őszinteségről, nevetél, még kacsintottál is, „ugye?, inkább arról beszélne, hogyan úszhatja meg az ember a lebukást”, rád meredtem, „a lebukást?”, erre legyintettel, semmi, könnyedén, természetesen, te gesztenyehajú diáklány a Lenin-kép alatt, nem akartam hinni a fülemnek, mi volt ez, játék vagy elszólás?, csöpp zavar azért vibrált benned, átszínezte a hangodat, „nem tegeződünk inkább?”, kérdezted kissé hadarva, rábólintottam, minthogy komoly dolgokról csak tegezve tudsz beszélni, ám abban a pillanatban fel is álltál, át kell sietned a terembe, hogy bemutasd az előadót, jó, én akkor megyek is, búcsúztam, „ne, ne, várj meg”, most már újra azzal az utánozhatatlan, varázsos hanglejtéssel, ami ha akarom, fölért egy valómással, szédültem, zakatolt az agyam, hosszú percekre magam maradtam az irodában, mit akarok én itt, nem értem, miféle játékot játszom, magammal?, veled?, atyaég, mondtam befelé, saját használatra, mondta, „ez a lány a szeretőmnek képzele magát”, miközben vakon hittem az ártatlanságodban, elfogott hát valami büntudatszerűség attól, hogy elképzeltetek az ágyban (nyilván nem egyéb ez, mint a bennem csendesen meglapuló atyai tilalom), kicsit mégis elábrándoztam, belegondoltam, döntöttem, nem is akarnám, nem is tudnálak megérinteni, lehet úgy negyedszázadnyi korkülönbség köztünk, hogy jövök én ehhez, nem is értek a dologhoz, ahogy azt a régi-régi Magdít se tudtam megkönyékezni, vannak az embernek eleve ártatlanságra kárhozzátott vonzalmi, ami végül is megnyugtató, mi másért jönne elő e hajdani szerelmi fiasco, igaz, kamaszfejjel sokáig úgy véltem, mondta, hogy a Teleki téri hungarista kurva a bűnös, az rabolta el évekre a férfiúi bátorságomat; habár ott az alagsorban túl egyszerűen polarizálódtak a dolgok, utóvégre ki ne tudná, hogy a szex az ember életében alapvetően kaland, egy serdülőnek meg különösen az, amin mit sem változtat, hogy jó ideig akár az ártatlanság is kalandnak tűnhet, főleg mielőtt az ember igazán élvezni kezdi a szexet, mert ha már élvezed, mindenképp lezajlik benned a fordulat, amittől az ártatlanság infantilissá válik, magyaráztam ott az irodában félhangosan, valójában neked, igazából azonban csak a falaknak, s eszembe sem jutott, hogy ezzel a filozofálással csupán magamat hülyíttem, ráadásul a te rejtett útmutatásod szerint, amire akkor még gondolni se mertem, holott így utólag oly kézenfekvő, hogy mosolyognom kell a hiszékenységen; mert aki már tudja, mitől döglök a légy, az nem lehet ártatlan, márpedig ha férjed meg gyerekeid vannak, nyilvánvalóan tudod, azaz legfeljebb olyan aurát teremtess magad körül, mintha az lennél, ami nem vagy, s e játék ártatlansággal egészen mást akarsz, mint amit mutatsz: megpróbálsz visszatornászni magad a serdülőkorba, a kalandok korába, hogy innen aztán újra nekifuthass a felnőtte válás nagy fordulatának, annak a kivételes pillanatnak, amikor a kalandból egyszerre élvezet lesz. Magyarán a szeretőm akarsz lenni. Vagy nem erre utalt az iménti elszólásod is, amittől te magad jöttél a leginkább zavarba, s gyorsan felkínáltad, hogy tegeződjünk? Ez azonban így merő naivitás. Hisz ma már jól tudom, hogy van az érzéki-ségnek egy magasabb szintje is, túl a kalandon és túl az élvezeten, egyáltalán túl azon, ami én vagyok, sőt azt mondhatnám, mondta, túl a saját határaimon, úgy nevezném ezt: a kettőnk intimitása. Jaj, tudom én jól, hogy első perctől ezt a teljes belső póreséget kerestem benned, s nem igaz, hogy erre te képtelen vagy! Minden ember képes erre, mert ez a lényünk elemi lényege, akár a levegővétel vagy a vízivás. Most azt gondolom hát: azért erőltetted az ártatlanságod e másodvirágzását, hogy elfordíthasd a fejed a forrástól, amely frissességével és természetességével ott illatozott benned; én meg ahelyett, hogy rád szóltam volna, megállj, tévúton jársz, engem is becsapsz, magadat is, nagy hiszékenységemben lépre mentem, s rajongó áhítattal gondoltam az ár-

atlanságodra, még hasonlítani is kívántam hozzá, s valami mélyről jövő megvetést vagy haragot éreztem Ica iránt, aki felfedeztette velem az érzéki gyönyöröket, kiszabadított a természetellenesen elhúzódo kamaszkorom rabságából, hisz én, amikor az ötvenes évek végén Moszkvából hazajöttem, ahol diplomáciát tanultam, tulajdonképpen szűznek számítottam, hiába volt odakinn az a szeretőm, aki volt, s még az Ica előtti rövid és kudarcos házasságom idején is, amit apa számlájára írok, minthogy ő, tudjuk, hallani sem akart a házasság előtti nemi kapcsolatról, és szent meggyőződéssel vallotta, hogy minden becsületes embernek kutya kötelessége a magánéletét a mozgalom szolgálatába állítania, csak a kalandot kerestem a szexben. Az én Klárim ugyanis kizárólag hálóingben volt hajlandó szeretkezni, és mindig le kellett oltanom a villanyt, ő meg ilyenkor oly lelkiismeretesen dolgozott a sötétben, mintha az esti mosogatást végezné, miközben én kéjes üdvözültséggel arra gondoltam, hogy a szó szoros értelmében szétbaszom a szorgos igyekezetét, nem is esett hát teherbe, pedig egyáltalán nem védekeztünk, azaz mégis, de már a végén, apa halála után, akkor ugyanis még egyszer lefeküdtem vele, búcsúzóul, és mit tesz isten, szegény pórul járt, abortusz lett a dologból, de akkor nem volt már visszaút, noha Icaról még senki sem tudott, nem is tudhatott, amíg ünnepélyesen össze nem házasodtunk, a külügy íratlan, de áthághatatlan törvényei szerint ugyanis az embernek nem lehetett szeretője, a legjobb körökből se, mondta, hiába számított tehát Ica politikailag teljesen perfektnak, szinte gyerekfejjel lépett be ugyanis a pártba, és soha nem rendült meg a hite, még mostanság sem, képzelheted, amikor már a Gorbacsovok is feladják a játszmát, és kész nevenség a hűség, talán ő volt az egyetlen az egész szocialista táborban, aki egyszerre maradt hű a párthoz és önmagához, ami felettébb patetikusan hangzik, de elsősorban mégis azt jelentette, hogy volt vér a pucájában, méghozzá micsoda vér!, ő volt hát az egyetlen, aki végre tudta hajtani bennem a saját szexuális forradalmamat, azaz ráébresztett a testem csodájára és nagyszerűségére, csak hogy én ott a sárszegi irodában ezt az egész nagy emancipációt, amit Ica vérenek és erotikus fantáziájának köszönhettem, egyszerűen restelltem, mint holmi eltévelyedést, mondta. Ekkor jöttél vissza a Lux Elvira-féle teremből, én meg azt hittem, most igazán egy hullámhosszon vagyunk, megmutathatom neked a magam szégyenteljesen túlzásba vitt felnöttségét, hogy együttesen fedezzük fel az én szunnyadó ártatlanságomat, minden átmenet nélkül elkezdtem hát neked Icaról beszélni. Hogyne, hogyne, mondtam, mondtam, volt abban valami impozáns, ahogy a hetvenes évek elején fiatal és energikus nőként lezser természetességgel forgott az apparatszikok között, jól beszélt a nyelvüket, de nadrágkosztümben járt, pólóban, teljesen egyedi cuccokban, minden darabját mintha ráöntötték volna, ráadásul neki ez semmi meghasonlottságot sem jelentett, ami engem, aki állandóan szenvedtem a saját kettősségeimtől, bár mindig megpróbáltam túltenni magam a dilemmán, valósággal lenyűgözött; megtudta például, hogy az egyik bányató mellett illegális nudistastrand működik, ott hevertünk meztelenül az áldott, perzselő napban, csak csogott, mesélt, csak ámultam, annyi bájos szemérmetlenség szorult belé, mintha nem is érdekelné más, csupán a nyugati magazinokból kiböngészhető érzéki mesterfogások és úgynevezett hálózobatitkok, a szerelmi előjáték magasiskolája, a potencia meghatározása, az orgazmus felsrófolása, obszcén szavak röpködtek az ajkán, színtiszta költészetként, ha szeretkeztünk, ott, nála, a legtitkosabb titokban, abban az angyalföldi panelban, ahol lakott, mindig odaképzelt a bölcsőt az ágyunk mellé, amelyben szerelmünk gyümölcse rugdalózna-nyüszögne, erre vágyott, mi meg ott ölelnénk egymást a feje felett, „úristen, mekkorákat tudnék élvezni!”, sóhajtott, ha csak belegondolt, bor-

sózott a háta, sokáig vak reménynek tűnt, hogy egyszer még ennek is eljön az ideje, amivel én mindig biztattam, de egyre gyérből gyérből meggyőződéssel, végül mégis eljött, de el ám!, csakhogy Gábor nehéz csecsemő volt, betegeskedett, sírt, követelőzött, közben majd belegebedtünk a pelenkázásba, papiztatásba, bőfizetésbe, nekem a lábam hasogatott, Icának a háta, már tök prózaian tört elő belőle a káromkodás, fáradtan, gépiesen szeretkeztünk, csak egy-egy pillanatra csapott fel a hevünk, az egykor megálmodott és most esetleg megrendezhető szerelmi idill eszébe sem jutott. Benjámint viszont teljesen más helyzetet teremtett, mondta, Ica ismét igazi stramm csaj lett, akár egy markotányosnő, még arra is vállalkozott, hogy egyedül lemegy a két kicsivel a Balatonhoz, ahová gyerekkora óta visszavágyott, kivettünk egy apró nyaralót, szoba-veranda, péntek este ott voltam én is, nagyon kívánós lehettem, Ica is, nem bírtuk kivárni, amíg elalszanak, másik szoba nincs, elkezdtük a dolgot ott, a gyerekek mellett, csöndesen, finoman, halkán, takaró alatt, hosszú utazás lett belőle a gyönyör rejtett, belső fennsíkjain, ami teljesen a kettőnk titka kívánt lenni, szinte mozdulatlanul tettük meg, kívülről ez nyilván nem látható, nem is észlelhető, legfeljebb valamiféle mágia révén, amiben ugye nem hiszünk, én legalábbis biztos nem, de tény, hogy mind a két gyerek békés, derűs arccal álomba szenderült, amíg mi öleltük egymást, Icának meg sehogy sem akaródzott abbahagyni az élvezést, az öklét a szájába nyomta, nehogy túl hangos legyen, a kéj újabb és újabb köröket futott benne, már a végtelenben jártunk, a csillagos égben, mit tudom én, hol, de akkor nem bírtam tovább, belelővellt a nedvem, isteni nagyot élveztem, holott nem akartam, nehogy teherbe ejtsem, mondta, de képtelen voltam visszatartani, hát mindennek megvan a határa, „látod, mégis megtörtént, amiről álmodtam”, súgta később Ica, valóban, mondta, megtörtént. És?, kérdezted erre te ott a sárszegi irodában, mondta, mit és!, nem érttem, miért tartozik ez rám?, fogalmaztad újra a kérdést furcsa, dermedt hangon, megnyílt a föld alattam, ez az „és” most iszonyatosabban csengett, mint a Magdi-féle „kopj le”, ó, jaj, mi történt?, mit vétettem?, miért nem értesz?, elbujdosni, elbujdosni, égett a pofám, remegtem, visszaéltél a bizalmammal!, én itt megmutatom magam, és megvallom a titkaimat, te meg fagyos leszel és idegen, mitől?, mi ez?, igen, te visszaéltél, hogy jutok el a kijáratig, hogy köszönök el, tőled is, a portástól is, képtelenség és röhej, egy öreg kecske a szexuális tróféáival, atyaég, hova jutottam; felnéztem, megpillantottam a Lenint, megkönnyebbültem, ő most is bizalommal pillantott vissza rám, még nógatott is, fel a fejével, ettől végre megjött a hangom, „jó ez a Lenin elvtárs itt a falon”, mondtam, mondta, erre megenyhültél, újra melegség a szemedben, újra az az érzéki-megbocsátó Zengő Zsuzsa-hang, ugye, ugye, már mosolyogtál, nem tudtam eldönteni, tényleg ennyire szívügyed ez a Lenin-kép, vagy megesett rajtam a szíved, de a dilemma most nem is tűnt túl lényegesnek, mindenesetre sikerült végre elbúcsúznom, először életemben kaptam tőled két puszit a két orcámra, „szervusz, Baróti elvtárs”, így, nekem meg odakinn a kocsiban, amikor beindítottam a motort, hatalmas kő esett le a szívemről. Vagy nem is az enyémről, hanem a tiédről? Egyszerűen nem volt szemem hozzá, hogy lássam magamat, mondta, teljesen beléd pistultam; aligha lehetett volna tehát más ambíció, mint jó szereplőnek lennem a játékodban, anélkül természetesen, hogy belegondoltam volna, ez mit jelent.

Zengő Zsuzsa, te féltékeny vagy! Zengő Zsuzsa, Zengő Zsuzsa, hihetetlen, de csakis a féltékenység beszélhet belőled, „és?”, kérdezted, „miért tartozik ez rám?”, miért ne!, kire tartozna, ha nem rád?, mondhatnám, mondta, de nem is ez a lényeg, egészen másról van szó, valami nagy-nagy titokról, ami a legmélyebb vágyam közelébe visz, a

hangod, a hangod, az az édes, meghitt érzékiség, ami minden szavadban kézzelfoghatóan benne volt, amitől számomra minden szavad többet jelentett önmagánál, vagyis nem én bolondultam meg attól a zamattól, attól a trópusi gyümölcstől vagy sárgabaracktól, ami mindig a hanglejtésedhez társult, habár utólag jobb ezt is pontosítanom, nem is társult, hanem én társítottam, egyszerűen kiszínezte a fantáziám a sárszegi kultúrház jellegzetes irodaszagát, hanem te, te, te bolondultál meg, te vesztetted el az eszedet, te mentél a jégre, s ettől a tudattól most elfogott valami különös bódulat, egy rejtett motor kezdte fűteni a szívemet, élek, élek!, a legszívesebben hangosan felkiáltottam volna, ha nem odabenn, a külügyben, az íróasztal mellett törnek rám ezek a gondolatok, élek, élek!, és merő csoda az élet, a véletlenek elképesztő összjátéka, hát miért épp engem küldtek le Sárszegre a csuvas komszomolistákkal, a sors miféle szeszélye ez, egyébként ma sem tudnám, hogy a világon vagy, hogy ragyogsz, akár a nap, igen, igen, titkos motor vagy, amely belülről fűt, igen, engem fűtesz, csakis engem, nem bírtam tovább, felálltam, kisettem a folyosóra, mint akinek halaszthatatlan intéznivalója támadt, odaléptem az ablakhoz, néztem a Dunát, amit eddig sohasem tettem, pedig a fél életemet itt töltöttem, ebben az épületben, mondta, a folyó olajfoltos, zavaros vizén komoran ült a téli köd, én meg patetikus mondatokat fogalmaztam magamban, csupa olyasmit, ami eddig meg sem fordult a fejemben, most viszont magától értetődően hangzott: ahányszor csak betettem a lábam a sárszegi művelődési házba, hazaérkeztem, igen, haza, haza, hozzád, hisz eleget jártam már a világ zűzavaros útjait, ezerfelé, végre oltalomra és védelettségre vágytam. Honnan veszi az ember ezt a jobbára önmaga elől is eltikolt vágyat, amit oly könnyű az „otthon” kifejezéssel fémjelezni, de maga az otthon végül is üres szó, egy lakcím, jó esetben persze, annak a lakásnak a neve, ahol esténként álomra hajtjuk a fejünket, ráadásul felvethető az a kérdés is, hogy tényleg otthon-e az otthonunk, néha rá is kényszerülünk, hogy ezt meghányjuk-vessük magunkkal, és levonjuk a következtetést, de most nem erre gondolok, mondta, egyszer-kétszer mindenki otthont és társat cserél az életben, ez legfeljebb addig számított szenzációnak, amíg tilos volt a válás; az igazi kérdés azonban nem ez, hanem hogy teszem azt, mondta, megtaláltam az új társamat és az új otthonomat, akkor kimondhatom-e, hogy végre megérkeztem, mert nyilván nem, még ha az ember hajlamos is ilyen kijelentéseket tenni, akár egy közönséges lakáscsere vagy egy többszörös külföldi kiküldetésből való hazatérés után is, de ettől tekintsünk el; vagyis honnan veszem a megérkezés elemi vágyát, amit önmagam elől is titkolok, tudniillik józan ésszel tényleg szégyellnivaló, elég kissé elgondolkodnunk az élet dialektikáján, hogy ezt belássuk, a testünket alkotó molekulák örök körforgásán és kicserélődésén, ami akár egy fantasztikus óriáskerék, egyetlen másodpercre sem áll le, és nem pihen meg, még a halál pillanatában sem, mert a halál ugyebár, mint révbé érés, szintén illúzió, a magam részéről inkább pusztá üzemmazavarról beszélnék, aminek következtében összecsukszik a rendszert szabályozó koordináta, az agysejtek nem kapják meg a szükséges vérellátást, erre a molekulák elkezdenek nyüzsgögni, feltúrt hangyaboly, esztelen káosz, ami addig tart, amíg be nem épülnek egy új óriáskerékbe, de az már nem én vagyok (bár végül az is felfoghatatlan, mitől vagyok én ma, közel hatvanesztendőss fejjel, még mindig én, ha egyszer hétévente teljesen kicserélődnek a testemet alkotó molekulák!); honnan tehát bennünk ez a vágy, hová és miért akarunk megérkezni, ami eleve képtelenség és teljességgel teljesíthetetlen? Azaz mit kívánok azzal mondani, hogy minden alkalommal hazaérkeztem Sárszegre, ahányszor mentem hozzád, ha egyszer egyáltalán nem érkeztem haza, és eszembe sem jutott, hogy ott lenne az ott-

honom, ahol a te otthonod volt? Vagy közönséges foglalkozási ártalom, hogy ennyire kiélezem ezt a kérdést, hisz más halandók, akik százhusz dolláros turistaként járják a világot, fél háztartásukat a hátukon cipelve, konzervet, téliszalámit, hálószakot, igazából ennek épp az ellenkezőjére vágnak, úgy szeretnék egyszer megérkezni, mondjuk, mondta, Londonba, mint akik hazatérnek, s minden csomag nélkül, kezüket lóbázva végigsétálni a Piccadillyn? Jó, jó, sosem tartoztam közéjük, de tudom, mi ez, az a tanult szakmám, hogy tudjam, ráadásul a hiányérzet elfedi előlünk az igazi vágyainkat, s nekem mindössze annyi a kiváltságom, hogy nincs bennem ez a vulgáris turista-szomj, ez a világgá mehetnék, ami különben e pillanatban teljesen mellékes. Álltam az ablaknál, bámultam a Parlament csúcsán a vörös csillagot, korán leszállt a téli alkony, kigyúltak az első fények, a szülővárosom fényei, gondoltam magamban nem minden érzélgősség nélkül, mondta, itt cseperedtem fel, az ezerszer áldott nyolcadik kerület zegzugaiban, mégis Sárszegre térnek meg a gondolataim, a KISZ-díjas Zengő elvtársnőhöz, akire most még egy újságíró is rászabadítottam, hogy interjút készítsen, legalább lemegyek vele. Zavar van bennem, nem tagadom, valahogy nem tudok a végére járni annak, ami bennem történik; mi egyebet tehetnék, nyomába eredek a saját szomjúságomnak.

„Hát te?“, kérdezted, meglepődöttél, hogy kerülök oda, dadogtam, hazudtam valamit, de azért megkaptam a két pusztit az arcomra, égetett, akár egy szerelmes csók, pedig a hangod most közömbös és hivatalos volt, utóvégre egy országos napilap munkatársának kellett nyilatkoznod, én közben bódultan róttam a sárszegi utcákat, megálltam a szovjet hősök fallikus emlékművénél, a tövében poros, aszott koszorú, rátaláltam a körzeti orvosi rendelőre, kiböngésztem magamnak, Berendi doktor mikor rendel, elképzelttem, hogy én vagyok ő, és rendelés után hazaindulok, különös, jó érzés volt itt járnom, most közöm van a kövekhez, a megsüllyedt járdaszegélyhez, az úttest repedezett aszfaltjához, mentem, amerre láttam, hamar kikeveredtem a belvárosból, belestem a kertekbe, megpróbáltam becézni a vicsorgó kutyákat, vissza-visszapergettem korábbi ittléteim perceit, akár be is ülhettem volna dr. Lux Elvira előadására, miért ne, akkor mondtad, mondta, azt a fura, kétértelmű mondatot, hogy az őszinteség helyett inkább azon kellene ügyeskednünk, nehogy lebukjunk, ami nekem nyílt felhívás volt keringőre, hogy így fejezzem ki magam, újra meg újra visszakanyarodtam ehhez a mondáshoz, s minden visszakanyarodással biztosabban éreztem, hogy tényleg akarsz tőlem valamit, jó, nagyon jó, csak akkor miért lepődsz meg rajta, hogy kihasználom az alkalmat, s lejövök ezzel a mitugrász újságíróval, akit különben is én szerveztem be, miért nem röpi a nyakamba, miért nem kulcsolod össze a két kezed a tarkómon, s húzol oda magadhoz, jó, tudom, nem teheted, itt minden mozdulatod premier plánban zajlik, mindenki ismer, és mégis, egyfolytában hozzád beszéltem, Zsuzsa, magamban csak így, keresztneveden szólítottalak, Zsuzsa, rugdostam egy követ a sárszegi utcán, ami egyáltalán nem illett a külügyi pozícióhoz, de én itt most nem vagyok külügyes, kiöregedett, közönséges kamasz vagyok, talán nem is olyan kiöregedett, legalábbis szeretném hinni, látod, Zsuzsa, ez mind rád is tartozik, mostantól minden gondolatom, örömem és bánatom rád is tartozik, hisz az a titkos vonzalom, amit túlzás lenne szerelemnek elkeresztelni, nevezzük hát egyszerűen kíváncsiságnak, mondta, összefűz bennünket, miért ne fűzne, és látod, ez az emberi természet egyik legtitikosabb törvénye, összesodródunk, felébred bennem a kíváncsiság, ha másért nem, hát a hosszú gesztenyehajad meg az érzéki-megbocsátó hangod miatt, és benned is felébred irántam, ki tudja, miért, találkozunk, meg újra találkozunk, meg

újra, a kíváncsiság mindig kielégül, a tiéd is, az enyém is, hisz pontosan azért találkozunk, hogy kielégüljön, minden kielégülés mégis elmélyíti bennünk magát a kíváncsiságot, amely tovább nő, szárnyalni vágyik, már nem tehetsz egyebet, teljességre törsz, mindentudásra, amíg majd egy szép napon ez a csodálatos tudhatnék el nem kezd hanyatlani benned, de az még messze van, az a vég előszele, belegondolni is rossz, nem is kell, egyelőre nem kell, maradjunk csak az ébredő kíváncsiságnál, a kezdetnél, amiről az ókori bölcs azt mondja, olyan, akár egy isten, amíg köztünk van, minden dolgot bevilágít. Ezt a fényt éreztem most magamban, ezt a valószínűtlen belső világosságot, ez fűtötte a szívemet, ez tette oly bensőséggé a rideg sárszegi utcákat, a kopár fákat, amelyek az út túloldalán a kultúrházzal szemben sorakoztak, visszaérkeztem ugyanis, a portás közölte, hogy Zengő elvtársnő ajtaja még mindig csukva, vagyis tart az interjú, bekanyarodtam a toalettbe, megálltam a tükör előtt, oly jó lett volna, ha nem az a külügyes faszi pillant vissza rám, aki a múltkor a hálósobában, megigazítottam a nyakendőmet, kiegyenesítettem a kunkorodó inggallért, fésülködtem, kissé csapzott voltam, jól benne a korban, kissé megviselt, mégis jellegtelen arc, talán a szememben némi érzéki szikra, abból sejthető, tudom, hol lakik az úristen, ahogy mondani szokás, mondta, de még ez sem biztos. Hát akkor? A tükörből rám tekintő férfiú újra magyarázni kezdte a maga kíváncsiságelméletét, amely láthatóan nagyon tetszett neki, néztem magam, akár egy idegent, kéretlenül is lepergett bennem a dolog paródiája; figyelj, mondtam neki, mondta, mi van, ha találkozol a nővel, bájos veled, majd elolvad, csevegték, minden oké, mégsem elégül ki a kíváncsiságod, mert ő elkezd bújócskát játszani, mindenről beszél, csak arról nem, amiről hallani szeretnél; ó, ó, félreéretsz, nem akarok semmit sem hallani, főleg nem szerelmi vallomást; valamit mégiscsak akarsz, mondjuk, mondta, a gyerekkoráról, a nagymamáról vagy a munkájáról, hisz kíváncsi vagy, és ő is kíváncsi, de neki van annyi esze, hogy mindig másról beszél, mint amire te kíváncsi vagy, te meg mint fantáziátlan bürokrata mindig pont arról, amit ő akar hallani; nem értem, mit szeretnél mondani ezzel; csak azt, hogy ez esetben nem nő az égig az a bizonyos kíváncsiságpiramis, az a vágyak vágya torony, amit te megálmodtál magadnak; és ha nem, akkor mi van?, kérdezte, láttam a tükörben, elbizonytalanodott; hogyhogy mi van, hát az ujjja köré csavar, ilyenek a nők, barátom, szomjas vagy, egy pohár vizet szeretnél, és mosolyt kapsz, mosolyt azt bőven kapsz, de a vizet csak ígéri, mindjárt, mindjárt; de ő nem, ő nem ilyen!, ez jó, beleröhögtem a tükörbe, visszaröhögött, ami felettébb lehangolóan hatott, behunytam a szemem, nem akartam látni a hasonmásomat, csukott szemmel nekinyomtam a homlokom a hideg tükörnek, ki akartam józanodni, egy részeg pofa a sárszegi végében, miért teszed ezt velem?, faggattalak téged, mintha ott lennél, de nem voltál ott, hát semmi másra nem vágytam, csak megérkezni hozzád Sárszegre, ezért hoztam le neked ezt az újságíró, ezért jöttem, megérkezni, mint eddig minden alkalommal, te meg bezárkózol velem az irodába, eltűnsz, mint aki máris azt a játszmát játssza, amit az imént előadtam a tükörképemnek, baromság, fantáziálás, téboly, nevetséges vagyok, ám akárhogy tiltakoztam ellene, csalfa kis kiismerhetetlen szuka lett belőled, a legszívesebben feltépném az ajtódat, hogy lássam, mi folyik ott. De inkább kinyitottam a szememet, ott a tükör előtt, hunyorogtam, megrázkódtam, fáztam, elfogott a félsz.

„Majd én megvizgasztalak”, mondaná Ica, mondta, elképzelttem magamnak, egyik nap késő délután hazaérek a minisztériumból, szemérmesen, mégis felajzottan a fülemben súgja, mire vágyik, noha én mindössze annyit árulok el, hogy fáj a fejem, őt viszont valósággal kicserélték reggel óta, illatos frizura, akár az Engels téri padon, ami-

kor először csókolóztunk, s az új haj, a csillogó, kacér szempár játékosá varázsolja az arcát, csupa pír, tele a feje pajzán gondolatokkal, a gyerekszobában furcsa csend, kérdem, mi van a fiúkkal, fölmentek az emeleti gyerekhez, ezt is lágyan és szenvedélyesen, be rég voltunk kettesben a lakásban!, a hálószobában bevetetlenül felejtett ágy, a falikar otthonos fényt hint a virágmintás ágyneműre is, a kéjsóvár feleségre is, „úristen, hogy vártalak!”, mindjárt odavonja az ujjam a combja közé, a nedves szeméremajkakhoz, hogy megérezsem a testében égő kívánást, csöpp pirosítás az ajkán, egészen közel, érzem a leheletét, a száját, a nyelve rózsaszín hegyét, ahogy megkeményíti, előretolja, megérinti az ajkam, újra megérinti, kacér tartózkodással, az istenit neki, be nagyon tudja, mit kell művelnie, feszegeti a számat, gyere, gyere, édesget, én meg eljátszom a szűz férfit, akár az a regénybeli pofa, akire aztán lecsaptak az erünniszek, óvom az ártatlanságomat, ami nem is létezik, de a leginkább azt szeretném, ha megerőszkolna, ha én lennék a nő, ha ő teperne le az ágyra és ő mászna rám, házastársi kötelesség is van a világon, súgja, a szerelmes, turbékoló hangját különösen jólesik elképzelem, valósággal kenegeti az érzékszerveimet, hozzám simul, a combját betolja a lábam közé, ami még korai, én sem érzek ott semmit, nemhogy ő, a gondolataim még a külügyben járnak vagy inkább Sárszegen, mindenesetre a megerőszkoláshoz, amit játszom, jól megy ez a lelombozottság, Ica meg simogat, legalábbis így képzelem, mondta, érzőn, finoman, biztonsággal, mint aki birtokának érzi az intim férfiúi testét, végre lehúzza az ágyra, vetkőztetni kezd, hogy kellőképp hozzáférjen, amihez akar, érezni mozdulataiban a bizonyosságot, hogy mindenképp sikerre viszi a maga női hadjáratát, utóvégre nem vagyok fából, most a mutatóujja köröz, hanyagul, mellékesen, a testem legszemérmertlenebb vidékén, hol a golyók körül, hol átkalandozva a túloldalra, egészen a fenékvájat pereméig, hja, épp ezzel a nemtörődomséggel éri el a célját, eleresztem magam, széttárom a combom, érzem, duzzadnak bennem az erek, elkezdődött az emelkedés, az utolsó ruhadarabot is ledobjuk magunkról, tedd a mellem közé, rebegi, látni akarom, ahogy duzzad, nő, hatalmas lesz, már az ajkát verdesi a makkom, épp csak megérinti a nyelve hegyével, mintha se megcsókolni, se szájba venni nem akarná, emlékszel, mikor játszottunk ilyet, muzsikálja, amikor Gáborral voltam terhes, és nem mertük bedugni, mindig a mellemet basztad, kacag, isteni volt, most is az, csak most nosztalgiából, úristen, hogy szomjajtuk egymást!, még tizenhárom év után is fantasztikus visszagondolni rá, játszuk most is azt, hogy terhes vagyok, és nem szabad behatolnod, de, de, szabad, mondom erre én, persze képzeletben, mondta, hát a második terhességed alatt már végig úgy csináltuk, jó, jó, akkor is, vegyük úgy, hogy nem szabad, olyan izgatónak, csak a mellem van, csak a seggem, mert terhes vagyok, és kénytelen vagy a két halom közé, a mederbe fektetni az imádni való faszodat, én meg masszírozom, gyúrom, amíg nem robban, úristen, azt a gyönyört, ha látom, hogy robban!, leszáll az alkony, a függöny sincs behúzva, teljes kivilágításban szórakozunk az ágyon, a szemközti házból bárki végignézheti, megborzongok, de valójában izgat, ez az a pillanat, amikor minden átfordul, egy idő után már csak a saját akarnok cölöpöm az úr, széttolom Ica combját, benyomulok, nincs több szégyen bennem, jöhetnek a gyerekek, a szomszédok, százezren is nézhetik, gyönyörködjenek, csak gyönyörködjenek, Ica forró lehelete, a régi, fenséges megdicsőülés az arcán, édes, édes, édes, beszéljek hozzá, a forró ajkad, a lüktető ereid, a drága segged, szorítom a segged, jaj, a pinád, a csiklód, az arcod, az elragadtatott, megdicsőült tested, te édes, engeddd el magad, engeddd, én viszont nem engedlek, én szorítlak, lubickolok, élvezek, megdicsőülök, te is élvezel, egyszerre érünk a csúcsra, ami ritka, ami különös érzéki szökőár, föl-

csap az égig. És észreveszem, hogy a szemközi házból egy kíváncsi nyakigláb fiú valóban végignézi az egészet. Mármost képzeletben, mondta.

Mentem haza a minisztériumból késő délután, Gábor és Benjámín püfölték egymást, ordítottak, zúztak, csörömpöltek, visszhangzott a lépcsőház a csetepatéjuktól, beléptem, láttam, Ica idegei már pattanásig feszültek, higgadt, szemüveges középiskolai nyelvtanárnő léte is elveszíti ilyenkor az eszét, a gimnáziumban képes harmincnegyzet gyereket kordában tartani, idehaza kettővel se bír; azt hittem, legalább te megvizsgasztalsz, mondtam neki, mondta, de meg se hallotta, állt a gyerekszoba ajtajában, és hadonászott a szemüvegével, a szokásos vigasztalan délutáni életkép, ez vár mindennap, nem véletlen, hogy máskor gyorsan, rutinszerűen átesem a család kötelező üdvözlésén, és elbújok az íróasztalom mögé, most azonban eszembe se jutott feladni, valami szörnyű akarhatnék szállt meg, mint aki igazolást keres az egész életére, éspedig azonnal, letettem a táskámat az előszobában, és odaléptem Ica mögé, végigfutott a tekintetem a szobán, irdatlan, már-már mesés kupleráj, Benjámín épp felkapott egy kék duplo kockát, magasba lendült a karja, és teljes erőből megcélozta Gábort, az félrekapta a fejét, a kocka elsívített a füle mellett, erre most Gábor pattant fel, ott termett az öccse mellett, hátracsavarta a kezét, Benjámín szívet tépően jajgatott, a báty káromkodott, Ica sikított, én meg odanyomtam Ica fenekéhez a combom, szorosán, érzékien, célzatosan, véletlenül se higgye kulcsosomónak a dudorodást, bár alig dudorodott még, annak ellenére, hogy a feneké jóleső bizsergéssel töltött el, ő meg egyszerre elnémult, mint akibe belefojtották a szót, úristen, mit művelsz, súgta, ez már majdnem olyan volt, mintha kiejtette volna azt a bűvös mondatot, amire vártam, mondta, simultam, kilazult, én is kilazultam, ő is hozzám nyomta a kemény, kívánatos seggét, feszült rajta a szoknya, jó, jó, most már minden oké, éreztem, legalábbis odalenn, ahol egymásra találtunk, a fejünkben persze még a hétköznapi nyüzsgő káosz, úristen, súgta újra, lágyan és szenvedélyesen, mire én, hogy ó, ha egyszer kettesben lehetnénk, amikor hazajövök!, ez hatott, megborzongott, a nyaka lúdbőrös lett, még mindig a gyerekszoba ajtajában álltunk, simultunk, gyere, mondtam, mondta, gyere, a hálószobában tényleg ott a bevetetlen ág, betette maga után az ajtót, ráfordította a kulcsot, attól, hogy eltűntünk, a fiúk újabb tombolásba kezdtek, egymásra pillantottunk, Ica kislányosan felhúzta a nyakát, „hagyjuk őket”, csintalan erotikus fény a szembogarában, átragyog a tanárnős okuláré üvegén, én meg ettől afféle irdatlan csődör lettem, mint az előző házasságomban, amikor a prüd és fantáziátlan Cséplő Klárit másztam meg, de most minden másképp történt, mondhatnám, mondta, épp ellenkezőleg, mert igazából nálad jártak a gondolataim, Zengő Zsuzsa, ó, Zengő Zsuzsa, egyre kísértett a balsikerű sárszegi kirándulásom, amit nem tudtam magamnak megbocsátani, az ártatlanságomat mégis őrizgettem a szívemben, az fontos volt nekem, felettebb fontos, azt gondoltam, te ültetted belém, közben megéreztem Ica leheletét, a nyelve rózsaszín hegyét, atyaég, pont, ahogy elképzeltem, erre összezártam a combom, leszorítottam kőkemény férfiasságomat, az istenit, annyira, hogy már fájt, parányit Icát is eltoltam magamtól, figyeltem, dolgozik-e benne valamiféle rafinéria, de nem jött zavarba, halálosan izgatta az elzárt férfiúi nemi szerv vagy talán a féltékenység is, ki tudja, lehet, hogy valaki lebuktatott nála, és most vissza akar hódítani, jó, jó, persze kitőlmitől akar visszahódítani, kérdeztem volna, de nem kérdeztem, hisz mi egyebet tettem én, mint hogy a csuvas delegáció után egy újságíró is levittem Sárszegre, amit akár pártfeladatnak is nevezhetnék, ő mindenesetre hadba indult a férfiúi szervem kiszabadításáért, vetköztetni kezdett, én meg ellenálltam, azt hitte, játszom, kacagott,

de a kacagásától végképp szűznek éreztem magam, anélkül, hogy lelohadt volna bennem a fizikai vágy, ami kész téboly, mégis egyre azt mondogattam, mondta, magamnak, hogy „most őrizd meg az ártatlanságodat, most, micsoda kaland!”, függetlenül attól, hogy fogalmam sem volt, miből áll ez a fene nagy ártatlanság bennem, de azért azt szerettem volna, ha ott állsz, Zsuzsa, a szemközti ház egyik erkélyén, és benézel a szobába, a fejünk fölött égett a falikar, és nem húztuk be a függönyt, ami tényleg felelőtlenség, de legalább láthatnád, milyen elszántan harcolok az ártatlanságomért, milyen szűzies tekintettel és szűzies testtel, mintha most csodálkoznék rá először a létezésemre, ugye, mintha én lennék a nő, és ő akarna megerőszkolni, mondta, de az az igazság, hogy tényleg azt is akarta, égő szemű párdúc lett belőle, talán az iménti gyerekszobai őrtjögés feszültségét vezette le rajtam, kigombolta a sliccemet, letépte rólam a nadrágot, ezzel vége lett az ellenállásomnak, elvesztem, tudtam, mostantól a lábam közt ágaskodó állatnak a rabja vagyok, mindenesetre kinyúltam a falikar kapcsolójához, lekattintottam, sötét lett, alig szűrődött be némi derengés az utcáról, jaj, miért csinálod, nyavalygott Ica, utálok sötétben szeretkezni, belátnak, nem látnak be, dehogynem, még a függönyt se húztad be, na és?, akkor lássák, csak lássák, mit bánom én, jó vicc, én meg lelohadozok, dehogy lohadsz le, ha már áll, direkt izgat, ha látják, honnan veszed?, te magad oktattál ki a múltkor, oké, mondtam, mondta, az a múltkor volt, ugyan már!, föl is jelenthetnek, tudják, hogy a külügyben dolgozom, hát én is tanárnő vagyok, az istenfáját!, és fölkatintotta, addigra elszállt az a kis varázs is, ami köztünk az imént támadt, de ő eltökélten vissza akarta hozni, én meg végképp feladtam, előbújt belőlem a cinikus, életveg minisztériumi pasi, aki kéjesen hagyja a feleségét franciázni, ilyenkor tényleg nincs bennem szégyen, csak fürdöm az élvezetben, miközben szentül meg voltam győződve róla, hogy odaátról figyelnek, de leszartam őket, nyilván mindent tudni akarnak rólam, valaki beköpött, talán Ica is összejátszik velük, kirúgnak az állásomból, szörnyű, jaj, szörnyű, mindjárt a csúcson vagyok, jaj, a csúcson, gyere, duruzsolta erre Ica, gyere belém, abbahagyta a műveletet, szopjál még, szopjál, mondtam, mondta, úristen, gyere, megint az volt a fixa ideám, hogy a Cséplő Klárit baszom, ami baromság, hisz ő sosem csinált semmi ilyet, mégis, rámásztam, jól széttunkoltam a pináját, belefröccsentem, elernyedtem. Kész. Icából keserves sírás tört fel. Mi van? Most, hogy elszállt a felajzottságom, végképp nem érdekelt más, csak a kivilágított szoba, a szemközti ház, a leskelődő fejek, persze elbújnak, miért is mutogatnák magukat. Kilelt a hideg, lépre mentem, beszervezték a feleségemet, és most kaput! Minek kellett ez az egész? Csapda? Feljelentés? Botrány? Nevetséges vagyok, hülye, eszement baszógép, az istenbe is. Újra lekattintottam a lámpát. Hevertünk egymás mellett a sötétben, jegesen, két idegen. Ő zokogott, az egész teste rázkódott. Mi bajod? Még te sírsz? Mi történt? Nem élvezté el? Ja persze, nem élvezté el. Hát most az egyszer kibírod, édes.

Ez a te műved volt, Zengő Zsuzsa. Mit mondjak, mondta, büszke voltam rád, milyen briliáns szerelmi játékos vagy. Elérted, hogy ott az ágyban jeges lett a szívem a feleségem iránt. Miközben az áldozatod lettem. Meg Ica is.

Másnap a külügyben úgy éreztem, mindenki mindent tud, a portás kurtán viszonozta a köszönésemet, mondta, a folyosón megfordultak utánam a kollégák, a főosztályvezető hosszan méregetett, majd titokzatosan elmosolyodott, napokba telt, míg rájöttem, hogy képzelődöm. Tologattam az aktákat az íróasztalomon, hosszan álldogáltam a Dunára néző folyosói ablaknál, szünet nélkül hullt a hó, bámultam, vagyis csupa olyasmit tettem, ami eddig nem volt szokásom, hosszan beszéltem-magyaráz-

tam neked, Zsuzsa, mondta, magamban, némán, szótlánul, különös szégyenérzet fogott el a minap történetek miatt, makacsul visszatértem az ártatlanságomhoz, mi volt ez az egész, játék vagy örület, miért kezdtem ki Icával, ha nem akartam szeretkezni vele, vagy ellenkezőleg, nagyon is akartam, vigaszt kerestem magamnak nála, amiért csalódtam benned, miközben egyfolytában azt ismételtetem, hogy te valami tisztábbat, nemesebbet, egyértelműt jelentesz nekem, már a korodnál fogva is, noha Ica is fiatalabb nálam tizennégy évvel, de az oly mindegy, te már másik nemzedék vagy, az új világban nőttél fel, nem ismerted a hőskort, amely szép volt, reményteli és katartikus, mára azonban csak a szennyes maradt meg belőle, azt hurcoljuk magunkkal, nem tudunk tőle szabadulni, s közben holmi szexuális orgiákkal és a javak tébolyult habzsolásával kábítjuk magunkat; csak néztem, néztem a mesés, monoton hőesést, elképzeltem, hogy ott ülök az irodádban Sárszegen, ég a villany, be van fűtve, kinn nagy pelyhekben havazik, megáll az élet, beszélgetünk, az embert ilyenkor elfogja a bölcsesség, eltűnődik a világ folyásáról és az emberi viszonylatok természetéről, nekem eszembe sem jut, hogy a szeretőmmé tegyelek, olyannyira, hogy talán épp ezért találtam ki ezt az egész mesét az ártatlanságomról, szeretném magam ártatlannak és érintetlennek tudni melletted, utóvégre férjed van, családod van, békében és közmegebecsülésben éltek, a legmélyebb meggyőződéseim, bármilyen frázisnak hangzik is, hogy éppilyen odaadó közösségi emberekre van szüksége a szocialista hazának, mondtam, mondta, azt azonban egyelőre a világ minden kincséért sem akartam bevallani magamnak, hogy azért verem itt a mellem neked a mély meggyőződéssel, mert véletlenül sem a meggyőződéseim, amit annak nevezek, szerettem volna ugyanis azzal folytatni ezt a monológot, amit a külügy folyosóján képzeletben rögtönöztem neked, hogy jó vagy te nekem így az érzéki-megbocsátó hangoddal, amely, lám, elfogad annak, aki vagyok, de hát épp az a baj, mondta, hogy ez a hang egyik percről a másikra eltűnt, s fogalmam sincs, hogy valaha is visszatér-e, magyarán te is elárulsz, te sem fogadsz el, akár csak Ica, aki mindig derék elvtársnő volt és isteni szerető, de sosem lehettem biztos abban, hogy tényleg elfogad-e, talán, mert évekig csupán a titkos szeretőm lehetett, apának azonban, aki akkoriban már súlyos beteg volt – tüdőembólia, sérvműtét, két agyvérzés –, nem dörgölhettem az orra alá a halála előtt, micsoda szörnyűséget művelt, amikor elzavart bennünket Kláriveral az anyakönyvvezetőhöz, annál kevésbé, mert jól tudtam, hogy legfőképp unokát szeretett volna magának, ha már a felesége azon a sajnálatos őszi világvégére végleg elhagyta, az öcsém meg, akit ő csak Alekszejnek hívott, s aki 57-ben büszkén hordta a Lenin-jelvényt, alapító tagja volt a KISZ-nek, akkor még taknyos tinédzsernek számított, habár végül ő lett az, aki az utolsó félévben legyártotta apának az unokát, mondta, én ehhez egyszerűen gyáva voltam, legalábbis Ica ezt vetette a szememre, ő ugyanis soha nem felejtette el nekem azt a hosszan elhúzódó, idétlen szerelmi háromszöget. Mit tegyek, nagyon az apám fia voltam még, tele történelmi küldetéstudattal, amit az öregem ruházott rám.

Felhívtalak telefonon, mondta.

Pokoli feszültség kínzott, mondta, nem is egészen értettem, mitől, lehet, az időjárás fronttól, a hőeséstől, vagy mit tudom én, a nagy havazás, bármilyen varázsos, eleve nyomasztó, megáll tőle az élet, kész világvége, amióta tehát beköszöntött ez a megveszekedett tél, mindennap azon tűnődtem, mondta, hogy újra kéne gondolnom az egész életemet, s kiötleni egy eredeti és vonzó változatot, attól tartottam tudniillik, ha sikerülne is egyszer valamiféle tálcán átnyújtanom neked a múltamat, a sok harcot, a szerelmeimet, a vágyaimat, a bukásaimat, egyszerűen ásítanál az unalomtól. Az ártat-

lanságom, az igen, az még valami! Mostanság szerettem azt mondani rá, ez afféle feltöretlen mag bennem, a lényem legmélyén őrzött titok, amit nem árultam el eddig senkinek, nem is tudom, miért ártatlanság, inkább valami ős-ős azonosság, amivel megszülettem, és amit azóta hordok magamban; csak hát épp ezt megmutatni bárkinek, elég kétes ambíció. Igazam van-e egyáltalán? Túl nagy feneket keríték az érzéseimnek, nem vitás, idebenn a külügyben megszoktam, hogy először is mindent körül kell járni ideológiailag és politikailag, a praktikus kérdések csak ezután következhetnek; látni szeretnék, és lámpalázás vagyok. Megyek vidékre holnap kocsival, mondtam a telefonba, mondtad, megállok nálad Sárszegen, remélem, ráérsz egy kicsit, persze, persze, még örültél is a jövetelemnek, csak figyelj az útviszonyokra, teted hozzá, errefelé szörnyű nagy a hó, de mit érdekelt engem a hó, menni akartam, kellett valami ürügyet találnom, amivel elkérem magam a főnöktől, az is megvolt, másnap kora reggel nekivágtam. A kocsisor, amelybe kénytelen-kelletlen a műúton besoroltam, szinte lépésben haladt, a hó szakadt, beborított mindent, sár, jég, latyak váltakozott az úttesten, különféle rétegekben, azaz minden másodpercben más jellege volt az útnak, s főként nem lehetett tudni, legalul mi van; azt elég hamar beláttam, hogy nem taposhatom a gázpedált, előzésről nyilván szó sem lehet, noha egyszer megpróbáltam, akkor már jó ideje nem volt szembeforgalom, kikanyarodtam, átzökentem a szemközti barázdába, s azonnal elfogott a rettegés, elveszett szemem elől az út, összefüggő hómező közepén találtam magam a horizontot röviden lezáró sötét felhők nyomasztó burája alatt, egyetlen iránytűm a jobbra mellettem haladó kocsisor, ahová valahogy vissza kellett jutnom, de hogyan, beengednek-e egyáltalán, kissé mégis megnyomtam a gázt, hogy legalább egy-két kocsit lehagyjak, ha már erre az örült kalandra vállalkoztam, kis híján kiperdült alólam a Lada, átkozott hátsókerék-meghajtás, lassítottam, egyre lassítottam, csak visszakerüljek a soromba, indexeltem, szemben a szűrkeség mélyén egy lámpapár reflektorozott, szerencsére mellettem a wartburgos pofa rám villogott, beengedett, izzadt a tenyerem, zsibbadt a lábam, a hátam meggebedt a merev tartástól, múltak az órák, egyre reménytelenebbnek éreztem, hogy eljutok Sárszegig, de mit tehettem. Lassan leereszkedett a korai téli alkony, reggel óta étlen-szomjan vezettem, nem is volt hol megállni, se parkoló, se útleágazás, csak hótörleszok és hótenger, már a sárszegi bekötőúton haladtam, kissé emelkedett, kissé kanyarodott, kipörgött a hátsó kerék, újra kipörgött, mintha szlalomoznék, úgy kapkodtam a kormányt, még jegesebb, még havasabb erre, szinte nincs is keréknyom, mint aki egy tébolyult sportverseny finisében araszol, be akarok érni a célba, be akarok érni!, száraz torokkal, cserepes ajakkal, végsőkig feszült idegekkel, visszacsúsztam, próbáltam újra egyes sebességben, egy kis hátramenet és újra az egyes, de nem, ez nem megy, salak kéne vagy homok a kerék alá, de honnan, sehol egy élő lélek, nem volt más hátra, beletapostam a gázba, hogy kilendítsem magam a jeges vajatból, megperdültem, röptültem, zuhantam, be az árokba, a szélvédő szétrobbant, hullott szerte az ezernyi apró üvegsemcse, a pofámba vágott a fagyos szél. Káromkodtam, kikecmeregtem, térdig süppedtem a friss hóban, sírni tudtam volna a reménytelenségtől. És én még abban a hiszemben vágtam neki az útnak, hogy itt töltök nálad egy-két órát, és estére hazarérek! Gyalog caplattam be Sárszegre, alig fél kilométert, ami sosem akart véget érni, fogtam a diplomata táskát, lefagyott a kezem, a fülem, az orrom, szentségeltem, teljesen besötétedett, hova menjek, mi lesz velem, szerencsére épp összetalálkoztunk az utcán, indultál haza, nem akartál hinni a szemednek, úristen, mi történt?!, nem jött ki hang a torkomon, „itt alszol nálunk”, mondtad, mondtad, forralt borral kínáltál, szűr-

csöltem, kilazítottam a nyakkendőmet, az ingem nyakát, csonttá gémberedett ujjaim végre felengedtek, eresztettél egy kád forró vizet, üljek bele, még tiszta törülközőt is készítettél, megejtő jelenés voltál, egy álom a befűtött fürdőszobában, feltűrt ruhaujjal, a kád fölé hajolva, körülölelt a pára, kár, hogy nem maradhattál ott velem, amit persze még kívánnom is gyerekes dolog lett volna, ki sem ejtettem a számon, de megérezted valamit, mert feltűnően lassan húztad be az ajtót, néhány másodpercre abba is hagytad, ott maradtál még a résben azzal a kifürkészhetetlen, elnéző mosollyal, amellyel hajlamos vagy a legbornírtabb képtelenségeket is megbocsátani (vagy csak elszórakoztatott a hülyeségem?); eszembe jutott elbeszélése Kelemen elvtársról, aki zakóban, nyakkendőben állt a fürdőszobaajtóban, miközben ő tusolt, különben annak idején Icával a kádban is szeretkeztünk, nem is egyszer, még a panelben, noha ott elég szűk kis kád volt, mégis, izgatta a fantáziánkat, ő gondosan lecsavarta a tusfejet, a csiklójára irányította a vízsugarat, figyeld, intett magához, a maszturbálás magasiskolája, imádtam a gyönyört az arcán, álltam mellette ruhátlanul a merev férfiasságommal, vesztül megkívántam, beszálltam hozzá a vízbe, belém ült, a forgómról lehorzsolódott a bőr, ahogy mozogtam, de észre se vettem, a víz is jól kicsordult, nagy tócsa a kövön, mondta, s ahogy ez most itt, a te sárszegi fürdőszobádban visszapergett bennem, eszembe jutott, hogy fel kellene őt hívnom telefonon, hisz nem tudja, mi történt, élek-e, halok-e, de nem hívtam, nem is fogom, jóleső gonoszság áradt szét a tagjaimban, belemerültem az áldott fürdővízbe, hadd eméssze magát, ha már a minap volt szíve semmibe venni a lelkemben csírázó ártatlanságot, a víz jótékonyan ölelt, helyeselt a gonoszságomat, simogatta ajult tagjaimat, esendő és kiszolgáltatott gyermek lettem, még anya is előjött az emlékeim titkos kamrájából, ő tizenkét esztendő korom tájt ült utoljára a kád szélén, miközben én fürödtem, mert fürdőkádunk azért ott a Tűzoltó utcában is volt, már szőrösödtem, s a meleg víztől mindig megnőtt a kukim, nézte, elnevette magát, te nagy faszú Baróti, szeretni fognak a lányok (úgy ejtette ezt ki, mintha valakinek már hízelgett volna ilyesféle szavakkal, akkor hát fiatalon nyilván lobogott köztük apával némi szenvedély), tény és való, hogy anya rém szabadszájú volt, máig a titkos énem ő, most is úgy térek meg hozzá gondolatban, zárt ajtókat mögött, mint az élet illegális forrásához, nem csoda, teszem hozzá magamban, ha egyre rosszabbul viselte apa elvtársi prűdiáját, és szert tett egy burzsoá szeretőre, ahogy apa nevezte, persze utólag, hisz csak akkor beszélt róla, amikor anya ötvenhatban azzal az illetővel lelépett, kimentek Ausztráliába, mondta, én akkor nem is voltam itthon, Moszkvában tanultam. Nyakig merültem a kád vízbe, élveztem a kulcscsontom táján a vízfelszín bizsergető játékát, elnéztem a polcon a különféle tégelyeket és flakonokat, testápoló, púder, kenőcsök, fogkrém, milyen ismerős itt minden és milyen idegen, valami sosem érzett meghittség töltött el, a megérkezés áhítata, mintha megírt sorsom lett volna a mai őrült autótól, amire vállalkoztam, mintha a Ladámnak ott az árokban lenne a helye, nekem meg itt a kádban, miközben illúzió az egész, nyilvánvalóan a pillanat illúziója, kezd is már lassan hűlni a víz, előbb-utóbb ki kell lépnem belőle, megtörülközni, felöltözni, visszatérni az életbe, de ezt a pillanatnyi áhítatot akkor is magammal viszem, mint valami előképet, de hogy minek az előképét, arról fogalmam sem volt.

Családi körben költöttem el veletek a vacsorát, felvágottat, főtt tojást, sajtot tettél az asztalra, megjött Berendi doktor is, békés, csendes szempár, sima homlok, mintha sosem ráncolná, megígérte, hogy másnap reggel szerez egy traktort, az biztosan kihúzza a kocsit az árokból, délelőtt fölvetetem a kárt a helyi Hungária Biztosítónál, utána mehetek is Pestre, mondjuk, mondta, a délutáni gyorsal, a jövő hétre meglesz a

szélvédő, azt ő elintézi, addigra talán az idő is kedvezőbbre fordul, előkerült egy palack kékfrankos, isten-isten, igyunk rá, hogy minden simán menjen, kiderült, te is Pestre készülsz, épp holnap a délutáni gyorsal, erre igazán nem számítottam, Sándor majd kivisz minket a vonathoz; a két gyerek – két bájos apróság – illedelmesen ült az asztalnál, alig szóltak, figyeltem, milyen választékosan bánnak az evőeszközzel, megtörlik szalvétával a szájukat, mielőtt a poharat az ajkukhoz emelnék, Csabi, aki többé-kevésbé az én Benjáminom évjárata, hétévesforma, máris tiszta apja, előrehulló szőke haja ellenére szép, magas homlokkal, Ildi meg egy-másfél esztendővel fiatalabb nála, még óvodás, szemében csibészes-barátságos fény, gyermekded kacérság, nagyon hasonlít rád; ebben is szembeszökő a szimmetria és a természetes arányosság, ami úgy tűnik, mindenben jelen van e házban, még a díványon elhelyezett díszpárnákban is a földszinti szalonban, vagy a gépi perzsákban a földön, a tévékészülék két oldalán gondosan elrendezett kerámiákban, talán még abban is, hogy a két gyereknek két külön kis szobája van odafönn, a beépített padlástérben, ahol rövid folyosó visz a lépcsőtől az egymással szemben nyíló két ajtóig, s odabenn két hatalmas rézsútós tetőablak, amelyen napközben benéz rájuk az ég, éjjel bevilágít a havas táj sejtelmes fénye, ráadásul következetesen a becenevükön szólítjátok őket, ami a normális, nem úgy, mint mi, mert nálunk nincs becézés, ez is apa öröksége, aki soha nem szólított engem Dánnak, infantilis dolognak tartott minden gügyögést; Sándor bekapcsolta a kedvemért a tévét, kis időre odaült mellém, beszéltünk egy-két szót, majd elnézést kért, elvonult, nem is néztem a képernyőt, terelgetted az apróságokat fogat mosni, pisilni, pizsamába bújni, ebben a szerepben még nem láttalak, Zengő Zsuzsa, Zengő Zsuzsa, te gesztenyehajú diáklány, magad is szinte gyermek lehettél, amikor e nebulókat születed, csodálom benned a szülői felelősséget és a lelki stabilitást, amire az anyám a maga burzsoá szeretőjével azt mondaná, hogy gyávaság, ő vakmerő volt és felelőtlen, elhagyott minket örökre, igaz, az öcsém addigra már az én Gáborommal lehetett egyidős, nyilván úgy érezte, nincs vesztenivalója, „ugye neked van vesztenivalód?”, ott volt a nyelvem hegyén a kérdés, valamiért mégsem tudtam kiejteni, pedig te is érezted, hogy akarok még valamit, várakozóan rám pillantottál, ám ettől a néma sürgetéstől végképp neveltségessé vált a kíváncsiságom, hisz már a testtartásodba is bele volt írva, hogy te aztán pontosan tudod, mihez ragaszkodsz és mi a vesztenivalód, Sándor igazi bivalytermészet, vasidegzet, a család és a társadalom támasza, akár egy életerős, nagy lombú diófa a kertben. Úgyhogy visszavonultam, feladtam, nem fürkésztelek tovább, se téged, se az életedet, Ildi mezítláb szaladgált, nem találta a papucsát, Sándor bevonult a fürdőszobába, hajnalban kell kelnie, ágyat vetettél nekem a tévé előtti díványon, nem hívod fel a feleségedet?, kérdezted, akkor hát mégis felhívtam, Ica sírt a telefonban, nyugodj meg, jó helyen vagyok, holnap estére otthon leszek; néztelek, a vacsoraedényt pakoltad, táskás lett a szemed, kiderült persze, hogy a Berendi nagymama egész nap itt van a gyerekekkel, de az este így is mindig szörnyű súly, látszott, szégyelled a fáradtságodat, megbántad, hogy beengedtél az életedbe. Legközelebb vajon becsapod az ajtót az orrom előtt? Lesz-e merszed azt mondani a telefonban, hogy ne gyere, nem akarlak látni? Vagy ellenkezőleg, most is alig vártad, hogy itt legyek, csak gyáva vagy örülni? Az istenbe is! Hát miért gyötöröm magam olyasmivel, amivel nem nekem kellene magamat gyötörnöm?! Felelj: érzel-e valamit vagy nem érzel? Ne felelj! Ne szólj egy árva szót sem. Ne is sejtssd, hogy a hivatalnoki bőröm alatt rejlik egy másik én is, az anyám génjei, attól vagyok oly változó és labilis, oly elvtársiatlan, pártszerűtlen, ki-mondani is szégyen, megbízhatatlan, egy kalandor. Mondhatnám, azért választottam

a diplomatapályát, hogy e szerep védernyője alatt kalandoréletemet élhessek. De nem mondom, nem is tartozik rád. Később járt, jó éjszakát kívántál, és nyugovóra tértünk.

Ez volt az egyetlen látogatásom nálatok, váratlan, különös epizód, addigra már át-estem az első csalódásomon, már tudtam, hogy valójában az áldozatod vagyok, még-
is elfogott valami felszabadult, mámorító érzés, talán egyszerűen azért, mert végül is kijátszottalak, nagy árat fizettem érte, összetörtem az autót, de végül csak-csak sikerült bejutnom az életedbe, a házádba, a fészkedbe, s ettől elpárolgott minden keserűségem és gyanakvásom, újra ártatlan lettem, ártatlan, azt hiszem, mondtam is, mondta, mert rákérdeztél, hogy „mitől olyan fontos neked ez a hülye ártatlanság”, akkoriban ugyanis az egyik pesti színházban játszottak egy darabot *Az ártatlanság kora* címmel, kérdezted, láttam-e, de nem, nem jártam én színházba, fogalmam sincs, miről szólt; nekem az ártatlanság mást jelentett, afféle marslakóállapotot, mintha most szálltam volna le a földre, tehát nem győzők csodálkozni, nem győzők kitárulkozni, kinyílni, magamba szívni mindent, ami körülvesz, igen, ezt hívtam én ártatlanságnak, az odaadásomat meg a kíváncsiságomat, amit az előző alkalom után, emlékszel?, már kezdtem szégyellni előtted, most viszont e nem várt vendégeskedéstől minden megváltozott, mégis jogom van a kíváncsisághoz, ezt éreztem, azaz egyszerre a közelébe kerültem valami titoknak, amivel még most sem vagyok tisztában, de végül nem lehet véletlen, hogy ma is ilyen élesen emlékszem arra az estére, kint egyre hullt a hó, a kocsim az árokban, a feleségem otthon sírdogál, én meg figyeltem, ahogy a gyerekeket pesztrálad, eltáskásodik a szemed alja, a férjed becsoszog a fürdőszobába, és szent meggyőződése, hogy annak az ünnepnek az előképét láttam, amivel mostanában te le a lelkem, a tudatom, a tudatalattim, ha ugyan van nekem tudatalattim, hisz mindig is ódzkodtam a freudizmustól, ami ugyebár a szubjektív idealizmus tipikus esete; maradjunk inkább az ünnepnél, ennél a mostani ismeretlen ünnepnél, mondta, ami még ott T.-ben kezdődött, mielőtt leváltottak volna a főkonzuli posztról, hevertem a földön a szalonban, az új sűrű bőrfofel mögött, és iszonyú érgörccs tört rám, s egyszerre felfogtam, hogy valami furcsa, megnevezhetetlen dolog vette kezdetét az életemben, „a boldogságot elviselni legyen erőd”, ez lehetne a mottója, nem tudom, honnan veszem, talán a rádióban hallottam egyszer, nem baj, állandóan arra a gyerekkori születésnapra gondolok, amikor száz gipszkatonát kaptam, atyaég, százat!, ez a sárszegi este is ilyen, mintha ti lettetek volna a gipszkatonák, igen, a szeretetre méltó kis gipszkatonák, ezért nem is tudtam neheztelni rád a korábbiakért, tudniillik ezúttal nem az akkori Zengő Zsuzsa voltál, hanem annak kicsinyített és bensőséges másolata, ráadásul én is kicsinyítve és bensőségesen ültem ott a tévé előtt, zokniban, mintha többretegű lenne a létünk – hogy úgy mondjam, mondta, a tudatunk –, mintha ez a gipszkatonánunk valami ősgyermek lenne bennünk, amit persze alig merek kiejteni a számon, mondta, pedig alighanem ez a lényeg; ez az a titok, aminek én, ott, egyetlenegyszer, a te otthonodban, szerencsétlen minisztériumi ballácánként, akiből akár gúnyt is úzhettél volna, de nem úztél, a közelébe kerültem. Merem állítani, drága Zsuzsa, mondta, most józan és tárgyilagos lett a hangja, akár egy hivatalos tárgyaláson, ha azt az estét nem töltöttem nálatok, most biztosan nem kereslek föl. Az a néhány óra nekem fantasztikus, mondhatni teljesen irracionális élményt jelentett, amit most is alig merek kiejteni a számon, mondta, hisz a minisztériumi párttitkár vagy pláne a külügyminiszter elvtárs előtt ilyesmivel soha elő nem állok, nehogy a végén még megbízhatatlannak tartsanak, de annyit azért már akkor is tudtam, hogy az ember magánéletében van némi szerepük az irracionális erőknél.

Suhant velünk a vonat, át a havas országon, ültünk a meleg fülkében, párásodott az ablak, a kesztyűmmel letöröltem, hogy lássuk az elvarázsolt, megunthatatlan, hóborította vidéket, alig volt utas, hosszú időre kettesben maradtunk, nem akart véget érni bennem a tegnapi valószerűtlen érzés, elkezdtem a gyerekkoromról mesélni, akkor még nem volt szokás, hogy csak papucsban lehet kimenni az ágyból a vécére, mezít-láb rohangásztunk a Tűzoltó utcai ház udvarán, egyszer valami felhasította a talpamat, nem volt otthon senki nálunk, árvának és védtelennek éreztem magam, a házmester, aki később, a nyilasok alatt apát feljelentette, orvost hívott, bevittek a rendelőbe, nagy volt a pánik, féltettek, hogy vérmérgezést kapok, ha netán valami rozsdás vas vagy szög hevert ott az udvaron, de szerencsére nem, akkor még azt hittem, sosem fogom anyát elveszíteni, végül mégis elveszítettem, bár én addigra felnőttem, de azért eszembe jutott az a nagy árvaság és védtelenség, amit a balesetemkor átéltem, most már soha többé nem lesz oltalmam, gondoltam, mondta; ott a vonaton erre az az érzésem támadt, hogy fény lobbant a szemedben, de szürkült már, hiába pillantottam rád, ezúttal se találkozott a tekintetünk, különös, de még mindig fogalmam sincs, tűnődtem, mondta, milyen színű a szemed, viszont a vagon jól átmelegedett, a kabátot rég levettük, szoknyában, pulóverben ültél velem szemben, egyszerre keresztbe vetted a lábad, kissé felcsúszott a szoknyád, a nejlonharisnyás térded kíváncsan világított a borongós, kitlen fülkében, kecses volt és majdnem gyerekes, kint még mindig a hó és a zimankó, benn a vonatfűtés jellegzetes szaga, „tudod, nekem Sándor a legjobb barátom”, mondtad, mondta, „csak a barátod?”, nem válaszoltál, jó ideig a havat bámultad, világított a térded, „miért, attól, hogy a férjem, nem lehet a barátom?”, bennem meg rettegni kezdett az ősgyerek, noha eddig biztonságban érezte magát, atyaég, ha a két tenyerem közé venném az arcod, és végre a szemedbe néznék!, visszanéznél-e?, vagy te soha senkinek se keresed meg a szemét?!, nem mertem, nem szóltál, nem bírtam magam türtőztetni tovább, mozdult a kezem, téged teljesen lekötött a táj, amely a leginkább karácsonyi üdvözlőkártyához hasonlított, zúzmarás fák és apró, hófödte házikók kis fényekkel az ablakukban, megérintettem a térded, pont a jegygyűrűs ujjammal, isten bizony, nem volt szándékos, hogy azzal, de láttam, hogy nézed, neked talán nincs jegygyűrűd?, egy gesztenyehajú diáklánytól még az is kitelik, hogy neki nincs, felszisszentél, elrántottad a térded, akaratlanul is kissé előredőltem, épp bele a tenyeredbe, ütöttél, a bal képepen csattant a pofon. Az istenit. Elöntött a pír, égtem, feneketlen gyűlölet gyűlt bennem, sűrű, ragacsos átok, nem mondtam ki, mondta, felálltam, sarkon fordultam, kimentem a fülkéből. A táskám meg a kabátom ott maradt, nem baj, a folyosón sietős léptekkel haladtam, nem fordultam hátra, két teljes vagont átszeltem, nem akartam, hogy utánam gyere, nem is jöttél, végre megálltam, egy idő után le is ültem, volt hely bőven, izzadt a tenyerem, azt gyúrtam-gyömöszöltem, izzó tekintettel bámultam a szürkülő világot, egyáltalán nem találtam romantikusnak a mesés telet, a városokban meg az állomások környékén egyébként is sok helyütt sár volt. Szörnyű hiányérzetem támadt, kínozott a szomjúság, de nem vízre vágytam, nem is alkohorra, nem tudom, mire, a leginkább talán tejszínhabos kakaóra, mint gyerekkoromban, amit sosem kaptam meg, Alex, az öcsém bezzeg megkapta, amikor negyedik általánosban úttörővé avatták, még irigy is vagyok, ez már a vég, mindjárt Pesten leszünk, hogy nézek Ica szemébe, mit mondok neki?!, megvontam a vállam, de az agysejtjeimből a nyomást nem tudtam kitörölni, belegabalyodtam valamibe, amitől nincs ugyan büntudatom, mégis én magam kótyavetyélem el az ártatlanságomat, amit az imént még oly sokra tartottam, most viszont már semmire, sőt bűnös akarnék lenni,

igazi elvetemült bűnös, akinek megbocsáthatatlan vétkek nyomják a lelkét, de nem tettem semmi efféléit, igaz, összetörtem az autót, ettől furdal is a lelkiismeret, sőt összefonódik bennem azzal a másik nyomással, mint iskolás koromban, ha egymás után két órán is rajtakaptak, hogy elblicceltem a házi feladatot, nos, arra a rossz közérzetre nem volt casco biztosítás, kissé el is merengtem ezen, mondta, jó vicc lenne, ha a biztosítótársaságok cascot kínálnának a diákoknak a lecke meg nem írása vagy a jegy nélküli villamosozás esetére, egyszerűen levéve a vállukról az utólagos felelősségre vonás minden kellemetlenségét, de én nem ilyesféle büntudatot akartam most magamnak, hanem valami nagy, elementáris, földhöz verő bünt, amiért irgalmatlanul kiteszít magából a társadalom, ám ilyet még kitalálni se tudok; már a Keleti külső vágányain futotunk, felálltam, az utasok itt is, ott is szedelőzködtek, vették a kabátjukat, minden egyes peronon át kellett fűrnöm magam a leszálláshoz készülődők között, nagy nehezen visszajutottam, elhúztam a fülkéd ajtaját, már besötétedett, égett a villany, ott ültél magadban, rám csodálkoztál, „hova tűntél?“, hogyhogy hova tűntem!, hát pofon vágta!., ne játszd el, hogy nem történt semmi, hogy csak képzelődöm, na ne!, mindennek megvan a határa, „azt hittem, beszélgetünk egy jót“, mint aki nem is érti, mi bajom, kifutott a fejemből a vér, szédültem, megfogódkodtam, a szerelvény is rándított, lezuhantam az ülésre, be a sarokba, néztem rád, szívből kacagtál, bájosan, hamisan, élesen, fölélem magasodtál és tündököltél, nyílt arccal, magabiztosan, nyilván mert különös védettséget ad a díófa természetű barátod, aki a férjed. „Ne játsz, szépen kérlek, ne játssz“, mondtam, mondta, mire te elképedve, minden tettett naivitás nélkül: „Én? Én nem. Én igazán nem. Eszembe nem jutna.“

Kelecsényi László

EGY EROTIKUS EMIGRÁNS

„A halottak erősek, látszólag minden előzmény nélkül, de váratlanul gondolunk rájuk.” Van nek az olyan halottak, akikre nemhogy váratlanul, de még véletlenül sem gondolunk, mert tökéletesen és véglegesen elfelejtettük őket. Ilyen irodalmi halott Ujhelyi Nándor. Vagy csak tetszhalott? Igaza volna az imént idézett Vajda Sándornak, aki szinte egyedülként állított emléket a feledés homályába veszett írónak, hogy tényleg emlékezni kell rá, kiásni könyvtárak zezzugos mélyéről, a hátsó polcok pormacskaí közül. (Bővebben erről a BUDAPEST TEGNAP című kötetben olvashatni: Gondolat, 1989. 245–250.) Akárhogy van is, az ő emlékező írása az egyetlen nyom, amelyen el lehet indulni alanyunk nyomában.

A figura

Ujhelyi a magyar irodalom legkövérebb alakja volt. (Eleinte, amíg élt, a mamája kényeztette, Képiró utcai otthonukban dédelgette fiacskáját.) Nagy étvágyú utódai, kórosan elhízott tollforgatók, pákosztos literátorok mind elbújhatnának betegesen túlsúlyos figurája mögött. Kortársai regélték róla, eseményszámba ment, ha monokliját

szemgödrébe csíptetve végiglejtett a népes Duna-korzón, és egy frissen érkezett keleti kényúr szemével mustrálgatta a hölgyeket, tekintetével tudtukra adva, mit tart felőlük, s vajon melyikükkel lenne hajlandó néhány kellemes órát – nem többet! – eltölteni. A huszadik század első évtizedében jártunk, amikor ez a tünemény felbukkant koncerttermekben, színházi páholyok mélyén, irodalmi kávéházakban. Diszkrét parfüm-illat lengte körül, melyet csak a szájából lógó hatalmas szivar füstje nyomott el olykor. Kegyúrként tudott elomlani az elegáns belvárosi kávéházak pamlagán, látszólag felületesen nézelődve, ám valójában az életnek nevezett színes forgatag lényegét véve célba megfigyelő pillantásaival. Ilyen tapasztalásaiból írta azután később, már a húszas években erkölcsbotrányt kiváltó regényeit, melyek egyikét-másikat perbe fogta az ügyészség, s szerzőjüket nem kisebb személyiség, mint maga Hóman Bálint, a Nemzeti Múzeum akkori főigazgatója tartotta szükségesnek elítéltetni. (Vö. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1968–1969. 111.)

Tárgyalásra és ítéletre is sor került, csak a végrehajtásra nem. Darab ideig rossz tréfaként fogta fel a bírósági idézést, aztán amikor a józan ész szavára hallgatva benézett egy Markó utcai cellába, sürgősen hálókocsijegyet váltott, és Bécsbe utazott. Ide még be tudnék menni – magyarázta később hirtelen döntésének okát környezetének –, de ki nem férnék a büntetés letöltése után. Szegény, naiv ínyenc, azt hitte, a Gundelből hozatják a kosztot a börtönbe.

Soha többé nem tért vissza Magyarországra. Hiába voltak emigrációs színterein is sikerei, hiába tudott megélni Bécsben, Berlinben, később Párizsban és Londonban is mint sikeres színpadi szerző, mint filmszcenáriumok ötletadója – hiányzott neki valami. Hazavágyott. Mesélik róla, hogy csakis azért utazott vissza olykor Bécsbe, hogy magyaros kosztot ehessen, s hogy néhány félvilági pesti hölgyike karjában gyógyítgassa fájó szívét.

A hontalan agglegény váratlanul halt meg. Egyszer csak összeesett a nyílt utcán. Gyomorvérzéssel szállították be a súlyos cukorbetegséggel küszködő írórt egy londoni kórházba 1933 nyarán. Az orvosok már nem tudtak segíteni rajta. Lengyel Menyhért azonosította a holttestét.

Életút

Ujhelyinek a szakkönyvekben jószerivel csak életrajza van, pályaképe sehol. Kimaradt a „spenót”-ból, az irodalomtörténeti kézikönyvekből, egyedül a lexikonok rögzítik írói létezésének fontosabb adatait. Abban az évben született, amikor Csáth Géza, és abban az évben halt meg, amikor Krúdy Gyula. Jelképértéke van e két névnek vele kapcsolatban. Legjobb napjaiban Csáth bűnirodalma, Krúdy prózastílusa ihletője lehetett munkálkodásának.

„Törvénytelen származását kidolgozott előkelőséggel, skatulyából kivett eleganciával, monoklivál és raccsolással ellensúlyozta. Arisztokratikus életelveit Théodore d'Yhcassar néven foglalta választékos irányú csevegésbe.” Várkonyi Nándor rögzítette ekként az Ujhelyi-jelenséget emlékiratában. (PERGŐ ÉVEK. Magvető, 1976. 161.) Íróársai egyébként nem vették túl komolyan. Major Henrik nem rajzolt róla karikatúrát, Karinthy nem parodizálta az ÍGY ÍRTOK TI-ben, pedig ez sok kevésbé jelentős szerzőt avatott halhatatlanná. Később sem ütötték ködlovaggá, akit legalább az utókora elismer.

Pedig ígéretesen kezdte irodalmi pályafutását. Éveken át a *Nyugatban* jelentek meg kritikái. Nem könyvekről írt. Babakiállítás, marionettjáték, az Orosz Balett vendégszereplése Nizsinszkijjel, csipketerítők gyűjteménye – ilyesmik csigázták föl az érdeklődését. Múló benyomásait vetítette rá a látottakra, a korszak divatos, impresszionista

modorában írt egy-egy számára szellemi élményt jelentő eseményről. Az 1911–12-es évfolyamok gyakran publikáló szerzője. Aztán fordul a kocka, és a bírálóból bírált lett. Első kötetéről, az 1914-ben megjelent ARISZTOKRATIZMUS-ról Havas Gyula ír kritikát (lásd *Nyugat*, 1914. I. 574.).

A tízes évek közepétől sorra jelennek meg a regényei. 1915-től emigrációjáig, 1926-ig összesen huszonöt önálló kötete (nem számítva színpadi munkáit és folyóirat-alapítási kísérletét) látott napvilágot, némelyik több kiadásban is. E bő évtized során állásban sosem volt, színekúrja sem adódott. Kizárólag írásai jövedelméből élt. Színházak környékén forgolódott, legalább két premierjéről tudunk a Magyar Színház 1916 utáni éveiből (*ŐFENSÉGE KALAPJA, CSEREBERE*). Egy magyar némafilm is őrizi forgatókönyvírói közreműködése nyomát, a NÁSZDAL című produkció 1917-ből. (Deésy Alfréd rendezte és Olt Arisztid volt a főszereplője, aki később Lugosi Bélaként lett világhírű emigráns Drakula hollywoodi alakítójaként. Vetíthető kópia nem maradt a filmből.)

Aktívan soha nem politizált. Bár ő is beleesett a világháború iránti lelkesedés csapdájába, gyorsan ki is ábrándult az értelmetlen öldöklés következményeiből. A forradalmi mozgalmak fölerősödésének idején nem maradt érintetlen a korszellem hatásától. Paródiát írt a bukott német császárrol, a nagy európai öldöklés egyik felelőséről, II. Vilmosról (*KIRÁLY-KOMÉDIA. Április*, 1918. december 11.). Szatirikus hajlama szinte tobzódik abban a rövidke írásban, melyet két hónappal később ugyanebben a lapban publikál: „*Ellenforradalmárok, jobb grófi és örgrófi házakból felvételnek fizetéssel. Siker esetén nyugdíjas államtitkári állást kapnak. Csak rendezett vallási viszonyok között élők pályázhatnak. Bárók kizárva.*” (KIS TÁJÉKOZTATÓ A REVOLVERZSEBEN, KEZDŐ ELLENFORRADALMÁROK SZÁMÁRA. *Április*, 1919. február 19.) A Tanácsköztársaság napjaiban mindössze egyszer publikál politikai jellegű munkát: rövid dramolettet ír a FORRADALMI VERSEK, DALOK, JELENETEK című, 1919 áprilisában megjelenő gyűjteménybe. Ötszáz koronát kap érte az Írói Direktóriumtól, melyet az írók kommün alatti bűneit lajstromozó Fehéri Armand később a szemére is vet (lásd A VESZTEGETŐ FORRADALOM. Kertész, 1919).

A kommün bukása után sem törik meg a pályája. Ekkor még nem bántják. Az irodalmi hatalmaskodók, a Pekár Gyula-félék, Krúdy, Móricz meg a többiek megleckéztetésével vannak elfoglalva. Egy bulváríró nem számít, még akkor sem, ha éppen pacifista szellemű regényt (JACK FUN CSÁSZÁRSÁGA) jelentet is meg. Ujhelyi pályája meglődül. 1921-ben például öt kötete lát napvilágot. Ekkora termékenység nem lehetséges a minőség hanyatlása nélkül. Nem a túlzott kritikusi szigor szólal meg Zilahy Lajos egyik könyvismertetésében: „*hatványozva látjuk viszont írói gyengéjét: verejtékes birkózását a magyar szórenddel.*” (KÉT KIS KÖNYV. *Pesti Napló*, 1921. július 10.) Sem stílusán, sem termékenységén nem változtat a zordnak tetsző bírálat. Írja tovább az erotikával (támadói szerint pornográfiaival) színezett, valóban felületesen szerkesztett műveit. Mintha sordíjért termelne folytatásos regényeket, holott legjobb tudásunk szerint egyetlen műve sem jelent meg tárcaregényként, napi- vagy hetilap oldalain.

A kényszerűen választott emigráció sem töri meg. Bár egyetlen idegen nyelven sem beszél, helyi társszerzők segítségével ontja film- és színdarabötleteit. A húszas években Berlin volt az európai kultúra egyik centruma. Nem tudható, Ujhelyi hány német némafilm ötletadójaként, bedolgozójaként kereste meg ott is megőrzött bohém életformája üzemköltségét. Az biztos, hogy Franz Kammerlohr néven több színdarabját előadták, s nem sikertelenül, mert például az egyik (BAHRGELD LACHT) kétszázás szériát ért el. A címe alapján igencsak morbid humorú komédia lehetett.

Később Párizsban tűnt fel félreismerhetetlen alakja. Ottani tartózkodásának irodal-

mi nyoma is van. Sándor Kálmán örökítette meg József Attiláról szóló, JÁTEKSZENVEDÉLY című emlékezésében, mint az éjszakai élet fura figuráját. „A szeméremsertő író élősóban mindig igen illemtudóan viselkedett, soha egyetlen kétértelmű célzást nem tett, és egy-egy erősebb kifejezésre tüstént ráncolta a szemöldökét. Bizonyára pirulva írta hírheft dolgait is. Négy hónapja tartózkodott Párizsban, franciául egyáltalán semmit sem tudott, a vendéglők étlapján kívül. Különben is Brillat-Savarin-t nagyobb írónak tartotta, mint Voltaire-t.” (JÓZSEF ATTILA EMLÉK-KÖNYV. Szerkesztette: Szabolcsi Miklós. Szépirodalmi, 1957. 184–185.) A találkozás időpontja 1926 második felére tehető, a költő ekkor iratkozott be a Sorbonne-ra, Ujhelyi ekkor jött Berlinből Párizsba, folytatva korábbi életmódját, irodalmi bedolgozói pénzkeresését. „Hosszú idő óta egyetlen sora sem jelent meg nyomtatásban. Darabját nem adták. Kitűnően megélt némettudás nélkül Bécsben és Berlinben. Francia nélkül Párizsban. Drága szállodában lakott. Névjegyén ez állt: Schriftsteller. Écrivain. Author. Kizárólag hat-nyolc gépelt oldalra terjedő színdarab- és filmtémákat szállított egy nemzetközi ügynökségnek. A kapitalizmus nemzetközi »kulturális« munkamegosztásának, a szellem elgépiesedésének félelmetes példája volt ő.” (Ugyanott, 186.) A szemléletes emlékezés talán csak egy részletében pontatlan. Lehetetlen ugyanis, hogy Ujhelyi ne tudott volna legalább németül valamennyire. 1924–25-ben több szerelmes ponyva jelent meg az ő fordításában Budapesten. A könyvcímek sokatmondóak (ASSZONYVÁSÁR; 1002 ÉJSZAKA; EGY ASSZONY, AKI ÚGY ÉL, MINT A FÉRJE; SZENVEDÉLY, AMELY ÖL). Lehet, hogy fordítóként számos ötletét beledolgozta a fércműnek tűnő kötetekbe, társszerzője lett az említésre méltatlan regénygyárosoknak.

A végállomás London. Nincs adat arra nézve, miért ment át a szigetországba. Talán Korda Sándor – korábbi berlini sorstársa és alkalmi munkaadója – 1932-ben alapított London Film vállalata csábította, újabb megélhetési forrással kecsegtetve Európa magyar vándorát. A befejezést már ismerjük. Amikor meghalt, elhagyott hazájában csak az *Est*-lapok emlékeztek meg róla. A *Pesti Napló*ba Szász Zoltán írt hosszabb méltatást (1933. augusztus 8.), majd kisvártatva megszólalt Kaczér Vilmos *A Toll* hasábjain (1933. szeptember 23.) színes gyorsportrét rajzolva az elhunytól.

Egy arisztokrata

ARISZTOKRATIZMUS – ezzel a címmel jelent meg első önálló kötete 1914-ben. Szeszélyesen csapongó feljegyzéseinek sora természetesen nem a születési, hanem a szellemi arisztokráciára vonatkozik. Nem hercegek és grófok – az élet ínyencei Ujhelyi arisztokratái. Azaz, egész pontosan önmaga. A számára egyetlen lehetséges világnézet ez. Van benne jó adag Stendhal egotizmusából, Baudelaire spleenjéből, Oscar Wilde dendizmusából. Ő is az „élet királya” akart lenni, mint egyik példaképe, Wilde, és sikerült is elérnie, amit angol elődjének, a bírósági tárgyalást és az ítéletet. Aforizmagyűjtemény ez a könyvecske, egy Magyarországra tévedt La Rochefoucauld okító töredékei. Ujhelyi arisztokratizmusa a régiesség artisztikus átéléséből táplálkozott. Konzerválni szerette volna elmúlt idők szépségeit, archaikus rokonszenvet érzett minden mulandó alkotás iránt, mint Thomas Mann FIORENZÁ-jának haldokló Lorenzo Medicije, csak a szépség pusztulását féltette eljövendő korszakok közönyös barbárságától.

Íme, egy csokor maradandónak tetsző gondolataiból.

„Egy ütést meg lehet bocsátani, de egy megtagadott simogatást sohasem.

Akit szeretiünk, azért minden ostobaságot képesek vagyunk elkövetni, még azt is, hogy komolyan vegyük őt.

Aki egy embert csal meg, nagy csirkefogó, aki százat, az tehetséges ember, aki egy egész nemzetet, az történelmi alak, és aki az emberiséget, az isten.

Egy nőt meghódítani akarni tömött cigarettatárca nélkül éppoly ostobaság volna, mint teszem fel, parfümös flakon nélkül elmenni népünnepélyre.

A közönséges ember mindig megy valahová, a polgár járkal, a szellemtelen ember az utcán van, a szellemes sétál, a dandy önmaga plakátja, az író »kirakatokat néz«, a világhi áll és szemlél, a bölcs ember ül.

A tömeg kétségkívül a legízléstelenebb asszony és a leglelkesebb kamasz egy személyben.”

Tudás, gúny, játékoság csillog a mondataiban. Gondolataiból akár meg is alkothatjuk magunknak írójuk emberi alakját. Mégsem vették őt komolyan a kortársai. Elkönnyvelték derűs és fölényes csevegőnek, aki üdítően kellemes fűszer a komoly olvasmányok között (vö. Havas Gyula, *Nyugat*, 1914. I. 574.). Aforizmagyűjteménnyel mifelénk még senki sem csinált karriert az irodalmi életben. Regényt kellett írni, lehetőleg minél vaskosabbat, mert nálunk csak az számíthat írói becsületre, aki kiállta ezt a próbát.

Kortörténeti regény

Ezt írta Ujhelyi EZERKILENC SZÁZTIZENNEGY címmel megjelentetett regénye műfaji megjelöléséül. Az ajánlás is sokatmondó: Hadseregünknek. Mindjárt az első oldalon siet leszögezni, hogy „ennek a regénynek a hőse: a háború”. Főszereplője teremtett írói alakmász – beszélőnevet visel –: Uthy István. Úgy indul, mint egy kávéházi regény. A szerző meglehetősen szarkasztikusan szemléli az irodalmi élet belterjes világát. A szereplők hosszú monológokat eregetnek, de a mindentudó író átlát mindegyikükön. Gombostűhegyre tűzi „a közvélemény dobosait, a fáma lihegő futárjait”. Egy filológusnak hosszú időre való feladat: kibogarászni, ki kicsoda lehet Ujhelyi gunyoros tálalásában. Néhol már-már Szabó Dezső-i indulatok hevítik (SEGÍTSÉG!), olykor Nagy Lajos a Bucsinszky harmincas évekbeli beltenyészetéről írott szatirikus regényét előlegezi (BUDAPEST NAGYKÁVÉHÁZ).

Kritikája nem merül ki az értelmiség ostromozásában. Határozott társadalomképe van. Érzi a magyar történelem zsákutcás fejlődésének következményeit. Az Európán kívüli civilizációk természetességét szegezi szembe a hazai, tágabb értelemben az egész kontinens szellemi állapotával. Szükségesnek tartja a háborút, de nem a hazafias ködképektől megszállott kardcsörtető, a „kutya Szerbiá”-ra vicserítő dűhe motiválja. „Kellott, hogy ez a háború, ez a kegyetlen múltét eljőjjön, hisz beteg volt ez az ország. [...] Beteg volt az erkölcs is, legalább beteg a társadalom nagy rétegében. [...] Mindenki csak pénzt akart szerezni, a pénz volt jóformán az egyetlen értékmérő, nemcsak a piacokon, de a szalonokban, a klubokban és az alkóvokban is. Pénzért adták oda az önbecsülést, a férfiasságot, a tehetséget, a szerelmet, az úriasságot, az idegeket, a gyomrot, az agyvelőt, és minő pénzért!” (218–219.) Ezek nem egy elzárkózó széplélek eszmefuttatásai. Ujhelyi világismeretéről tanúskodnak a szavai. A világháború első évében nem pusztá feltevésként, hanem egyértelmű kijelentésként kockáztatja meg történelmi jóslatát. Nagy merészség kellett hozzá, hogy ki merje mondani: a központi hatalmak esetleges győzelme éppúgy siettetné a Monarchia szétbomlását, mint a vereség. Még ennél is messzebbre megy, amikor azt jósolja, hogy – az akár győztes, akár vesztes – háború befejezése szociális változásokat hoz magával.

Az EZERKILENC SZÁZTIZENNEGY főhőse, Uthy István végül mégis elmegy a háborúba. Bár fölmentethetné magát, érzékenyen átélte lelki válságára nem talál jobb receptet, mint amit a katonai sorozóirodákban állítanak ki az önkénteseknek.

Ujhelyi nem ment harcolni, nincs róla adat, hogy kitétte volna magát a visszautasítás kockázatának.

Krúdy nyomában

A kortörténeti regénynek nincs különösebb visszhangja. (A kivétel Kosztolányi, aki felfigyel a pályakezdő író próbálkozására: nem is a téma újszerűségét méltányolja, inkább az író „záporos patakzatosságú” stílusára figyel föl, melyet egy merész és sajnos be nem váló jóslattal Jókaiéhoz hasonlít. Vö. *Nyugat*, 1915. I. 334.) A sajtó még a háborúért lelkesedik, a csalódottak még hallgatnak. Ujhelyi is hallgat. Két évig nem ír újabb regényt, színpadi szerzőként debütál, és erre az időre esik filmgyári kalandja. Aztán 1917-ben közzéteszi talán lehangulatossabb művét. A *TABÁN* nemcsak témájában, de stílusában is letagadhatatlanul magán viseli Krúdy Gyula hatásának nyomait. Bizonyára találkozott az életben is. Két éjszakázó, bohémhajlamú írónak túl kicsi volt az akkori Pest ahhoz, hogy ne botoljanak egymásba kártyaasztalnál, gőzfürdőben, lóversenyen, az irodalom félvilági helyszínein. Ujhelyi ködlovag maga is, akit Krúdy elmulasztott megírni. Nem így szerzőnk, aki, mint a másodlagos tehetségek általában, szívcsként szívta magába önkéntelen választottjainak hatását.

A *TABÁN* természetesen a Rácvárosban játszódik. Helyszínei a földbe süppedő házikók, a Kereszt tér, a Harcsakirály nevezetű kisvendéglő, amely ezen a néven nem létezik a városfertály gasztronómiai térképén, de rá lehet ismerni a leírásból a később híressé vált Mélypincére. A szereplők ágrólszakadt kismemberek, mindennapok szenvedő alakjai, élükön Kudlár Alfonzzal, a hónapos szobájában tengődő aggregénnyel, aki beleszeret Zenécskébe, egy özvegyasszony bájos ifjú leányába. Íme, a magyar biedermeier kései hajtása. Már Krúdýnál, a mintaképnél (vö. *ARANYKÉZ UTCAI SZÉP NAPOK*, 1916) is az volt. Míg azonban a mester minden pillanatban tudja, hogy idézőjelezve ír, a valóságot lebegtetve, álom és ébrenlét határán kalandozik, az utánzó tanítvány csak bebalzsamozza figuráit, Kudlár, a filozófiatanár, szerelme, Zenécske (Krúdýnál Setétke) és a többi alak, mint egy marionett-előadás figurái hajladoznak kiöltőjük parancsszavára. Az irodalmi Tabán-idillnek nem is a tragikus végű szerelem vet véget, hanem a mérőszerszámokkal járkáló városrendezők. A Gellérthegy aljában megbúvó házikók ugyan még haladékot kapnak egy időre, de Ujhelyi figurái a könyv lapjairól végképp múzeumi tárlók üveglapjai alá kerülnek. Nem varázsolja őket háromdimenzióssá írójuk teremttőereje, kétdimenziós lapkivágatok, a múlt árnyalakjai, hátoldaluk üres. Mégis ez a könyv Ujhelyi Nándor talán leginkább olvasásra méltó munkája az utókor számára: „a *TABÁN* sok finomságot rejtett”, jegyzi meg róla évekkel később Zilahy Lajos bírálata (lásd *Pesti Napló*, 1921. július 10.).

A szerelem fizikusa

A húszas évek elején kerül regényei középpontjába a szexualitás. Onnan kezdve ez lesz egyedül fontos témája. Könyvei mindegyikében a testi szerelem megszállottjaivá válnak a szereplők. A magyar irodalomban nem szólt még eddig senki sem ennyire szabadon a kétnemű emberiséget egymáshoz kötő olthatatlan szomjúságról (utána sem nagyon). Addig azonban még ír néhány olyan művet, amelyet tizennyolc éven alulaknak is a kezébe lehet adni.

A húszas évek elején, a háború és a forradalmak utáni újkonzervatív hatalmi berendezkedés éveiben két színvonalas regénye lát napvilágot. A *JACK FUN CSÁSZÁRSÁGA* egy képzeletbeli országban, a vikingek birodalmában játszódik. Európa és Amerika háborútól retteg, miközben Vikingburgban egy cirkuszi imitátor arat sikereket a szájtáti közönség előtt. Oly nagyszerűen tudja utánozni a hírességeket, Wilsont, Clemenceau-t, a német császárt, a római pápát, hogy egyszer csak véletlenül a viking birodalom ural-

kodójának trónusán találja magát. Az igazi uralkodó ideiglenes távolléte alatt – akár a mesében – oly gyorsan megbékíti egymással a szemben álló világhatalmakat, megoldván az örök béke ügyét, hogy a vérbeli kardcsörtetők szerencsecsillaga mindörökre lehanyatlak. Fantasztikus regény – sci-fi, jóval e műfaj felcímkezésé előtt. Nem is szerették ezt a könyvét a hivatalosságok, a JACK FUN-t pacifistának ítélték. A *Nyugat* kritikus, Turcsányi Elek viszont épp emiatt dicsérte Ujhelyi könyvét (vö. 1921. I. 317.), a magyar szépirodalom antimilitarista reprezentánsaként ünnepeelve.

A hangulatos meseregény után Ujhelyi a detektívregény műfajában bizonyította tehetségét (A. B. C.). Kiderült, hogy szerzőnk nemcsak a politikai hatalmukkal visszaélőket veti meg, ellenszenvéből a pénzarisztokratáknak is kijut. A következő évben, 1922-ben megjelenő krimije (A HÁROM DETEKTÍV) pedig egyenesen műfaji mestermű. A rendőrfőnöki kinevezésért versengő három egykori jó barát semmilyen gaz trükk-től, még a gyilkosságtól sem riad vissza célja elérése érdekében.

Ezek a kötetek csupán múltó epizódot jelentenek Ujhelyi e pályakorszakában. Jönnek sorozatban erotikus tartalmú könyvei. Az 1921-ben megjelent hat (!) kötet közül háromnak (AKIT A FÉRFIAK SZERETNEK, AKIT A NŐK SZERETNEK, EGY SZERELMES IFJÚ TÖRTÉNETE) a középpontjában a szexualitás áll. Már egy korábban, 1918-ban kiadott regénye (EGY FÉRFI SZERELMEI) miatt meggyűlt a baja a hatóságokkal: a meglévő példányokat jóval a megjelenés után, már a húszas években bíróság elkobozták. Erről Zoltvány Irén is ír, aki egy sommás mellékmondatban marasztalja el a szerzőt. (Lásd *EROTIKA ÉS IRODALOM*. Szent István Társulat, 1924. 163.) Ezekben az években a magyar írók és költők sorában az erotika valamilyen megmagyarázhatatlan oknál fogva, talán a kor átpolitizáltsága miatt, amúgy is fellángol. Fellángol, és egyúttal mindjárt ki is vándorol az országból. Ekkor fordítja Babits ERATO gyűjtőcím alatt az erotikus világköltészet remekeit, amely aztán Bécsben jelenik meg (Hellas Verlag, 1921). Idézhetnénk ezzel kapcsolatban Csinszka levelét, aki megrója a költőt, amiért „gyarló emberi perverzitásoknak és olcsó pikantériának eladja magát”. (Vö. Babits: ERATO. Szépirodalmi, 1970. 7.) Ugyancsak Bécsben jelenik meg ugyanennél a kiadónál Szép Ernő erotikus álomnaplója (SZEGÉNY, GRÓFNŐVEL ÁLMODOTT...). Krúdynam pedig nem is egy műve emigrál az egykori császárváros Budapestnél akkor feltétlenül szabadabb ege alá (az úgynevezett bécsi regények sora 1921–22-ben az osztrák fővárosból kerül haza: NAGY KÓPÉ, MIT LÁTOTT VAK BÉLA SZERELMÉBEN ÉS BÁNATBAN, ŐSZI VERSENYEK). Bíró Lajos is gyarapítja a Bécsben megjelentetett erotikus témájú magyar könyvek bibliográfiáját (A SZERELM ISKOLÁJA. Pegazus, 1922).

A TABÁN Kudlár Alfonzának vágyódó, poétikus szerelme messze tűnt. Egy rövid esztendő leforgása alatt a biedermeier lírából vaskos tárgyiaságba vált az író. Az EGY FÉRFI SZERELMEI főhőse, Váthy György magyar földbirtokos, aki vagyonából éldegélve társadalmilag fölöslegesnek érzi magát, utazgat a földrészekeken, és világfájdalmát különféle nációk asszonyainak és leányainak karjában próbálja gyógyítani. Egy bolyongó Szindbád, aki minden illúzióját elveszítette már, és a női testet sem képes a szükséges és jótékony ábrándok jegyében érzékelni. Váthy nem akasztja föl magát, mint Kudlár, de élőhalottként, elátkozott hollandiként kering a világban, aki nem lel egyetlen megváltó Sentára sem. A görög szigetvilágban elhajózik Patmosz mellett, de az ő szigete nem filozófiai elmélkedésekre szolgáló babérliget, ő maga egy sziget, a boldogtalan vágy szigete a testiség tobzódásának óceánjában. Hajóját – melyet a Zilahy emlegette magyartalansággal Ujhelyi benzinónak nevez – Bilitisnek hívják (utalva ezzel Pierre Louÿs híres-hírhedt szaffikus versciklusára), ám a testi szerelemnek nemcsak ez a költői névvel illetett elhajlása fordul elő a regényben, hanem például a szodómia is.

„...Nem elég, / még a legjobb sem elég, amíg egy?...” (Szabó Lőrinc: A SZÖRNYETEG. In: A HUSZONHATODIK ÉV. Magvető, 1957. 114. szonett.) A költői megfogalmazású önvád a szexus metafizikájának első számú paradoxona. Ettől szenved Váthy, Ujhelyi, ettől minden idők örök Don Juanjai. A rossz végtelen, amely a számosság halmozásában keresi igazolását, eleve lemond az intenzív teljesség eléréséről. Ujhelyi férfigőse további alakmásokban születik újra, jönnek sorra azok a regények, melyek aztán szerzőnket emigrációba kényszerítik. Az EGY FÉRFI SZERELMEI stilisztikai gyöngéi ellenére még gondosan szerkesztett, terjedelmére nézve is az átlagosnál jelentékenyebb regény. A folytatás azonban már a megélhetés hajszájában készül. Mint kamasz fiú, aki pubertása első lázában firkálja tele naplóját, Ujhelyi úgy ontja egyre felületesebben megoldott regényeit.

1921-es ikerregényei (AKIT A FÉRFIAK SZERETNEK, AKIT A NŐK SZERETNEK) művészek és az értelmiségi elit köreiből játszódnak, alakjai mégis olyan kiszolgáltatottak ösztöneiknek, mint éhes csecsemő az anyjának. A SZERELEM FORRADALMA Dante ISTENI SZÍNJÁTÉK-ának beosztását követve POKOL, PURGATÓRIUM, PARADICSOM részekből áll, s még a klasszikus műre utaló mottó is kerül az egyes fejezetek élére. A helyszínt ugyan Babilonnak hívják, de a szerző leírásából nem nehéz ráismerni a korabeli vagy inkább a háború előtti Budapestre, annak züllötten kavargó forgatagára. Már ez is provokáló, de a nemek kapcsolatának forradalmáról írni, regénycímben rögtön bevallani, mi rejlik a kötéstáblák között, dőre, legalábbis napi érdekű eseményekre nem figyelő szerzőre vall. Elnyerte büntetését, kivívta a legfelsőbb körök haragját (lásd erről Hóman Bálint korábban idézett reagálását). Nekik mindegy volt a minőség, Babbitstól, Krúdytól, Ujhelyitől egyképpen védelmezték az úgynevezett keresztény kurzus erkölcsét.

Ennek ellenére írónk munkái egyre népszerűbbek. Ekkori könyvei rendre második kiadásban is kijönnek, elfogynak. Léha író, de nem az az egyszerre jó és léha író, akire Schöppflin vágyakozik: „*a léhák mind rosszak, a jók meg mind komolyak*” (idézi Ottlik Géza: A NYUGATRÓL. In: PRÓZA. Magvető, 1980. 222.). Ám azért egy léha írónak is lehetnek társadalmi indulatai. Figyeljük csak, milyen dühös: „*El akarta adni a lelkét, nem vette meg egy kutya sem, a legutolsó kis lapocskát is fütyült rá. [...] Nem tudott koldulni és nem tudott rabolni. [...] A gyűlölet volt az egyetlen erő, mely még életben tartotta. [...] Eltiporni gazdag és boldog férfiakat, tönkre zúzni a ragyogó és szépséges nőket, lakmározni az irgalom nélküli diadalban, mely elégtételt ad az elmúlt évek éhségéért, a nőkért, akik rá sem pillantottak, a férfiakért, akik meg sem vetették.*” (A KÉT NEMŰEK.) Egy anarchista dühödt szavai ezek, a főszereplőé, a társadalom kismizmizettjéé. A regény alcíme már önmagában is provokáló: Egy férfiről, aki asszony lett, és egy asszonyról, aki férfi lett. Ikertörténet ez is, két kitalált, akik a platóni mítosz jegyében egymásban találják meg hiányzó másik felüket.

Nincs megállás, jönnek tovább a szexus hősei, a nemiség különcei, akikről mindig kiderül, hogy menekülők csupán, áldozatai a kornak. Mivel nem kapnak társadalmi kielégülést, az ösztönök szintjén űzik a boldogság kék madarát. „*Ha lement a nap, a közönség napja, az éjszakai pillangó a magánélet gyertyafényét csapongja körül. És a gyertyafényben az Én árnyéka óriásivá növekszik. Az egyén nem érheti be önmagával, s a társadalmi feladatok elvesztéséért szexuális vagy vallásos kicsapongásban keres kárpótlást (amit a rideg erkölcs nem adhatott meg neki). A kéjenc és az aszkéta ikertestvérek: mind a kettőt ugyanaz formálja, a társadalomtól való elszakadás, az önelidegenedés.*” (Ernst Fischer: A ROMANTIKA LÉNYEGE. Gondolat, 1964. 19.) Az 1923-as AZ ASSZONY, AKI NEM ÖREGSZIK az örök nő képmásának keresése körül zajlik. A szociális indulat ebből a könyvből is előbukkan. „*Mi közöm ne-*

kem ahhoz, hogy hajdan Corvin Mátyás uralkodott itt, hogy akkor kellett volna élnem, ha már magyar vagyok, midőn hazám tényleg Európában volt, nem úgy, mint most.” (8.) Már e kijelentésért ügyészségi feljelentést tehetnének Ujhelyi ellenségei, el se kellene olvasniuk a pompás női testek és a botránkozató szeretkezések részletes leírását.

A NŐK URA, majd a FELESÉGEM, FELESÉGED: FELESÉGÜNK további permutációi a bevált témának. Félbetörött pályájú pesti Casanovák, a szerelem atlétái kóborolnak elegáns budai utcákon, forgolódnak pesti szórakozóhelyeken. „*Das ewig Weibliche zieht hinaus*” – hiszik még az agyonidézett, közhellyé csépelte szállóigét, az egykor diadalmasnak hitt polgári szerelem varázsigéjét, amely alól kiszaladt a valóság, mert Goethe után száz évvel már minden s így az *ewig Weibliche* is árucikké változott. A testek fizikája maradt az egyedül elérhető ideál. Ezt éli és írja Ujhelyi, ezt variálja újabb meg újabb munkáiban. Ha egyet olvastunk közülük, mindet olvastuk.

Utolsó itthoni évében, 1925-ben regénytrilógiába fog. Akárcsak egy évszázaddal korábban Balzac, ő is a kor szenvedélyeit és bűneit leltározza. KORUNK SZENVEDÉLYEI – hirdeti a hangzatos felcím a kötetek élén. Mik ezek a szenvedélyek? Elárulják a trilógia egyes darabjai: PÉNZT ÉS NŐT! – SZÍNÉSZNŐ DICSŐSÉGE ÉS SZERELME – MINDEN GYÖNYÖRT! (TÁNC ÉS KOKAIN). Mindegyik kötet a Nova kiadásában jelent meg, amely köztudottan csakis nagy népszerűsége számot tartó kéziratokat, ne szépítsük, olykor fércműveket dobott piacra. A második és harmadik kötet kéziratát már Bécsben keltezte Ujhelyi Nándor. Így neki is lettek „bécsi regényei”, nemcsak Krúdy Gyulának. Hazai irodalmi pályafutása ezzel véget ért.

A vádlott

Ujhelyi 1925-ben állott bírái elé. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék március 19-én és 21-én tárgyalta az ügyét. A tárgyalás dokumentumai, a vádirat és az ítélet, valamint az elítélt író későbbi felmentése olvashatók a Fővárosi Levéltár gyűjteményében. Ezek szerint dr. Ujhelyi Nándort sajtó útján elkövetett szemérem elleni vétséggel vádolták. Eddig nem tudtuk róla, hogy doktori címmel is rendelkezett. Mivel felsőfokú tanulmányairól sincs megbízható adat – feltételezhető ugyan, hogy sem orvosi, sem jogi végzettséggel nem rendelkezett –, valamiféle bölcsészeti doktorátus társítható személyiségjegyeihez.

A botránykő az AKIT A NŐK SZERETNEK című regénye. Voltaképp majdnem mindegyik az lehetett volna, de a magyar királyi ügyészség B. XI. 13.250/1924-es számú vádiratában ezt a művét tartotta a korabeli társadalomra annyira veszélyesnek, hogy törvény elé idézte a szerzőjét. A 216 nyomtatott oldalt tartalmazó könyv 37 különböző szöveghelyét, összesen 49 oldalát jelöli meg a közvádoló, mint olyan részeket, ahol megvalósul a fent nevezett vétség esete. Emiatt a szerzőt 14 napi fogházbüntetésre és 2 millió korona pénzbírságra ítélte a bíróság. Az elzárás napi 100 000 koronával lett volna megváltható, azaz újabb 1 millió 400 000 koronába került volna a vádlottnak, hogy ne menjen börtönbe. Ujhelyinek nyilván nem volt több mint 3 milliója, hogy kiváltsa magát a fogházból. A tárgyaláson irodalmi úriemberhez méltóan viselkedett: a felelősséget vállalta, de bűnösségét nem ismerte el. Azzal védekezett, ami egyébként igaz volt, hogy az inkriminált műve már korábban, 1921-ben is megjelent, s akkor nem emelt szót ellene a hatóság. Nem számított. Annál inkább az, hogy a vádlott „*hasonló bűncselekményért már büntetve volt*”.

Ujhelyi Nándor ekkor tűnt el a fővárosból és az országból is. 1925. szeptember 23-án, amikor a bíróság az ítélet végrehajtása érdekében körözést rendelt el ellene, már

nem volt megtalálható. Később felmentették. Miután az ítélet nem volt végrehajtható, a korabeli jogszabályok értelmében két év múltán elévült. Az 1929-es fellebbezési főtárgyaláson az író felmentették, a körözést visszavonták, Ujhelyi priuszát törölték. Akár haza is térhetett volna, nem kellett volna hetekig egy cellában üldögnie, ám mint tudjuk, soha életében nem tette be a lábát Magyarországra.

Az ínyenc

Egyik remek kis novellájának hőse, a szerelméből és karrierjéből kisémmizett ifjú, utolsó gesztusával rágyújt egy gazdag bácsikájától kapott hatalmas szivarra, az Élet Királynőjére. S lássunk csodát, amikor a reménytelen életű, halni készülő fiatalember e hatalmas remekművel a szájában megjelenik az esteli Duna-korzón, hirtelen irigykedő pillantások kereszttüzebe kerül, hiszen akinek ilyen szivar lóg az ajkán, az nem lehet mindennapi ember. Néhány fertályóra alatt, míg szivarja ég, nemcsak visszaszerez mindent, amit addig elveszített, de olyan karriert fut be, amilyenről nem is ábrándozott.

Társadalomkép, satíra, illúziótlan ábrázolás. Ez a rövid, csattanós elbeszélés mutatja, mi lehetett volna a szerzőjéből, ha többet gondolkodik, mint amennyit ír, ha szerkeszt, stilizál, kéziratot pihentet. De hajtotta a megélhetés kényszere, még ha ez a kényszer nem csupán a falat kenyér megszerzésére, hanem az elegáns dendi életfeltételeinek elérésére irányult is. Nem az életet két kanállal habzsoló, mindent bekebelező, a fogalom eredeti értelmében vett gourmand volt, azaz nagyevő, hanem igazában gourmet, ínyenc, aki csak a maga adagját, a neki járó boldogságszeletkét, örömdarabot akarja lecsípni az élet nagy asztaláról. Jár-ke az életben, megfigyel, mint egyik irodalmi rangúvá sikeredett regényének, az ALADIN LÁMPÁSA-nak nyugtalan utazó főhőse: „Foglalkozásom, hogy bölcs nyugalommal ödögjek az események síkatorain és sugárútjain, mint zsebre dugott kézzel éveken és réteken át bandukoló vándorlegény, nézzek és lássak, könnyes bánatot és fickándozó derűt kotyvasszak és kavarjak festékszagú könyvekben, avagy bohó tréfát, sápatag kínt öltöztessenek dialógba, hogy legyen egymás számára mondanivalója az életmímelő hisztrióknak.” (9–10.) Micsoda ars poetica! Ki tudta volna szebben és pontosabban megfogalmazni akár kortársai, a Nyugat második nemzedékének jeles képviselői közül ezt a gondolatot? Kosztolányi, Szép Ernő vagy Heltai prózájára gyanakodna a kutakodó bölcsész, ha egy letépett papírszeletkén erre a pár sorra találna. Más kérdés, hogy azután elsieti a könyvét, igazán oda nem figyelve rója a sorokat, belefut a kereskedelmi irodalom csapdájába, megélhetési íróvá válik.

Ám néha, kivételes óráiban, amikor fölemelkedik Hanns Heinz Ewers vagy Pittigrilli nívójáról, felbukkan műveiben az igazi irodalom íze, színe, illata. Sőt olykor előtör belőle a társadalomjobbító lázadó felkiáltása, a mindenkiért felelősséget vállaló gondolkodó dantoni dühe. Az EURÓPAI EGYESÜLT ÁLLAMOK RÉSZVÉNYTÁRSASÁG című könyve valóságos politikai vitairat. Ez a könyv Horthy Miklós Magyarországn, a félmúltat restauráló Bethlen-kormány országlása idején látott napvilágot. A kapitalizmus kiáltványát szövegezi benne – a jól működő kapitalizmusát, nem azét a mucsaiét, melyet régebben s ma is sokan a valódi pótlékaként próbálnak az állampolgárok torkán ledugdosni, mint gyógyító panacéát. A mindenki számára lehetőséget adó részvénytársasági államot álmodja ide, nemcsak a Kárpát-medencébe, hanem az egész zsidó-keresztény kultúrkör területére. Afféle „történelem végét” álmodik: „a régi államformák ma már megérették arra, hogy Clio spiritusza rakja őket, feudalizmus, parlamentáris alkotmány, nacionalizmus, dölyfös nemzeti szuverenitás, vámmőrökkel megrakott határok, útlevelek és cenzúrák a közeljövőben földhözragadt kukacok lesznek a repülő emberrel, a repülő emberi gondolat szavá-

val szemben”. (78–79.) Persze álom az egész, a történelemnek ma sincs vége, s az efféle irodalmat a könyvtárak zárt osztályán dugdossák a túl kíváncsi olvasók elől. Mint ahogy az Országos Széchényi Könyvtár is csak a külön engedéllyel olvasható művek között tárta ezt a könyvet a rendszerváltásig.

Ujhelyi életműve szinte teljes egészében rákerült az ELAVULT KÖNYVEK JEGYZÉKÉ-re (Népművelési Minisztérium, 1952). A maradék csak azért nem, mert a buzgó tisztviselő információi hiányosak voltak. A hivatalnoknak nagyjából igaz volt. Kár, nagy-kár, hogy írónk életműve – néhány kötete kivételével – tényleg nem tarthat számot a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére. Néha-néha azonban fölszikkraznak a tolla alól kikerülő mondatok, bizonyítva e különc figura irodalmi becsértékét.

Ujhelyi Nándor (Bp., 1888. március 17.–London, 1933. július 20.) magyar nyelven megjelent szépirodalmi művei

- 1914 ARISZTOKRATIZMUS, Világirodalom
 1915 EZERKILENC SZÁZTIZENNÉGY, Athenaeum
 1917 ÓFENSÉGE KALAPJA, Singer és Wolfner
 TABÁN, Singer és Wolfner
 TÁVOZÁS A HALOTT VÁROSBÓL (in: ÉJFÉL, Magyar írók misztikus novellái), Kner
 1918 EGY FÉRFI SZERELMEI, Dick Manó
 1920 JACK FUN CSÁSZÁRSÁGA, Hajnal
 1921 A. B. C., Dick Manó
 AKIT A FÉRFIAK SZERETNEK, Kellner
 AKIT A NŐK SZERETNEK, Kellner
 ALADIN LÁMPÁSA, Székasi Szacelláry Pál
 EGY DON JUAN, AKIT MEGSZÁLLOTT AZ ÖRDÖG, Kellner
 EGY SZERELMES IFJÚ TÖRTÉNETE, Lampel
 1922 A HÁROM DETEKTÍV, Kultúra
 A HERCEGNŐ, Légrády (a kötet tartalmazza még a DUNAI KÖRFORGALOM, MŰSORVÁLTOZÁS, TÉVES KAPCSOLÁS, AZ ÉLET KIRÁLYNŐJE című elbeszéléseket)
 A KÉT NEMŰEK, Világirodalom
 A SZERELEM FORRADALMA, Dick Manó
 1923 AZ ASSZONY, AKI NEM ÖREGSZIK, Világirodalom
 HOGYAN GAZDAGODTAM MEG ÉN?, Légrády
 MIRE A LEÁNYBÓL ASSZONY LESZ, Világirodalom
 A NŐK URA, Világirodalom
 1924 EURÓPAI EGYESÜLT ÁLLAMOK RÉSZVÉNYTÁRSASÁG, Világirodalom
 1925 FELESÉGEM, FELESÉGED: FELESÉGÜNK, Világirodalom
 A SZENZÁCIÓS REGÉNY, Légrády
 PÉNZT ÉS NŐT! (Korunk szenvedélyei I.), Nova
 1926 SZÍNÉSZNŐ DICSSŐSÉGE ÉS SZERELME (Korunk szenvedélyei II.), Nova
 MINDEN GYÖNYÖRT! (Korunk szenvedélyei III.), Nova

Magyarországon előadott színdarabjai

A BUNDA, A DZSIN, CSEREBERE, NYÁRI VIHAROK

G. Merva Mária

A GÖDÖLLŐI LÉDA-VILLA TITKAI

Amikor Ady Endre kilencévi kapcsolat után 1912-ben megírta kegyetlen szakító versét, az ELBOCSÁTÓ, SZÉP ÜZENET-et, a Lédaként közismert Diósy Ödönné Brüll Adél kiessett az irodalomtörténet érdeklődési köréből:

*„Általam vagy, mert meg én láttalak
S régen nem vagy, mert már régen nem látlak.”*

A lényegyet tekintve jogos is a mellőzés: attól kezdve, hogy megszűnt a költő műsája lenni, hogy már nem kapcsolódott többé „csillag-sorsába”, magánügy mindaz, ami vele történik. Gödöllő számára azonban épp az irodalmi nagyregény után kezdődik Léda története: jóval Ady halála (1919) után kerül kapcsolatba Brüll Adél és férje, Diósy Ödön e Pest környéki településsel.

A Léda-villa szalonja

2001-ben felbukkant egy szalంగarnitúra, ami a gödöllői Léda-villából származik; megvételre ajánlották fel a Gödöllői Városi Múzeumnak. A helytörténet eddig is számon tartotta a Léda-villát, amely ma is megvan, ha kissé átépítve is, ám a meglepetés erejével hatott az a tény, hogy tárgyi emlék is maradt Léda gödöllői életéről. Nem is akármilyen. A XIX. század közepéről származó, fenyőfa alapon topolyagyökér és cseresznyefa borítással készült, tíz darabból álló (vitrin, tálalószekrény, trüfó, asztal, 4 támlás szék, 2 karosszék) bútoregységes nagypolgári ízlésről, jólétről tanúskodik. Dr. Szanathy Júlia helyi fogorvos vásárolta meg Léda szalಂಗarnitúráját 1937-ben 800 pengőért, amikor elárverezték a ház berendezését, s most, 96 évesen úgy döntött, hogy megváltik ettől a bútortól. Szerencsére ragaszkodott hozzá, hogy egyben maradjon a garnitúra, noha darabonként már korábban tudta volna értékesíteni.

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával a Gödöllői Városi Múzeum megvásárolta a kultúrtörténeti szempontból rendkívül érdekes tárgyegyüttest, mely azután a *Gödöllő, a nyitott város* című állandó helytörténeti kiállítás része lett. Az enteriört Czigány Dezső 1907-es, dedikált Ady-portréja egészíti ki, mert ez a festmény feltételezésem szerint a gödöllői villában, akár a szalonban is lóghatott a falon. Czigány Dezső több portrét készített Adyról, azonban ez az 1907-es volt a legelső és legendáktól övezett: Ady és Léda kapcsolatának földrengésjelzőjeként lett híres. A költő, miután Czigány Dezső nekiajándékozta a képet, Léda párizsi szobájában akasztotta fel. Amikor összevesztek, Ady hazavitte a festményt, amikor kibékültek, visszavitte. Az ELBOCSÁTÓ, SZÉP ÜZENET megírása idején a kép éppen Lédánál volt, és Ady nem kérte vissza. A házaspár halála után Diósy Klára örökölte a gödöllői villával együtt. Némi nyomozás után sikerült kideríteni, hogy jelenleg a Kecskeméti Képtár a boldog tulajdonosa ennek a képnek, melyet egy időre kölcsönadott a gödöllői múzeumnak.

A szalಂಗarnitúra felbukkanása kíváncsivá tett, és igyekeztem minden lehetséges adatot, információt kideríteni a gödöllői Léda-villáról.

A villa

A kétes üzleteiről ismert Diósy Ödön az első világháború alatt hadseregszállítóként meggazdagodott, s még kormányfőtanácsosi címre is szert tett, ami méltóságos úrrá emelte. Munkája Berlinhez kötötte, feleségével együtt ott élt egészen 1925-ig. Időközben azonban, 1923. július 15-én Gödöllőn, a Grassalkovich-kastély szomszédságában, az Erzsébet királyné út 14. szám alatt házat vásárolt, melyet másfél hónap múlva, 1923. szeptember 5-én eladott feleségének, Brüll Adélnak 24 millió koronáért. Ennek a színtelt ügyletnek az volt a célja, hogy egy esetleges pénzügyi csőd vagy kockázatos vállalkozás esetén Diósy elkerülje a személyes felelősségre vonást. Adél haláláig, 1934-ig ez volt az állandó lakóhelyük, noha Budapesten is tartottak fenn lakást, először az Andrássy úton, majd 1933. november 1-jétől a Bajza utcában.

Dénes Zsófia AKKOR A HÁRSÁK ÉPP SZERETTEK... című könyvében tévesen állítja, hogy Diósyék egy Praznovszky nevű mérnöktől vásárolták a gödöllői villát, épp ellenkezőleg, az veszi majd meg a házaspár halála után. A telekkönyvi bejegyzés szerint Kiss Péter Páltól vásárolták az ingatlant, melyen már 1889-ben is állt ház. Azt azonban nem tudjuk, hogy mennyit változtattak Diósyék az épületen. A kétszintes, manzárdtetős, erőteljesen kastélyihletésű, eklektikus stílusban épült ház kívül-belül nagypolgári ízlésre vallott, és a XX. század elejének építési szokásait tükrözte; lehet, hogy az emeletet Diósyék építtették rá.

Van azonban egy kisebb átalakítás, ami dokumentálhatóan tetten érhető Diósyék időszakából. Révész Béla ADY ÉS LÉDA című könyvében közli Ács Dusi felvételét, melyen a gödöllői villa udvar felőli bejáratát láthatjuk, a lépcsőn ül Brüll Adél, ölében három kutyát tartva, mellette áll Diósy Ödön, aki szintén egy kutyát ölel magához. A teraszon, a kertben dús, pompás növényzet, leander és egyéb virág mindenütt. A teraszt bábos korlát díszíti. Révész Béla 1926-ban látogatta meg Adélt Gödöllőn, valószínűleg ekkor készült ez a fotó. A Petőfi Irodalmi Múzeum fotótárában lévő, 1929 táján készült amatőr fotókon viszont félig-meddig már beépítették a hátsó teraszt, a bábos korlát fölé fehérre festett, fából készült, íves apácarács került, amely mögött függőnyt feszítettek ki, nyilván védekezésül az odatűző nap ellen.

A házhoz hatalmas őspark tartozott, 1446 négyszögöl nagyságú terület, mely a Lovarda utcától az Erzsébet királyné útig (ma Ady Endre sétány) húzódott. Szépen ápolt növényzete volt a parknak, a főbejárat előtt a virágokból kiképzett kör közepén szökőkút állt. Ludvig bácsi látta el a kertészi teendőket, slauggal a kezében fotó is maradt róla. A kert Lovarda utca felé eső részén állt a szoba-konyhás kertészlakás. A ház rekonstruált alaprajza szerint a földszinten öt szoba helyezkedett el, a hallból indult az emeletre a szép, faragott, széles tölgyfa lépcső, amely még ma is megtalálható a házban eredeti állapotában. Az emeleten az öt kisebb szobát gardrób, budoár, fürdő és *molykamra* egészítette ki. Itt is volt terasz, mely az udvar felé nézett. Az épülethez zárt és üvegezett folyosóval csatlakoztak a mellékhelyiségek: konyha, kamra, mosókonyha, garázs. A garázs fölött külön lakása volt a sofőrnek.

Brüll Adél 1934-ben halt meg, a következő évben Diósy Ödönt is elvitte a tüdőrák. Ekkor Diósy Ödön Nagyváradon élő édesanyja, özvegy Diósy Ferencné Kaufmann Anna örökölte a villát. 1936-ban azonban ő is meghalt, utána az unokahúg, dr. Adonyi Béláné Diósy Klára lett az örökös. Először a berendezéssel együtt akarta értékesíteni a házat 85 ezer pengőért, ez azonban olyan nagy összeg volt, hogy ennyiért nem akadt vevő a házra. Hónapokon keresztül járt Diósy Klára Nagyváradról a becsüisével Gödöllőre, hogy elárverezze a villa berendezését, ekkor vásárolta meg dr. Szanathy Júlia a már

említett szalngarnitúrát. Ráadásként egy Bécsben vásárolt frakkinget is kapott Diósy ruhatárából (ezt később a gödöllői múzeumnak ajándékozta a fogorvosnő). Szanathy Júlia értesülései szerint a találósze krényt, amelyik a legtekintélyesebb bútordarab az együttesből, állítólag az erdélyi Wenckheim báróéktól vásárolta Brüll Adél. A gödöllői szalonban egy nagy dobogón volt elhelyezve ez a szekrény: lehet, hogy Adél a dobogóval is ki akarta emelni ezt a különleges darabot. Azt is mesélték az árverés idején, hogy Adél Párizsból hozta haza ezt a bútort. A ház berendezésének rendkívül értékes voltára következtethetünk abból a tényből is, hogy kiürítve 24 ezer pengőért kelt el a szép, impozáns villa, tehát berendezve három és félszer annyit ért, mint üresen.

Praznovszky Géza mérnök és felesége, Zachár Ilona, turai malomtulajdonosok vásárolták meg a villát 1937. május 19-én. Minimális átalakítást végeztek a házon, például központi fűtést szereltek be, vasgerendákkal erősítették meg az emeletet, a *molykamrából* fürdőszobát alakítottak ki. Diósyék idején szép porcelánkályhákkal fűtötték a házat. A Praznovszky család 1944-ig zavartalanul birtokolta a házat, ekkor a háborús viszonyok miatt átmenetileg külföldre ment a család. A szovjet katonaság postahivatala költözött az épületbe 1946 januárjáig. Majd visszatért a Praznovszky család, és rendbe hozatta a háborús károkat szenvedett villát. Nem sokáig élvezhette saját tulajdonát, mert az 1950-es államosítás után az emeletre két családot telepítettek be, 1952-ben pedig egyszerűen kitelepítették a Praznovszky családot igen mostoha körülmények közé.

A villát a Katonai Kiegészítő Parancsnokság foglalta el, s csak az 1960-as évek végén költözött ki az épületből. Ezek után a villát tanácsi bérlakásként hat családnak utalták ki, akik szükségleteiknek megfelelően toldozták-foldozták a házat, s ettől erőteljesen tagolt, zaklatott épülettömeg lett belőle. Ma már csak részleteiben őrzi eredeti szépségét, például megmaradt a főhomlokzati ablakok fölötti stukkódíszítés, a hátsó bejárati ajtó vagy belül a faragott tölgyfa lépcső. Az ősparkot felparcellázták, közepén utcát nyitottak, így ma a Batsányi és Hajnóczy utca sarkán található az egykori Léda-villa.

A gödöllői menedék

Brüll Adél nem akart Gödöllőre költözni, még 1924. április 16-án is így írt Révész Bélának Berlinből: (Diósy) „*Engem Gödöllőre egy kis viskóba akar bedugni. Ha ő is ott akar élni velem együtt, akkor én belemegyek mindenbe, de ha az egy nekem készülő börtön akar lenni, úgy nem leszek hajlandó ott maradni, mert sem elég fiatal, sem elég öregnek nem érzem magam arra, hogy beleássam magamat egyedül egy homokszivatagba.*” Mindenesetre készülnek a hazautazásra. 1924. április 24-én Bölöni Györgynek és Bölöni Györgynének ugyancsak Berlinből írja, hogy Párizsba mennek rövid időre: „*Most örült munkában vagyok, ezt a hét esztendőn át ösztöngyűlt holmit összecsomagolni, elküldeni az irodába, bizony nem kis dolog. Párizsból visszajövet minden el lesz küldve Gödöllőre, és állítólag ott fogunk élni egyelőre.*”

Ekkor már egy éven birtokában volt a 150 négyzetméter alapterületű, kétszintes „*kis viskó*” Gödöllőn. Természetesen az ő addigi nagypolgári és kozmopolita életének az lett volna a logikus folytatása, ha Párizsban vagy a Riviérán kap Diósytól a gödöllői-höz hasonló villát. Élete nagy részét külföldön töltötte, iskoláit is Bécsben végezte, Diósyval Szófiában, Párizsban, Berlinben élt. Ha hazajöttek, az Astoriában vagy a Hungáriában szálltak meg. Szülővárosa, Nagyvárad izgalmas hely volt a XX. század elején, ehhez képest Gödöllő unalmas, poros falu, királyi nyaralóhely jellege már kissé megkopott, Erzsébet királyné már nem tűnhetett fel, hogy izgalomban tartsa a közérdeklődést. Ha Brüll Adél reggelenként az udvari teraszon fogyasztotta kávéját, már csak

a Horthy család tagjait láthatta, amint kilovagolnak a kastélyból a kert végén vezető Lovarda utcán át szokásos napi sétájukra évente egy hónapon át. Diósy anyagi kondíciójából azonban csak Gödöllőre futotta.

Az Ady utóéletéhez tartozó és Lédát is érintő élveboncolást ugyancsak jobb lett volna Magyarországtól távol megélni, könnyebb lett volna távol tartani a nagy költő műzsája iránti, szűnni nem akaró érdeklődést. A „Pece-parti Médeia”, ahogyan Hatvany Lajos nevezte, tizenöt évvel élte túl Adyt, akit soha nem hevert ki. Hiába lovagolt vadul a Bois de Boulogne-ban, nem törte ki a nyakát. Hiába hazudta, hogy elégette Ady leveleit, nem hittek neki. Tapintatát, diplomáciai okosságát dicséri Hatvany Lajos és Benedek István is, vagyis azt, hogy az Adyval való szakítás után visszavonult a nyilvánosságtól. Nem adott interjút, nem jelent meg az Ady-ünnepségeken, nem reagált sem a dicsérő, sem a gáncsoló szavakra, nem szólt bele a kritikusok vitáiba. Nem nagyon sikerült szóra bírnia Kenyeres Klárának sem, aki Ady síremlékének 1930-as felavatása után erőszakolt ki egy találkozást Brüll Adéllal. A *Magyar Hírlap* 1930. március 25-i számában megjelent interjú egy belvárosi szállodaszobában készült, Diósyék ugyanis épp ekkor érkeztek vissza külföldről, öt hónapig külföldön utazgattak hatalmas hófehér komondoruk, Pajtás társaságában. Adél szívesebben beszélt a „művelt állat”-ról, mint irodalmi emlékeiről: „...az emlékeim az enyéme. Azt hagyják meg nekem” – hártotta el a kérdéseket. Hivatkozott arra is, hogy ura sem venné jó néven, ha emlékeiről mesélne. Teljes érdektelenséget mutatott azzal a hírrel kapcsolatban is, hogy *Léda* címen darabot írnak, amelynek cselekménye Párizsban játszódik. Arra a kérdésre, hogy miért emlegeti oly gyakran a halált, ezt válaszolta: „Nincs már messze. Nem vagyok egészséges. A szívemmel van baj. De most már tavasz van, jönnek a jó idők. Kiköltözöm Gödöllőre, a villámba. Ott nagyszerű a levegő és gyönyörű minden.” Gödöllő a visszavonulás helyszíne lett, ami megalkuvás volt Adél számára, de ha már ez adatott neki, igyekezett barátságossá és otthonossá varázsolni a villát.

A ma Máriabesnyőn élő dr. Praznovszky Márta nyugalmazott főorvos kilencéves volt, amikor édesapja megvette a Léda-villát. Szanathy Júlián kívül ő az a hiteles tanú, aki még az eredeti berendezéssel látta a villát. A gyermeklányt elbűvölte a budoár, a szép, míves dobozok, kenceficetartók sokasága, a sárga függönyök, a kifinomult ízlésről és jómódról árulkodó berendezés. A Diósy házaspár továbbra is sokat utazott külföldre, Bécsbe, Badenbe, Meranba, a francia Riviérára, körutat tettek Olaszországban.

Érdekes eljátszani a gondolattal, hogy ki mindenkivel találkozhatott volna Brüll Adél Gödöllőn. Szomszédja volt Ambrus Zoltán, aki 1932-ben bekövetkezett haláláig minden nyarat Lovarda utcai nyaralójában töltött. Unokája, Fallenbüchl Zoltán emlékezete szerint nem érintkeztek Diósyékkal. Ottlik Gézával is találkozhatott volna, akinek édesanyja ugyanabban az időszakban, 1924-ben vett házat a Köztársaság úton, mint Diósyék. Ottlikot már nem tudjuk megkérdezni, vajon tudta-e, hogy a múzsa kertje mellett biciklizett rendszeresen a sportpályára. Összejárhathott volna Nagy Sándor festőművésszel, a gödöllői művésztelep alapító tagjával, aki egész sor tollrajzot készített Ady verseihez (de csak egy illusztrációja jelent meg az ÚJ VERSEK-ben), s erről elragadtatottan írt a költő Lédának 1905-ben. Yvette Bower, Nagy Sándor Cambridgeben élő unokája szerint semmiféle társadalmi érintkezés nem volt a két család között. Bár Nagy Sándor és felesége, Kriesch Laura is művész volt, az Adyra jellemző bohémesség, melybe a férjes asszonnyal való nyílt viszony is beletartozott, Nagy Sándorék erkölcsi felfogásától távol állt. Adélnak *múltja volt*, amikor Gödöllőre került, rossz hírű nőnek számított. Elterjedt az a pletyka, hogy ő is megkapta Ady nemi betegségét, s az emberek a fertőzéstől tartva nem szívesen érintkeztek a házaspárral.

Valószínűleg Adél sem kereste a kapcsolatot a gödöllőiekkel, kivéve a községi orvost, dr. Berente Istvánt, aki a depresszióját kezelte, és a cselédeket, akik szintén helybeliek voltak. 1931-ben hozzá költözött két húga, Berta és a fogyatékos, állandó felügyeletet igénylő Margit. Egyébként állatokkal vette körül magát, valóságos kutyafarmja volt, kilenc német juhászkutyát tartott, mindegyik külön bokszban lakott. A kastélyt is ellátó híres Gyarmathy mészárosától hordták a húst a kutyáknak, külön főztek nekik. Ha télen a pesti lakásukban tartózkodtak, előfordult, hogy Adél csak azért autózott ki Gödöllőre, hogy jó falatokat vigyen a kutyáinak, és ellenőrizze a bánásmódot. Ötvös Béla úgy tudja, hogy Diósyék hálószobája előtt minden éjszaka más kutya őrködött, s „*Lédának ezt a kutyakomédiát főúri kedvtelésnek tartották*”. Székely Aladár is megörököltette 1927-ben Adélt a kedvenc kutyájával, akit állítólag még az ágyába is beengedett. Azt is beszéltek, hogy ettől a kutyától kapta a gyógyíthatatlan bőrbetegséget, orvosi vélemény szerint azonban ez nem igaz, a pemfiguszt nem lehet kutyától szerezni. Az egyik gödöllői bejárónő mesélte, hogy a kedvenc kutya temetésén az egész személyzetnek jelen kellett lennie, és a park legszebb részén perzsaszőnyegbe göngyölve hantolták el. A kutyákon kívül galambokat, tyúkokat tartott. Van egy olyan amatőr felvétel, amelyen Adél átadja magát a madaraknak, valósággal ellepik testét a galambok.

Adél szerette virágokkal és művészi tárgyakkal körülvenni magát. Berta húgának emlékezése szerint lakása mindig tele volt virággal, és a gödöllői házról készült fotókon is hatalmas leanderek díszítik a ház bejáratát. Az orchidea volt a kedvenc virága. A lakás berendezésében is rendkívül igényes volt. Gödöllőre, ahol egyébként 1920-ig a magyarországi szecesszió egyetlen szervezett társulása működött, a Kriesch Aladár és Nagy Sándor alapította gödöllői művésztelep, Brüll Adél elsősorban a bécsi szecesszió nagypolgárság kedvelte tárgyait és ízlését hozta.

Szegény gazdagok

A villa vendégei általában a fővárosból jöttek, mint például Révész Béla 1926-ban, aki könyvet írt Léda és Ady kapcsolatáról, vagy az Ady-verseket megzenésítő Reinitz Béla titkos barátnője, Héderváry Böske, aki hosszú levelekben számolt be gödöllői kirándulásáról. A két asszony öltözködésben és viselkedésben is nagyon hasonlított egymásra. Héderváry Böske 1929 augusztusában több levélben is beszámolt az akkor éppen Berlinben élő Reinitz Bélának gödöllői nyaralásáról. Az egyik levelet a Gellért Szálló levélpapírján írta, Pesten kezdte, majd Bécsben folytatta: „*Édes, drága Prutyim! Ez a terrorista Adél levitt magával Gödöllőre, s miután rossz bőrbe[n] vagyok, ott lefektet, s mint egy gyereket ápolni fog! Én nehezen mentem bele, de annyira fáradt vagyok, hogy autón meggyünk, nem kerül pénzbe, hát lemegyek pihenni. [...] Anyukádat kihozatom Gödöllőre, hogy lássam. Adél, tudom, mindent elkövet, hogy felhízzaljon, s rendbe hozzon, hát megpróbálok! [...] Ha látom, hogy elég, Annával iratok egy levelet, s hazahozatom magam. Prutyim, édes, írj oda: Erzsébet királynő út, Gödöllő, Diósy.*” Amerikai vendégeit is elvitte Gödöllőre: „*...Adélhoz kivittem őket, hát az egy felejtethetlen est volt. Úgy van berendezve [a villa], hogy mozifelvételt lehetne ott csinálni, álomszerű. [...] Derék ember ez az Adél, látta, hogy segít nekem, hát főzte az amerikaiakat!*”

Egy másik, datálatlan levelében már bizonyos távolságtartással és nem éppen a rajongás és elégedettség hangján számol be a gödöllői kiruccanásról: „*Édes drága jó Pupikám! Hazajöttem szerencsésen a gödöllői rabságból, s örömmel vagyok itt, s új erővel kezdem meg a munkát, nekem Gödöllő jót tett, Dodó, Adél jók voltak hozzám, fizettek utamat és etettek, de ezzel a beteg nővel nem lehet bírni! Valami rémes, reggeltől estig őrzöng, üti a cselédeket,*

Dodóval káromkodik, szidja a testvéreit, és úgy fél tőle mindenki, mint a tűztől! Én csak úgy jöttem ki vele, hogy hallgattam, mert ott beszélni sem szabad. Abba[n] a paradicsomba[n], ahol álomszerű a környezet, nincs egy mosoly, nem hallasz kacagás[t], remeg a kastély – úrnőjétől, mert olyan, mint egy átok a házon! Úgy hogy daczára hogy mindenem megvolt, még Margitot is kihozta nekem, fellélegztünk, mikor elmentem! De viszont kietettek és én újult erővel kezdek dolgozni, boldog vagyok a 2 szobámmal, s nem cserélek sem a gödöllői kastélyllyal, senkivel a világon! Írtam Adélnak: egy meleg levelet, engem tőr meg, azt mondja, egyedül a világon, no de én nem akarok nála többet levizsgázn! No majd sokat eltraccsolok neked, ha össze kerülnünk! Drága Pupim, ez a nő Pali tőled egy kártyára, levelednek is örült, hát muszáj, hogy megeressz egy levelet, melyben megköszönöd a jószágukat hozzám, hogy egy egészséges Böskét csináltak belőlem! Anyádnak is jó lesz, mert ha nem bolondok, jók az emberhez, s most bizonyára átmegy Anyádhöz, kinek bementem, jobb, ha a nő jön hozzá, mert ott nem bírná ki a veszekedéseket hallgatni.”

Brüll Adél és Diósy Ödön házassága sohasem volt felhőtlen, inkább üzleti szerződés volt, mint szerelmi szövetség. Kevésbé ismert, hogy egyszer el is váltak, 1921. október 5-én Budapesten, majd egy év múlva, 1922. november 6-án újra összeházasodtak a IV. kerületben. Nem tudtak az anyagiakban megegyezni, ezért maradtak együtt. A férjnek életjáradékot kellett volna fizetnie Adél részére, s kárpótolnia a Brüll lányokat azért, mert hozományukat Diósy veszteséges üzletei vitték el.

Kölcsönösen féltékenykedtek egymásra. Adél Bölöniéknak már Berlinből is panaszkodott egy nagyon keserű levélben 1923. november 25-én: „*Alig beszélek most már valakivel, körül vagyok véve fizetett spionokkal, utóbbi időben még a leveleimet is elfogták.*” Később, az 1920-as évek végén Diósy beleszeretett egy csinos, szőke fiatalasszonyba, és kereste az ürügyet a válásra. 1927 januárjából fennmaradt egy magánnyomozó napi jelentése, akit Diósy fogadott fel Adél megfigyelésére: „*csütörtök, január 27. A figyelést de. 8.45-kor kezdtem meg. A figyelt nő du. 5-kor jött le lakásából. A Lipót-körúton kézimunka-üzletbe ment, hol pamutvásárlás után kijöve a túlsó oldalon levő csemegeüzletbe ment, hol szintén vásárolt. Üzletből kijöve a Vilmos császár úton a Bazilika felé haladt, kirakatokat nézegetve. 5.42-kor a Fürdő utca sarkon találkozott a már említett lúdtalpas járáshoz hasonló menésű férfivel (Richtmann), kivel beszélgetve visszatért lakásához, hol 5-6 percnyi várakozás után a férfitől elválva lakásába tért, honnan 10.10 óráig várva nem tért le.*”

Persze Adél is féltékeny volt, barátnője arról számol be leveleiben, hogy állandóan jeleneteket rendezett Dodó szeretője miatt. „*Én csittítottam – írja egyik szokásosan datálatlan levelében Héderváry Böske Reinitz Bélának –, hogy ez nem nagy esett, Te is kivetted a részed stb. [...] De a nő is ronda, ez a férfi tartja az össz testvéreit s neki kényelmet ad, hát mit akar, ha pedig nem bírja, miért nem vál el, undok mind a kettő!*” Az anyagiak fényesek, de nincs boldogság, „szegény gazdagok” – így összegezte véleményét egyik levelében Héderváry Böske, aki Bécsben és ausztriai fürdőhelyeken is gyakran találkozott a Diósy házaspárral.

Rozsnyay Kálmánné Dapsy Gizella (1883–1940), írói nevén Nil volt az a másik barátnő, aki a legközelebb állt Brüll Adélhoz élete utolsó tíz évében. A „magyar szüfrasztett”-nek aposztrofált szeghalmi óvónő személyesen akkor találkozott először Adéllal, amikor az meglátogatta betegágyánál a kórházban. A róla adott rajongó leírás, mely TALÁLKOZÁSOK LÉDÁVAL címmel a *Literatura* 1928. februári számában jelent meg, jó képet ad a korosodó, elhízott, de korát sminkkel és elegáns öltözködéssel leplezni akaró, hiú Adélról. „*A látogatási idő mozgalmassága között kiáltva tűnt fel szemembe egy asszonyi alak, nyugat-európai mondaine eleganciájával. Félhosszú tigrisbunda, puha, fehér nemez trottórkalap alól kibújó két tömör, Tizian-ragyogású tincs, camea-vágású nemes profil, erős ko-*

lorittal: ezt láttam előszörre. Aztán felöltött a rendkívül nobilis formájú, angol cipős és svéd kesztyűs lába-keze, a bal karján pólyásgyerek nagyságú violacsokrot hurcolt, jobb keze platinalorgnnettjét fogta, amint rövidlátók módján végigjárt a termen, és az ágyak fejtábláit nézte. Egyszer csak megüti a fülemet egy harangzengésű, csudálatosan mély női hang, mintha Jászai főnőseges orgonaszavát bársonyfűggönyök tompa szűrőjén át hallanám. És a csudálatos harangkonkás – Atlantis a tengerfenéken – közvetlen közről duruzsolt a fülembé, s ahogy a babonás, legendás zöld szemek az enyémbé sugárzottak, valami nyugtató, boldog trance-ba hullottam. Halott istenségem istenasszonya fogja a kezemet, Léda eljött hozzám...”

Ez az idealizáló, rajongó, lelkes írás még Adél életében jelent meg; őszintébben mondta el véleményét a házaspár utolsó éveiről Dapsy Gizella férje, Rozsnyay Kálmán Bölöni Györgynek 1935. március 31-én írott levelében, melyet nem a nagy nyilvánosságának szánt: „Az utolsó 10 esztendő alatt L-ék csak velünk tartottak fent érintkezést... Bizony nehezen elviselhető emberek valának! Ha mégis L-ban el nem bűvölt volna annak a hatása, hogy Ady istenasszonya volt, hát nem bírtuk volna ki őket. Örökös cselédiügyek, féltékenységi scénák, idegeinkre menő veszekedések... Ami minket érdekel, irodalom, művészet, az nem volt témakörük. De Ady se!”

Brüll Adél 1934. január 18-án halt meg nagy fájdalmak közepette a pemfigusz nevű hólyagos bőrbetegségben, a Park szanatórium 71-es szobájában. Temetésén, a Kerepesi (ma Fiumei) úti római katolikus temetőben – a *Pesti Napló* 1934. január 21-i számának beszámolója szerint – részt vett Praznovszky Iván volt párizsi követ (testvére annak a Praznovszky Géának, aki megvásárolta a gödöllői villát), Návay Aladár, az egykori monarchia párizsi nagykövetségének attaséja, gyárigazgatók, bankigazgatók, a művészvilágból Révész Béla, báró Hatvany Lajos, Reinitz Béla, Csinszka, aki nem ismerte Lédát, de virágot küldött a ravatalára. Brüll Adél Ady Endre közelében nyugszik a Fiumei úti temetőben. Sírjára a gödöllői kertből származó orgonabokrot ültetett húga, Berta.

Diósy megígérte, hogy Adél halála után gondoskodik felesége leánytestvéreiről, ám ezt az ígéretet nem tartotta be. Bölöni György 1936. február 8-án írta Révész Bélának: „Szegény Berta. Nagyon sajnáljuk... Dodótól ez az elbukó, az életét visszakövetelő s minden megcsúfoláson bosszút álló ember gesztusa volt. De legalább az Adél után járó örökségből nem fosztotta ki? Mert Adélnak szép vagyona volt, amit külön kezelt, s mindig toldozgatott. Amikor egyszer elváltak volt, akkor alapította ezt a vagyont, de ez nem volt akkora, hogy szabad, gangos élet telt volna belőle valahol egyedül Párizsban vagy a Riviérán, s ezért a gödöllői megalkuvást választotta. Mert már az is az összetörtség és az élettől való elbukás volt. Összeszorul a szívem, ahányszor csak rájuk gondolok.” Diósy a Brüll lányokat kiforgatta vagyonukból, majd egy év múlva meghalt ő is, rákban. A Diósy örökösök a gödöllői villából kitétték a Brüll testvéreket, akik igen szűkös körülmények közé kényszerültek. Margit halála után Berta Budapesten lakott egy barátnőjénél, 1954-ben egy debreceni szociális otthonba került, négy év múlva visszaköltözött a fővárosba, ahol különböző szeretetotthonokban lakott 1960-ban bekövetkezett haláláig. Nehéz és örmélen élet jutott neki osztályrészüln, mondta Scheiber Sándor Berta felett tartott gyászbeszédében, mely az *Új Élet* 1960. március 15-i számában jelent meg: „Szerény volt, de ugyanakkor büszke és tartózkodó. Sebztten, csalódottan a múltba és olvasmányaiba menekült. És baráti köréhez, amely becsülte, látogatta, törődött vele és kitarott mellette végső percéig.”

A Kenyeres Klárának 1930-ban adott interjúbán azt mondta Brüll Adél: „Majd a halálom után úgysis kikutatnak mindent, és megírják rólam mindent.”

Schein Gábor

(„HOGY ELVÉTESSENEK”)

Mire a tüntetők, akiket ide is elkísért a főbérletek, a társbérletek ragacos, édeskés tejszaga, átértek a hídon, Lujza kisasszony, hogy mentse apját a felségárulási pertől, sokadszor is ugyanúgy megírta levelét von Kalb udvarnagy úrnak. A tér, amelyet három évtized múltán majd egyik szélétől a másikig felásnak, és a futóárkokban sötétedésig gyerekek háborúznak, most szónoklatokat hallgatott, himnuszt szavalt, lelkesedett. Lujza kisasszony ekkor még áldozatról és bűnről beszélt, a kikerülhetetlen pokolról, nem tudván, hogy szavai most utoljára nem fulladnak röhögésbe. És másnap furcsa történetek kezdtek járni. A zúrzavarban, az éjbe mindig máshonnan beleropogó géppisztolysorozatoktól megrémülve, az állatkertből állítólag kitörtek a zsiráfok, feldúltak néhány közparkot, kiitták egy szökőkút medencéjét, de ekkor valójában még szelídek voltak, mintha egy gyerekszoba fiókjából húzták volna őket elő. A torkolattüzek egy pillanatra széles selyemlegyzőt nyitottak a házak között. A levegő minden irányból átszakadt, egyre sűrűbben, egyre követhetlenebbül, és a zsiráfok ijedtükben repülni kezdtek, hosszú lábukat szétárva át a Duna fölött, egyenest a színházba, ahol még ott lebegett Lujza kisasszony utolsó mondata: az üdvözítő halálában megbocsátott. És a zsiráfok összetörtek a színházban mindent. Mint egy álomban, kiszakadtak a helyükről a kristálycsillárok, a szilánkok ragyogtak a kék bársonyon, az erkélyek mellvédjei ledőltek, és a színpad összetört a zsiráfok veszett trappolásától. Úgy hírlik, félholtan húzták ki őket a romok alól. A tüntetés helyén, a téren az emberek megnyúzták és szétszaggatták a zsiráfokat, ahogy a háború után az elhullott lovakkal tették, és csontjaikat, „hogy vétkeik elvétessenek”, a vízbe dobták.

(GORGÓ)

hirtelen átjáró, a levegőből kimetszett lombtenyerek árnyékában, visszaforgatott testnyi rés, eltagadott, elveszített, ahová, mint fogoly, akit egyszer csak szabadon engednek, szégyenével visszatérhet az ébredő, és amint belép a félrebillent vaskapun, látja, hogy a szűk utat vastag galambtrágya lepi, a sarkokban rothadó szemét, és még emlékszik egy lépcsőre,

a fordulónál mintha lett volna egy kút is,
gorgófej-vízköpő, de odáig nem lehet feljutni,
a visszakapott testet nem tartja meg
a résen, mint kecskedudából, kiszakadó levegő.

André András

„VÉGÁLLOMÁS: AUSCHWITZ”

Fényképfelvétel (Somogy, 2000/2.)

Mégiscsak bűnös ez az öregasszony is. Hiába takargatja egymásra tett kézzel ölét, *néhai* rést a végtelenre, hatágú csillagával hiába próbálja palástolni vétkes szívverését. Bűnös, mert mohón belefalt a hideg libasültbe, s *títkon* szellentgetett a stelázi előtt, mikor tekintete végigsiklott a befőtteken. Bűnös, bűnös. Hiába is tagadná. Ahogy néz, nyilvánvaló: Ő az, Ő, aki összeégetett palacsintasütővel fenyegette a sárga kislibákat, szanaszét szaggatta tüskés ággal az álmodozva bóklászó októberi szellőket, pengeéles körömmel kibelezte az eget.

Hajrá, Taknyos!, kiáltotta lelkesen, mikor a kutya szenvedéllyel rázta a görényt.

Nézzetek csak rá: hát nem megérdemli büntetését?
Hát nem földi s túlvilági pokolra termett??

S még miket forgatott fejében! Még hogy őnéki is joga volt pöttöm gyermeként békésen szunyókálni a *mama* lüktető halmain!
Hát nem hallotta, hogy a nevetségesen siránkozó szűnyog *velőtrázón* szirénázta a jövőendő vést?

S hogy ő eztán köpni fog Hitlerre. S tán, hogy következő születése előtt tárgyalni fog a Magassággal, ha kell; könyörög összekulcsolt, rázkódó kézzel, ha kell; könyörög térden állva, simogatva a Mindenható vásott bakancsát – fontolja meg, ne rúgja félre meggondolatlan. Ne teremtse zsidónak soha többé.

S ha lehet: embernek se.

Nicolae Balotă

KARÁCSONY BENŐ

1888–1944

Vallasek Júlia fordítása

Nicolae Balotă irodalomkritikus 1925-ben Kolozsváron született, s ugyanitt járt iskolába 1940-ig, amikor a második bécsi döntés után a Balotă család Dél-Erdélybe, Balázsfalvára, majd Szebenbe költözik. Itt, az ide menekült kolozsvári román egyetem bölcsészkarán hallgatja többek közt Lucian Blaga kultúrfilozófiai előadásait. Ugyanitt lesz tagja a román irodalomban fontos szerepet betöltő Szebeni Irodalmi Körnek Radu Stanca, Șt. Augustin Doinaș és mások társaságában. Az egyetem elvégzése után doktori értekezésének előkészítésére ösztöndíjat kap a francia államtól (számos élvonalbeli román gondolkodó, többek közt Emil Cioran részesült korábban hasonló ösztöndíjban), ám a Sorbonne helyett a berendezkedő kommunista hatalom „jóvoltából” 1948-ban a Securitate pincéibe kerül „*látható szövegek birtoklásának és terjesztésének*” vádjával. Egy év múlva szabadul a börtönből, s a következő évek során volt politikai fogolyként számos alkalmi munkahelyen dolgozik, miközben sorra íródna akkor még az íróasztal fiókjának szánt művei: egy (mindmáig publikálatlan) monográfia Assisi Szent Ferencről, DIONÜSZOSZ ÉS KRISZTUS című kultúrfilozófiai tanulmánya, Pascal-kommentárok és egy tanulmány Tudor Arghezi ZSOLTÁRAI-ról.

Az ötvenes évek közepén Bukarestben él, mellőzött, többnyire a publikálás lehetőségétől is megfosztott értelmiségi körökben mozog, olyan jeles román gondolkodók és irodalmárok között, mint Tudor

Vianu, Constantin Noica, Mihai Șora, Dinu Pillat vagy Andrei Paleologu. Ugyanakkor gyerekkori barátaival, Iuliu Maniu unokáival, a Boila testvérekkel együtt egy memorandumot készít, amely a Nyugat figyelmét lett volna hivatott ráirányítani a kommunista rendszer jogtiprásaira. Az időközben megsemmisített memorandumra azonban a Securitate figyel fel, és 1956 januárjában szerzőit letartóztatják. Nicolae Balotă hét év börtönre, majd kétévi kényszerlakhelyre ítélik hazaárulásért. A hírhedt román börtönökben töltött évek alatt cellatársai a román szellemi élet javából kerülnek ki: görög katolikus püspökök, neves közéleti személyiségek, olyan írók és gondolkodók, mint Nicolae Steinhardt, Dinu Pillat, Al. Paleologu, Adrian Marino és mások. 1964-ben az általános amnesztiának köszönhetően kiszabadul, majd a politikai „olvasás” relatív liberalizálódásának köszönhetően kezdenek megjelenni esszéi, tanulmányai, helyettesként alkalmazzák a Bukaresti Egyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén. Doktori disszertációja az abszurd irodalomról 1971-ben jelenik meg kötetben (LUPTA CU ABSURDUL), 1979-ben Zirkuli Péter fordításában, ABSZURD IRODALOM címen jelenti meg a Gondolat Kiadó. A következő években számos esszé- és tanulmánykötete jelenik meg, többek között a román avantgárd költőről, Urmuzról, valamint Tudor Argheziről írott monográfiái, illetve a huszadik századi román próza történetéről írott köny-

ve. 1979-től német, majd francia egyetemeken tanít, aztán végleg Párizsban telepszik meg. A kilencvenes évek során többször visszatér Romániába, vendégtanár a bukaresti, illetve a kolozsvári egyetemeken, sorra jelennek meg esszékötetei, illetve *CAIETE ALBASTRE (KÉK FÜZETEK)* címen diákkora óta vezetett naplója.

1981-ben jelent meg a Kriterion Könyvkiadónál *SCRITORII MAGHIARI DIN ROMÂNIA 1920–1980 (ROMÁNIAI MAGYAR ÍRÓK 1920–1980)* című kötete. A magyar nyelvet és kultúrát gyerekkora óta ismerő Nicolae Balotă elsősorban irodalomkritikusként és nem irodalomtörténészként figyeli az erdélyi magyar irodalom hatvan esztendejét, célja nem az irodalomtörténeti folyamatok adatoló felvázolása, inkább műelemzésre, írói portrék megrajzolására hajlik. Írása így rendhagyó irodalomtörténet: a kötet első harmada részletes pályaképet ad az erdélyi magyar irodalom legjelesebb képviselőiről Kós Károlytól Vári Attiláig, majd néhány tanulmányban

a magyar kultúra román befogadásának kérdéseit és lehetőségeit járja körül. A kötet az erdélyi magyar irodalom legfontosabb intézményeinek és irányzatainak átfogó bemutatásával zárul. Nicolae Balotă kolozsvári születésének és neveltetésének köszönhetően képes egyszerre beavatottként és külső szemlélőként viszonyulni az erdélyi magyar irodalom kérdéseire. *„Amikor ezt a könyvet írtam – vallja Nicolae Balotă –, egészen más nyelvi-irodalmi tapasztalatokkal kellett szembesülnöm, mint a román vagy más irodalmak tanulmányozásakor. Mindez a magyar nyelvhez és irodalomhoz való viszonyulásom sajátos jellegéből fakad. Egy időben tudtam belülről és kívülről szemlélni. Más nyelv irodalmát olvastam, amely ugyanakkor számomra ismerős térben íródott.”*

A *LÁTHATATLAN KÉPE* címmel 2000-ben a kolozsvári Koinónia kiadásában jelentek meg magyarul Nicolae Balotă válogatott esszéi.

Vallasek Júlia

Az erdélyi magyar írók arcképcsarnokában Karácsony Benő helye határozható meg a legnehezebben. Nem csupán azért, mert eredeti témájú és stílusú írásai sajátos műfajjá formálódnak. Erős lírai felhangokkal keveredő elbeszélései, regényei álcázott vallo-mások lennének? A domináns ironia mögül minduntalan előtörő mély belső érzékeny-ség kifejeződései? Pseudogyónásokat olvasunk, vagy belső folyamatok mitizálását? Esetleg nem sajátos műfajról, hanem csupán néhány jellegzetes téma, visszatérő motívum történetbe illesztéséről lenne szó? Úgy tűnik, amilyen nehéz meghatározni Karácsony írásművészetének jellemzőit, éppen olyan egyszerű megrajzolni az író port-réját. De mielőtt nekifognánk, e téren is nehézségekbe ütközünk.

Méliusz József visszaemlékezéseiben Karácsony Benő úgy jelenik meg, mint ked-venc hősnék reinkarnációja (hiszen Pjotruska, Tunák, Kázmér és Sebestyén ugyanazon figura különböző alakváltozatai). Méliusz szemével nézve, aki az „illúziók kávéházának” asztalánál ülve emlékezik vissza Karácsony Benőre, elsősorban különös, excentrikus fi-gurának látjuk ezt a furcsa kolozsvári ügyvédet, aki a fantáziába való menekvéseinek éj-szakáin hatalmas Underwood írógépe mellett ülve dolgozik. Excentrikusan rendes ember, és nem ez az egyetlen ellentmondásos vonása. A konkrét részletekre és a vegy-tiszta fantáziára való kettős hagyatkozás mellett más oka is van a személyiségéből eredő és műveiben jól érzékelhető feszültségnek. A spontán ihlet művésze volna? Akkor

miért mindig ugyanarra a szálla fűzi fel történeteit? Humor és kedvesség – e bizonyos fokig kettős érzékenységből ered az a szomorkás jókedv, az örömmel az a legmagasabb foka, amelyből a Karácsony-próza hangulata formálódik.

Karácsony Benő regényeinek cselekményében és előadásmódjában egyaránt Ariel könnyed szelleme lebeg. A hős, aki már-már a szerző alteregójának tűnik (de csak tűnik), maga is Ariel könnyedségével mozog. A fantáziát megtestesítő figura Karácsony Benő regényeiben nem is lehetne más, mint művész. A művész helyzetének kettőssége – egyfelől maga is egyszerű ember, másfelől viszont az emberi társadalom keretein kívül áll – valósággal lenyűgözte a szerzőt. Írásainak hol rejtett, hol kinyilvánított líraisága nagymértékben a saját helyzetére való reflektálásból fakad. De te narratur fabula – mondhatjuk, Karácsony Benőt olvasva. Mégsem poétikus prózát ír, művei minden líraiságuk ellenére objektív szemléletet tükröznek. Mi vonzotta úgy Karácsonyt a művész léthelyzetében? Minden bizonnyal a kétértelműség. A túlságosan emberi, sőt emberfeletti művész szembesül a környező világgal, és felmutatja annak hiábavalóságát. A művész látszólagos „komolytalansága” elmozdítja azt a látószöveget, amelyből a világ ítélkezni szokott. Karácsony művésze *iron*, ironikus hős, a szó archaikus értelmében, nem csupán azért, mert másokat ironizál, hanem mert saját helyzete is ironikusnak mondható. Hangsúlyozza a hiúságot, a banalitást, súlynélküliséget, a „fontosnak” hitt emberek, sőt az egész világ ürességét. A PjOTRUSKA (1927) Baltazárja vagy Felméri Kázmér (az 1936-os NAPOS OLDAL, illetve a posztumusz, 1946-os A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN című regényekben), egy író és egy festő, akárcsak Karácsony regényeinek más művészfigurái nagy fantáziájú széltolók, akik fűtyülnek a társadalmi szabályokra, a polgári társadalom normáira. Ez a regényhős aztán szerzőnk minden újabb kötetének cselekményében a TAUGENICHTS romantikus hagyományát követi. Akár Joseph von Eichendorff, ő is egy mihaszna életének jeleneteit írja meg. Nem tudni, ismerte-e Karácsony Benő a német romantikus szerző művét, az AUS DEM LEBEN EINES TAUGENICHTS-et. Ha a naplopó alakjának megformálásában nem mutatható is ki közvetlen hatás, Karácsony hőseit fantáziájuk, humoruk és a többiektől őket elszigetelő ironia rokonítja Eichendorff mihasznájával, de főleg az, hogy mindezek az egzisztenciális összetevők megkülönböztetik őket az átlagemberektől, ahogy az *iron* is különbözik a *banausostól*.

Általában a központi, sajátos aurával rendelkező figurák mellett mintegy dublorként feltűnik egy másik szereplő, amolyan árnyék, cinkostárs, aki bizonyos fokig a főszereplő karikatúrája. A PjOTRUSKA-ban például Csermely János. Elcsapott városi fogalmazó, tehát nincs „komoly”, „biztos”, „tisztességes” hivatala. Ez a „bolhaszín felöltőjű” fiatalember játssza a beszélgetőpartner szerepét a cirkuszi bohócok jelenetében. A vidéki kisvárosban, ahol élnek, egyedül a fantázia játéka oldják a mindennapok gyilkos egyhangúságát. Csermely hiábavalóságokra, fantazmagóriákra pazarolja képzeletét, meríti ki elméje „pirotechnikai tartalékait”. A két fiatalember körül kirajzolódik a vidéki kisváros lakóinak vázlatos, karikatúrává sűrített portréja. Karácsony fiatal hősei par excellence lázadók. Csermelyt például így mutatja be a narrátor: „*Lázás fiatalember volt, aki lenézte a polgári gondolkodás szabályait, amiket a haladás már rég félretaposott, mint az ócska cipősarokot. Valami nagyszabású közművelődési mozgalmat szeretett volna kezdeményezni a tűzoltózenekar határozott kiküszöbölésével, amely felkarolta volna a modern költészetet, gondoskodott volna az irodalomtanárok sterilizálásáról, hogy a társadalom e közveszélyes elemektől végre-valahára megszabaduljon, intézkedett volna a nők arányos elosztásáról, és a ruházkodás terén a teljes egyéni szabadságot biztosította volna.*” A furcsa figura leírása gyön-

géd, rejtett humorral folytatódik. A narrátor ugyanazzal a finom iróniával, árnyalt humorral jellemzi alakjait, amellyel azok rendelkeznek. Csermelyről például azt is megtudjuk, hogy „*azt kívánta magában, bárcsak örökre tartana a káosz*”. Vagyis a háború kitörésével létrejött zűrzavar. Nem mintha harcias jellem volna, hanem mert boldoggá teszi minden, ami megzavarja a polgári rendet, a mindennapok merev szabályait. Ez a mihaszna a kétségbeesésig megszenvedti a hiteles lét hiányát. Az összes egzisztenciális betegséget, unalmat, rosszkedvet, reménytelenséget és magányt végigkínlódja. A művészet viszont megvigasztalja és fellelkesíti. Mások lesújtó megjegyzéseit egy-egy versről személyes sértésnek érzi. A művészet dolgában a PjOTRUSKA két Taugenicht hőse természetesen nem vall azonos nézeteket. Csermely a művészet lelkes, de terméketlen ízelelője. Amíg társa birkózik a szavakkal, ő „*lobogó szerelmi verseket szavalt egy-egy meghatott cselédlánynak, tavasszal állástalan enygyári munkáslányokkal sétált a berekben, bolhaszín felöltője nyugtalanul szárnyalt a fűzfák és bodzabokrok között, Adyt szavalta, a csillagokról, a halálról, a csókról hadart valószínűtlen dolgokat...*”. Baltazár minden költői különállása ellenére részt vesz egy társadalmi forma, egy mentalitás elleni harcban, társa viszont megelégszik a rapszodikus lélek poénjaival. Mindkettő a lázadó szellem tűzijátékait mozgatja. Elég nekik a dolgok bolygatása, a hangulat felrázása, a fantáziátlan butaságok elfojtása vagy éppen felélesztése. Baltazár például „*rácsábította a közönséget, hogy maga írjon. Kitenyészette az ellentéteket, kiszemelte az ellenfeleket, és aztán egymásnak eresztette őket. És a vérengző szamarak milyen tréfás vadállatokká váltak, amikor ő rájuk segítette az oroszlánbőrt. A labból valóságos arénát csinált, és gonoszokdva, jóízű nevetéssel nézte páholyából a bős verekedést...*”.

Az ironikus hősök körül mozgó történet nem sok meglepetést hordoz. Karácsony Benő csak annyit mesél, amennyi szükséges ahhoz, hogy az epikai szál ne szakadjon meg, hogy a narratíva megalapozott legyen. Regényeiben a fiktív elbeszélő gondolatai a fontosak, mindaz, amit ő mond el a történetről, illetve annak mélységeiről. Baltazár regényírói sikere, a szép színésznő iránt érzett viszonzott szerelme többé-kevésbé konvencionális zárlat egy olyan regényben, melynek hősei nem a siker érdekében cselekszenek. Karácsony alakjai olyanok, mint a romantikus hősök, csakhogy azok pátosza nélkül, van bennük valami szokatlan, szemernyi excentrikusság, amely egyedivé és feledhetetlenné teszi őket. Ahogy Karácsony Benő írta: „*Minden emberben van valami különleges, egyedi, de többnyire az élet, mint egy sószsák rájuk esik és agyoncsapja azt. Néha hallom a rendkívüli szellem segélykiáltásait e tragikus sószsák alól, és idejétmúlt humanistaként igyekszem kiszabadítani onnan.*”

Jól jellemzi ez a részlet Karácsony Benő alkotásainak alapvető niségét. Felmutatni a „különlegeset”, kimenteni azt a banalitás uralma alól egy időben esztétika és etika. Írónk szimpatikus „széltolói” a szó egzisztenciális értelmében „kivételek”. Az alacsonyabb fokon jelentkező hasonmások burleszk- vagy groteszk vonásaik ellenére az eltaposott értékek tragédiáját jelképezik. Csermely, az elcsapott fogalmazó, a költészet nevetséges rajongója a technikai sallangoktól mentes, pusztán emberi erővel való repülés hóbortos álmát dédelgeti magában. Álma, akár Ikaroszé, végül a kövezetnek csapódva ér véget.

Ákár a Baltazár–Csermely duó a PjOTRUSKA-ban, az ÚJ ÉLET KAPUJÁ-ban (1932) egy másik szereplőpár játssza a romantikus kettős modern változatát. Jean Paul, La Motte Fouqué vagy E. T. A. Hoffmann iróniája, Eichendorff érzékenysége csillan fel ebben az írásban. Karácsony párhuzamos szerkesztéssel rajzolja meg Tunák, az első világhá-

borús fogságból súlyos sérülten visszatérő mérnök és felesége, a tiszta-bűnös Tintapetty alakját, hasonló-ellentétes viszonyban a „szocialista” Himmel és kedvese, Ezüstszív figuráival. Akár a PjOTRUSKÁ-ból ismerős páros, Tunák és Himmel is a társadalom peremén mozog. Ők is alkalmazkodásra képtelen nonkonformisták. Létük pátosza (és nem tragikuma, mert nem emelkedik a tragikus méltóság tudatára) azonban nem az alkalmazkodásra való képtelenségben rejlik. Karácsony Benő alakjai a normákkal és törvényekkel való reménytelen szembenállás áldozatai. A sors iróniája hajtja őket. Ügyetlenül, bohóc módjára botorkálnak az élet nagy színpadán. Az írói perspektíva furcsán világítja meg őket: jóindulatú mosoly fénye hull rájuk, majd a szomorúság árnyéka fedi őket. Akár a bohócoknak, nevetésre festett szájuk sírásra görbül. A „komoly”, „megállapodott” emberek világától távol eső lények szomorkás humora játékos, könnyes-mosolygós hangokat csal ki a narrátorból.

E lírai-elbeszélő alkotásokban ott lüktet az élet. A láz, amely minduntalan az irónia szkepszisével próbálja legyőzni önmagát. A pátosz felolvad a gúny savában. Karácsony prózájának két legjelentősebb alkotásában, a NAPOS OLDAL-ban, illetve A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN-ben a főszereplő, Felméri Kázmér természetesen maga is művész. Bohém lélek, a konvenciók esküdt ellensége, akiből hiányoznak a világi érvényesülés ambíciói, szkeptikus (mint maga a szerző), tehetséges, de a nagybetűs Művész gögje nélkül, együtt érez minden elesettel, és megvet minden hatalmat – Felméri tehát a józan fantázia megtestesülése. Maga is amolyan naplopó, bár eleinte állása van a Fedőcserép és Alagsómműveknél. Nem egy hasonmás párja van, mint a többi Karácsony-regényben, hanem több. Baráti körének tagjaiban tükröződik, cinkostársaiban a művészetek terén, elbocsátott mozihegedűsökben, jölelkű és férfitaló özvegyek kegyeiből élő boldogtalan költőkben és hasonlókbán. Tömzsi, Feketics és Bodza Csermely vagy Himmel új alakváltozatai. *„Véges kis lények vagyunk, téveteleg báránykák, nem szabad egymást komolyan vennünk.”* Ez csak egyik gondolata Felmérinek, e cseppet sem zord, hanem kifejezetten mosolygós, barátságos, de végletekig szkeptikus filozófusnak. A két regény szövege, melyet éppen a szobrász alakja fűz egybe, többnyire Felméri elmékedéseiből áll össze. Egy alapvetően „komolytalan”, tréfás lélek gondolataiból, aki mindig készen áll a maguk abszurdításában láttatni *„az úgynevezett komoly dolgokat, mint például az életet, a halált, a rettenetes adókat, a gazdasági viszonyokat, a külkereskedelem pangását, a színpadi változást satöbbi”*. A húszas évek fiatal dadaista és szürrealista művészeinek avantgárd lázadásából őriznek valamit ezek a regények. Lépten-nyomon érezhető a háború utáni nemzedék szembefordulása az őt megelőzővel. *„Odaraktak minket egy gondolat lejtőjére, és hátulról belénk rúgtak, hogy nagyot guruljunk. S akkor alázatot és tiszteletet várnak tőlünk.”* De nem csak a felelőtlen hadakozók, a háborúból megtollasodottak rendjét figurázzák ki, és általában nem csak a múltat és jelent, a várható modern technikai civilizációt is ironikus gúnnyal ábrázolják. *„Néhány évtized még – jósolta Lólábú –, és jön a robusztus vasbeton, a higiénia, a 200-as átlagsebesség, és a főtér kövei közül eltűnik a pitypang, eltűnnek a kövek, jön a gázfedezék és a halotthamvasztó. Öröm lesz akkor élni.”* Karácsony Benő szkepszise mélyebb, mint amilyennek első látásra tűnne, egyformán támad minden valóságot és hatalmat, egyformán oszlat el minden illúziót. Egyesek szerint ez a szkepszis akadályozza művészetének kiteljesedését. Valójában éppen e szkepszis különböző kifejeződési formáiból születik prózájának sajátos varázsa. A fiktív elbeszélő (esetünkben Felméri Kázmér) szövege hol vidám fecsegés, hol poénra vagy szellemes kommentárra kihegyezett kitérő formáját öltő pamflet a civilizált és perverz ember

mesterséges világa ellen. Késői, prófétai súlytól mentes rousseau-izmus érződik Felméri szavaiban, gesztusaiban. A rogyadozó malomban (emlékezzünk Alphonse Daudet provençe-i malmára vagy Thoreau kunyhójára a WALDEN-ből!) nyugalomban él Veronkával, a hűséges kis cseléddel és néhány háziállattal. Az élet „napos oldala”, amit Felméri keres, az egyszerű, szerény örömök paradicsoma.

A művész, aki a nagyvárosokban kereste a sikert, A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN című regényben visszatér ebbe az apró mennyországba. Ezúttal testvérlelek, a fia társaságában. Visszatérés ez a „kozmoszból” egy családias és illuzórikus mikrokozmoszba. A regény központi motívuma, a szigetlakó-életmód sokkal erősebben jelentkezik, mint a NAPOS OLDAL-ban. A sziget az a kiválasztott tér, paradicsomi világ, ahova Karácsony hősei vágyódnak. Változatos utakon próbálnak szabadulni az ember, a város és főleg a társadalom kötelékeiből. Apa és fia, Pipánszki Pipán és a Nagy Adófőnök közti viszony gyöngéd bevezetés az ártatlanság pszichológiájába. A játék, elsősorban a szavakkal való játék meghatározó a szigetlakók életében. A szavak különleges légkört árasztanak, akár csak a körülöttük mozgó alakok (Nofretete, Küszvágó Csér stb.). A bukolikus örömhöz a legkevésbé sem hétköznapi szigetlakóélet apró nyomorúságai kapcsolódnak. A melankólia ebbe a látszólag idilli léthelyzetbe is beszivárog. A lét elveszíti (a Karácsony-figurákra oly jellemző) ironikus vonását, és felszínre hozza patetikus vetületét.

A Felméri-regények figuráiban lehetséges „megváltók” finoman álcázott alakját fedezhetjük fel. Eiron a komikus szabadító. Ilyen Üdvözítő-figura az UTAZÁS A SZÜRKE FO LYÓN-ban Sebestyén, a vidéki patikából induló szerény tudós. E fürkésző zseni útja Párizsig, majd vissza, bizonyos fokig pikareszk történet, melynek hőse, pikárója a legkevésbé sem könnyelmű lélek. A jóra való felfedező, akár csak társai, a Karácsony-regényekben szereplő művészek, naplopók, csavargók, maga is megismeri a kudarcot, a hiábavaló erőfeszítéseket, a hamvába holt merész álmokat.

A szerző alapvető pesszimizmusa ez? Semmiképpen sem. A narrátor együtt érzőn, mosolyogva követi különböző alakokat felöltő hőseit a lét útvesztőiben.

Karácsony Benő a részletező fantázia kiváló mestere. Játékos, csapongó képzelete nem tűri a nagy epikai szerkezetek szigorú rendjét. Felméri Kázmér elhatározza, hogy írni fog, de kénytelen beismerni, hogy „fogalmazásom tiszteletlen és túlságosan is fesztelen, ami az irodalmi követelményeket illeti. Könnyed és lényegtelen dolgokon nyargalászom, és hiányzik írásaimból a zord szabályszerűség, a drámaiság. Nyilván az is súlyos hiba lehetett, hogy nem kotlottam nagyobb szabású eszmék záptojásain, nem ültem neki, hogy kiköltsem őket. Az irodalom ma tele van ilyen törekvő kotlókkal, akik komor elhatározással és fejezeteken át üldögtelnek pompás záptojásaikon”. Önirónia és mások szatirikus ábrázolásának jellemző összefonódása a betűk komolytalan „mégmértetésén”. Karácsony Benő írásaiból hiányzik a masszív építmények szigora, de sugárzik belőlük az emberséges beszéd jóindulata.

Szvetelszky Zsuzsanna

A PLETYKA MOZGÁSFORMÁINAK IRODALMI ÁBRÁZOLÁSAI

„Az indiai farkasok megvetik Tabakit, mert mindig rosszban sántikál, pletykát hordoz, és húscsapatokat meg bőrdarabokat kurkász fel a falusi szemétdombokon. De azért félnek is tőle a farkasok, mert Tabaki könnyen megvész, könnyebben, mint akárki más a Vadonban. Olyankor aztán elfelejti, hogy valaha félt valakitől, végigszáguld az erdőn, s megmar mindenkit, aki az útjába kerül.”

(Kipling: A DZSUNGEL KÖNYVE)

A vizsgálat tárgya

Pletyka önmagában, letisztult, esszenciális formában nem létezik. Nincs olyan emberi kommunikációs megnyilvánulás, ami csak pletyka lenne, jöllehet van „csak” sikoly vagy munkadal.

A szláv eredetű (*peletika, peletyka, plotka*) – a magyar nyelvbe a szlovák *pletka* segítségével érkezett – szó töve, a *plet* eredetileg azt jelentette: szó, fon. Az ógörög és a latin nyelvben a pletyka egyformán *plek*, illetve *plec*, etimológiája ugyancsak: háló, szó.

Az ősi szókincs még nem rokonította a fogalmat negatív tartalmakkal, ezek később sorakoztak fel a vallás, az etika és a filozófia utasítására a pletyka ellen. Mindazonáltal szemléletesen, az internet-szociálpszichológiát évezredekkel megelőzve világít rá a kommunikáció mibenlétére.

A *pletyka mint háló* képzete nem új, csupán jelentőségét nem hangsúlyozták eddig eléggé. A szó szerinti megfelelésre példa az alábbi részlet Jevgenyij Popov: BREZSNYEV HALÁLÁ-ból: „...*de ahogy az már lenni szokott ilyen korszakos eseményeknél, mindent annyira körbeszó a pletyka pókhálója, hogy az ember már se hinni, se kételkedni nem tud bennük sehogyan sem...*” (A HAZAFI LELKE. Ford.: M. Nagy Miklós.)

A pletyka se nem jó, se nem rossz, hanem értékvtáló jelenség. Az emberi kommunikációban elfoglalt arányát akkor tudjuk megbecsülni, ha meghatározzuk, hogy miről van szó. Nem beszélhetünk százalékos arányokról sem anélkül, hogy megmondanánk, mi is a pletyka – a kommunikáció közlegénye, az ismeretlen katona. Meghatározása összetettebb, mint az alábbi mondatok, de első lépésben megteszi: *A pletyka ismerhető szereplőkről szóló nem publikus információ, melynek legfőbb attribútuma a terjedés. A pletykálás az emberi faj egészére jellemző, polihierarchikus szerveződésű, kisebb közösségekben kialakuló kommunikációs hajlam.*

Mínt hogy a pletykálás biológiai jelenség is, ezért senki nem próbálkozhat azzal, hogy egyszer s mindenkorra definiálja. Egy közlés attól pletyka, ha annak fogadom el, és nem egyébnek: nem hírnek vagy tereferének – ha eszerint viszonyulok hozzá, ha azt pletykának tekintve lépek kapcsolatba vele.

Ismérvei közé tartozik az *időszerűség (aktualitás)*: ahogy nevében is benne van, az időben változik – értéke általában az időben csökken, amortizálódik. A pletyka aktualitá-

sa függ a közönség kíváncsiságától is. A *cselekmény*: egy adott pletykának egy adott állapotában – a továbbmondás folyamatának egy fázisát kiragadva – általában egyszerű a cselekménye, és fordulatai hétköznapiak; értékét az adja, hogy kivel történt. Az egyetlen szóba jöhető diszciplína itt a posztstrukturalista narratológia lenne, vagyis: a pletyka jelentése nincs benne a pletykában, nem tudom onnan kifejtetni, magamnak kell megkonstruálni – mindenekelőtt magamra vonatkoztatva. Megcsal a feleséged – ez a pletyka mást jelent egy szerelmes ifjú férjnek, és mást annak, aki nejét már hosszú évtizedekkel ezelőtt megunta. Rokonaik, barátaiak megint csak magukhoz képest (vagyis az illető férjhez, feleséghez fűződő viszonyaik tükrében) értelmezik a dolgot. A *terjedés iránya*: fontos vetület az időbeliség, a szinkrón és diakrón folyamat. A pletyka terjedhet az adott csoporton vagy közösségen belül, egyik embertől a másikig vagy egyik generációról a másikra. Általánosságban feltételezhetjük, hogy ami a pletyka átalakulása során bekerül a generációk közötti kommunikációba, az több, mint pletyka. Ez nem jelenti azt, hogy ami csak az embertől emberig érő, egyidejűséggel jellemezhető kommunikációban áramlik, az nem lehet más. De a generációk közötti terjedést és másolódást már jóval kevesebb dolog korlátozza, ezek közül a legfontosabb a személyes érintettséggel járó haszon – viszont nem számít például az egyén élettartama, a pletyka túlélheti a terjesztőit (ekkor már jó esélye van arra, hogy anekdotaként, regényepizódiként vagy történeti tényként reinkarnálódjon). A *funkció*: elfogadva a proppi definíciót, funkción a szereplők cselekedetét értjük a cselekményen belüli jelentése szempontjából. Ez a meghatározás azonban csak egy adott pletyka egy adott kommunikációs aktuson belül kódolható állapotára vonatkozhat, és nem foglalja magában a pletyka általános – szocializációs, csoportkohéziós és integrációs – funkcióit: ezek az állásfoglalás, a meggyőzés, a tájékoztatás, a kompenzáció, a visszacsatolás (szembesítés, ellenőrzés), valamint a tanulás. A *pletyka önállósága*: vagy van, vagy nincs. Vannak-e a pletykának változatai? A pletykának csak változatai vannak. Mindenki mindenkinek máskor és másképp mondja el, az egész – a mesével ellentétben – néhány forduló alatt gyökeresen átalakulhat. Minél kisebb a személyes érintettségéből származó pszichés haszon, és mégis érdekel a pletyka, annál inkább beszélhetünk annak önállóságáról. A *csatorna*: a rohamosan fejlődő technikai megoldások világában nehéz naprakészen figyelembe venni minden lehetőséget. A hagyományos műfaj – a közvetlen élőbeszéd – előtérbe helyezésével nem akarom megkerülni az egyéb csatornák jelentőségét, de nem is vállalhatom a pletykatan keretein belül ennek a fontos tipológiának a bemutatását. A legnagyobb kérdés, hogy a csatorna mennyiben szűkíti az információt. Annyit nyugodtan kijelenthetek, hogy a pletyka is formálja magát a csatornát, azzal a céllal, hogy a lehető leggyorsabban és legpontosabban jusson el a célba az információ – például egyesekkel bűgő, másokkal katonás hangon telefonálgat ugyanaz az ember. A *hatókör*: a viszonyrendszer (családi, alá-, ill. fölérendelt stb.), maga a csoport. A pletyka hatásköre elsődlegesen az egyén mint szabályozási terület. A pletyka összetett hatásainak elemzéséhez egyelőre nincs módszertan, holott a hatás megléte – tapasztalataink alapján – tagadhatatlan, bár egyelőre azt sem tudjuk leírni, hogyan hat. A *szerkezet*: a pletyka struktúrája meghatározó lehet az információ átadásakor. Az adott pletyka hossza, töredékes vagy teljes volta, a retorikai szerkesztés tartozik ide. Nincs kijelölhető eleje, szükség van hozzá konszenzusteremtő viszonypontokra és evidenciabázisra. Tapogatózás és felvezetés nélkül nem kezdődhet el. Általában befejezetlen is: vagy az időnk jár le, vagy valaki illetéktelen lép oda hozzánk, de a pletyka maga, ha a közlő és a befogadó beszélgetésre fordított ideje ezt megengedi, legfeljebb

átcsap egy másik kommunikációs aktusba, ám szerkesztetten csak nagyon ritkán zárul le. Ezért nem is komponált, és a kompozíció hiánya az oka többek között az ösztársadalmi lenézésnek, ezért minősülhet a pletyka összevissza beszédnek, parttalan locsogásnak. Poe írja a kompozíció filozófiájáról szóló tanulmányában: „*bátran mondhatjuk, hogy a költemény – a végén kezdődik*”. Kevésbé bátran, de talán mondhatjuk, hogy a pletyka soha nem ér véget. Legalábbis mondatszerűen nem tapintható a lezárás, inkább a fiziológiai jelekből lehet következtetni a feszültség tetőpontjára és az ezt követő reakciókra: a megnyugvásra, az azonosulás miatt érzett öröme vagy a megsemmisülés érzésére. Fónagy Iván a hiperbatont, a tagmondatot félbeszakító közbeékelést egyes alkotások elemzésekor a mű egészére is érvényesnek tartja, és ilyenkor gondolatalakzatnak, szövegszerkezeti modellnek tekinti. Távol áll tőlem, hogy a hiperbaton és egyes pletykák retorikai szerkesztése között összefüggést próbáljak meg kimutatni. Ám nyilvánvaló, hogy a pletyka által keltett feszültség jellege függ az információ eloszlásától is, attól, hogy a közlés szempontjából lényeges elemeket a mondat elején tárja elénk a közlő, vagy pedig a mondat végére tartogatja, esetleg kiszámított egyenletességgel „hinti”. Ezt a játékot, ami a mondat feszültségére – feszítésére, lazítására – vonatkozik, a klasszikus retorika mondataalakzatnak tekinti. A közbeékelés a pletyka esetében gyakori szövegszerkezeti modell: tükrözhet tudatalatti szándékokat, tájékozottságot, műveltséget, sznobizmust és természetesen az intenzív kommunikativitás veleszületett hajlamát, amely feltartóztatathatlan szóáradatban nyilvánul meg. A közbeékelések jellegéből, „csapásirányából” a közlőre vonatkozó információkra is következtethet a befogadó. A pletyka elbeszélésjellegét csökkenti a paralel szerkezetiség hiánya. Vagyis míg a szóbeli kultúrák történetmondója beszámol arról is, hogy mit tett az egyik ember, s mit a másik, addig hősünk csak a pletykaszemélyre koncentrál. A *helyszín*: fontos. A pletykatornác, még inkább egy hagyományos bútordarab, a ház előtt álló pletykapadka – ami a falusi társadalmakban igen elterjedt, az irodalomban pedig Örkény István REMÉNYSÉG című novellájában lelhetjük fel, ahol éppenséggel férfiak ülnek rajta – szemléletesen testesíti meg a magánszféra és a nyilvánosság határán lappangó pletyka természetét. A piacra, mint tipikus és kockázatos pletykaszínpadra már több mint fél évezreddel ezelőtt felhívta a figyelmet a Szamosi névtelen, az ADHORTATIO MULIERUM (A FELESÉG BUZDÍTÁSA) intelmeiben: „*Ha az piacra el-kilépendsz, / Sokat ne késsél és ne terécselj, / Mert ha mulatsz és sokat terécselsz: / Ifjak kik látják, csak megcsúfolnak, / Téged mondnak itélőmesternek.*” A *válaszkényszer*: erőssége vagy hiánya tartozik ide – a tekintély elve vagy az információs előny. Elmaradása a mesét elbűvölten hallgató gyermek védettségét, a mese elringató állapotát idézi fel bennünk – hálásan szeretjük is ezért a beszélőt. Ám lehet, hogy végig résen kell lennünk, hogy a mondat közepébe vágva időben csattanjunk fel – ha a mi bőrünkről van szó. Minél nagyobb a személyes érintettség, annál erősebb a válaszkényszer, amit a pletyka közlője irányíthat is. A *viszony*: ki kinek mondja a pletykát? A befogadó és közlő helyzeti viszonya a pletykában megfogalmazódó kölcsönhatás – ennek egyik következménye, hogy kijelöli vagy megváltoztatja a közlő és a befogadó viszonyát.

Vegytiszta pletykatípusok nincsenek, miképp tökéletes szépség vagy tudás sem létezik; markáns, egyes esetekben az egész pletykát meghatározó jellemzőkről azonban beszélhetünk. Egy adott pletykát csak a terjedés egy adott fázisából kiragadva kategorizálhatunk. Nehéz tetten érni a pillanatot (mert hosszabb annál), amikor sznob gáncsplettykából tudományos szalonplettyka lesz, vagy családi komplementer plettykából generációs gyógyplettyka. A majdani plettykakutatás bizonyára több, átfedésekkel komp-

likált osztályozási listát eredményez, így kombinatorikai lehetőségekkel is lehet majd dolgozni. Ezt azonban ma, a pletykatiológia kezdeti szakaszában elhamarkodott lépésnek tartom: az áttekinthetőség érdekében egyelőre keresztsztyályozást kell alkalmazni.

A pletyka önmozgásának legfontosabb formái

A *terjedés*, mely mérhető: a közösség minél több egyede tudjon róla. Legáltalánosabb formája a pletyka továbbmondása az embertől emberig érő közvetlen kommunikációs aktusok során. A közösségi háló nagysága, a szálak vastagsága, a kapcsolatok heterogenitása és variabilitása határozza meg. Közvetlen célja a létfenntartása, másolódása, a terjedés, a replikálódás, ezzel pedig a közösségi háló stabilitásához való hozzájárulás. Az út maga a cél: a terjedéssel, legfőbb attribútumával meg is határoztuk a pletykát.

A *gerjedés*, mely fokozatokkal jellemezhető: a pletyka továbbmondásakor, illetve annak meghallgatásakor ható arányos vagy nagyító mechanizmusok. A *kombináció*, a *rekombináció*, a *kivetítés*, az *egyszerűsítés*, a *torzítás*, a *polarizálódás* és a *szelekció* jellemzi.

Az *erjedés*: a pletyka belső összefüggéseit változtatja meg. Egyben az időbeliség: ekkor mérettetik meg, hogy az adott pletykának az aktualitáson kívül volt-e a csoport számára más jelentős ismérve. Az erjedés a pletykafolyam egészében leülepedett, magasabb szinten is megtartásra érdemes pletykakomponensekre vonatkozik. Az erjedés választja ki a maradandó értéket, és ezt a minőséget a csoporttudat határozza meg. (A három fogalom egymás mellé sorolásából adódó, a pletykatudat komolyságát megkérdőjelező szójátékjelleg miatt az erjedés helyett először az ülepedés kifejezésre gondoltam, azonban el kellett vetnem. Egyfelől az ülepedés rögzült, moccanatlan állapotra utal, másfelől elvész az erjedés kifejezés szemléletessége. Az erjedés, ami oxigénmentes környezetben lejátszódó energiatermelő folyamatra is vonatkozik, érzékletesen mutatja, hogy a pletyka külső információk nélkül, csak a befogadóban, annak mentális állapota változásait követve is transzformálódhat.)

A terjedés, a gerjedés és az erjedés egyidejű térbeli és időbeli transzformációkat eredményez, melyek alapegysége a pletyka másolódása (replikációja). Mint minden transzformáció, a pletykáé is komplex jelenség. Az átalakulás gyűjtőfogalma a *mutáció*.

A pletyka emberek között zajlik, az emberre vonatkozó törvényszerűségek egy része óhatatlanul érvényes rá. Terjedése olyan mozgás, amely a közösségek hálózatán belül gyengítheti, erősítheti a kötések, illetve újakat hozhat létre. Látványos példa erre a kerítők ősi szerepköre. Bizonyos esetekben halmozódó jellege is lehet, még olyankor is, ha eltekintünk a közösségi háló szerkezetét befolyásoló események hatásától. Annak függvényében, hogy mely véleményáramlatban terjed éppen, milyen társadalmi rangsor alapján, és másolódása szinkrón vagy diakrón folyamat, beszélhetünk polihierarchikus szerveződéséről.

Miként az emberi közösségek kommunikációját, úgy részhalmozásuk, a pletykának a működését is a külvilág szinkronizálja rendszeres és rendkívüli eseményekkel. Kézenfekvő példával: a nap mindenkinek felkel. Mégis, vannak – a nagy többség –, akiknek ez azt jelenti, hogy ébresztő, míg mások ekkor térnek nyugovóra. Vagy azért, mert egész éjjel mulattak, vagy mert (például felszolgálók, taxisok stb.) egész éjjel azokat szolgálták ki, akik mulattak. Földrengés esetén viszont mindenki menekül, aranyifjak és pincérek egyaránt.

A pletykálás mint aktus azonban szabad választás eredménye (általában dönthetünk arról, hogy szabadidőnkben kivel megyünk el sörözni), amely magában hordozza a bűvópatak-természetű pletyka felszínre törésének lehetőségét. De nem kötelez.

A pletyka transzformációja per definitionem reflexív, az átalakulás egészének ismérve a hatás-ellenhatás elve: irányítom a pletykát, miközben az is irányít engem. Az átalakulást a homogén közösségekben is az egyedek különbözősége befolyásolja.

Az átalakulás az egyedben magában zajlik, aki ezáltal az egyes pletykákat ugyan transzformálhatja, a pletykafolyam egésze azonban kevésbé alakítható az egyes egyedeknek egymást befolyásolni kívánó ténykedésével. Az egyed változása a mérvadó, és nem az, hogy mi terjed.

Mi magunk vagyunk az átalakulás gerjesztői, akik körbeszójuk magunkat, és annál jobban tart bennünket a hálónk (tehát a társadalomban elfoglalt helyünk annál biztonságosabbnak mondható), minél sűrűbbre van szöve. Kötésekkel erősen átszőtt kommunikációs közegben még durva tévedések és félreértések is csak kisebb károkat okozhatnak, ezért van szüksége minden közösségnek a pletykára. A variánsok kicserélődése fenntartja, erősítheti és gyengítheti a kapcsolatokat: a csoportösszetartó erő alapjait.

A pletyka a közlőt és a befogadót is idomítja a külvilághoz, és szinkronban tartja őket azzal, ebből következően maga az ember módosul a transzformáció során. A másoló információ csak úgy tudja magát replikálni, ha bennünket is olyanná formál, hogy továbbadhassuk.

Előítéleteink egy része rugalmas rendszereket alkot, ezek egymással is összefüggnek és megváltozhatnak. Bámulatatos azt a nyílt, a történettel való viszonylagos azonosulás miatt meginduló önfeladási folyamatot megélni vagy végignézni, amikor valaki egy pletyka hatása alatt egy bizonyos kérdés tekintetében meggyőződik az ellenkezőjéről annak, amit addig hitt. A továbbiakban az új meggyőződés szerint kommunikálja a pletykát, ezáltal önképét is környezetéhez. E mozzanatot tartom a pletykálás egészének legfigyelemreméltóbb, kutatásra legérdemesebb területének.

A változás mozzanata ez, amikor a másoló információ módosítja az embert. Igazán fontos az ember belső átalakulása (a legcsekélyebb mértékű is), egy magasabb szinten integrált jelenség, mint a pletyka – mégoly bonyolult – variánsa. A transzformáció az emberek közötti viszonyoktól, a kölcsönhatásoktól függ: attól, hogy ki kinek mondja a pletykát.

Az ismeretekben, véleményekben, előítéletekben bekövetkező legkisebb változás is, az embernek akár a legcsekélyebb mértékű belső átalakulása fontos esemény a közösségre nézve, mert minden ilyen változás során a meggyőződés egésze vagy egy része változik meg. E változás egyik előidézője a pletyka és a terjedésében érvényesülő szabályok összessége.

A pletyka keletkezésének és mozgásának ábrázolása

A pletykával személyes történetünk reprodukálódik újra meg újra: a történésben való benne levés. A paradicsomi állapot reprodukciójára törekszik a pletyka: amikor mindig mindenki együtt volt (az egyidejűséget az egyterűség biztosította), és tudta, mit csinál a másik, amikor hajlam és kötelesség még egybeesett, és ez viszonylag problémamentes alkalmazkodást garantált. A pletyka feltételezhetően akkor keletkezett, amikor a csoportméret meghaladta azt, ami az állandó jelenlétéhez szükséges volt.

Mindegyik kommunikációs forradalom hatott rá: a beszéd kialakulása körülbelül harminc-negyvenezer évvel ezelőtt, az írásbeliség kezdete körülbelül öt-hatezer évvel ezelőtt, a nyomtatás feltalálása félezer éve, az elektronikus tömegkommunikáció megjelenése száz éve, végül a számítógépes hálózatok létrejötte.

Hogy ez a hatás miben áll, csak spekuláció tárgya lehet. Mai szemmel nem belátha-

tó, hogy az írásbeliség előtt mit jelentettek, milyen súlyt hordoztak a „csak” kimondott, ám rögzítetlen szavak, ezért csak a modern pletykafunkciókkal érdemes foglalkozni.

Howard M. Solomon szavai szemléletesen – még ha általam nem is elfogadhatóan – írják le a pletyka történetében bekövetkező legfontosabb változást. „*A nyomtatás feltalálása és a többi társadalomátalakító gazdasági változás megszüntette a pletyka szükségességét, ami ettől kezdve károgó öregasszonyok haszontalan fecsegésévé silányult...*” (Bíró Judit fordítása.) Nem vonhatom kétségbe, hogy a nyomtatás feltalálása valóban paradigmátikus változást gyakorolt a pletykára, mégis másképpen látom ennek a történelmi pillanatnak a jelentőségét: *a nyomtatás terjesztőereje hozza létre a nyilvános, ellenőrizhető információt, és innen kezdve definiálódik ennek ellentéte pletykaként.* A pletyka még létező hajlama az emberi fajnak, de már nem kötelessége, sőt a vallások szent írásai tiltják, méghozzá általában előkelő, kiemelt helyen. Bizonyos értelemben bűnnek számít, mégsem büntetőjogi kategória.

Egy egyetemes hajlam egyetemes tiltása ambivalenciát okoz. A pletyka tiltása egyenértékű a kommunikációs aszkézisre való felszólítással. Így érthető, miért tiszteljük azokat, akik nem pletykálnak. Az aszkézis miatt: nem pletykálni nehezebb, mint pletykálni. A BIBLIA szerint: „*A nyelvet senki emberfia nem képes megszelídíteni, az nyugtalan, gonosz, tele van halálos méreggel.*” (JAK 3,8.) Ezért az önfegyelem elsődlegesen a beszédre vonatkozik: „*Ha valaki nem vétkezik a nyelvével, az tökéletes ember, és képes egész testét is megfékezni.*” (JAK 3,2.)

A TALMUD és magyarázatai sem fukarkodnak a pletykára vonatkozó intelmekkel. Naftali Kraus MECORÁ című művéből idézek: „*Bölcseink különös magyarázatot adnak a poklosságnak. A héber megfelelőjét – Mecorá – három szóra bontják, úgy mint: Moci-Sém-Rá, ami ilyenformán azt jelenti: aki rosszat beszél másról, pletykál róla, rossz híret költi. Másképpen: »a rossz nyelv (lásón hárá) hármat öl meg egyszerre. Aki mondja, akiről szól és aki hallja.«* (MIDRÁS ÁSZERET HÁDIBROT, Maimon rabbi kiadása, Jeruzsálem, 1924.) ...*Bölcseink az »enyhe megszólást«* azon három vétek között említik, amelytől egyetlen ember sem mentes. (BÁVÁ BATRA, 165.) ...*Ráv Jehuda véleménye pesszimista. Szerinte az emberek többsége vét a magántulajdon ellen, a családi élet szentsége ellen már kevesebben, de a pletyka, az enyhe megszólás vétkét mindenki elköveti.*”

Cioran, aki egy írásában minden idők egyik legnagyobb fecsegőjének nevezi magát, szép példát szolgáltat a pletyka képződésére. „*Mintegy három éve egy fiatal költő, Pierre Oster felkért, hogy írjak előszót Paulhan ÖSSZES MŰVEI-nek hatodik kötetéhez. Nem vállaltam. Később azt gondoltam, hogy Paulhan az ellenségem lett, nem is találkoztunk többé. Mindenkinek azt mondtam, hogy összevesztünk, és hogy Paulhan bosszúálló természet.*”

A minap találkoztam Pierre Osterrel, s óvatosan felelősségre vontam. Megkérdeztem, hogyan közölte Paulhannal, hogy nem vállaltam. Nem is említettem neki, válaszolta Oster: Paulhan néhány nevet adott meg, köztük az enyémet, nemleges válaszmórról nem is tájékoztatták.

Három évig abban a hitben éltem, hogy Paulhan bosszút áll, de az a bosszú csak az én agyamban fogant meg.” (Réz Pál fordítása.)

A vizsgált jelenség természete miatt elenyésző anyag áll rendelkezésünkre, noha amilyen kevés fosszilis pletyka maradt ránk, annál több elmarasztaló ítélet. Ha valakinek tudnia kell, hogy mi történik az országban, akkor ehhez a nyomtatott sajtó előtt a szóbeszéd volt az elsődleges forrás – ha úgy tetszik, a sajtó ilyen értelemben esetenként nem más, mint központosított, urambócsá néha egyenesen államosított pletyka, ami igyekszik kiküszöbölni a spontán pletykahálózatok kiszámíthatatlanságát, vala-

mint fókuszálni és kézben tartani az információt. Ami igazán érdekes a sajtóban, az nem az, hogy mit közöl, hanem hogy ez a közlés hogyan szabályozza majd azt, hogy miről fognak az emberek beszélni: kézsre sütvé tápot ad egy nagy adag mendemondának, míg ugyanezzel a mozdulattal máshol lezárja a közbeszéd zsilipeit.

Kivételek, amelyek kapaszkodót jelenthetnek a majdani pletykatörténethez, természetesen vannak: ilyen a kaisareiai Prokopios, Iustinianus császár történetírója, akinek nagyszabású történeti munkáján – A HÁBORÚKRÓL címűn – kívül fennmaradt egy jóval vékonyabb, de annál izgalmasabb műve is: a TITKOS TÖRTÉNET.

A szerző e művét eleve az utókornak szánta. Itt beszéli el mindazt, amit máshol nem volt szabad – a klasszika-filológia kimutatta, hogy a művön nem is végezték el az utolsó simításokat. A TITKOS TÖRTÉNET A HÁBORÚKRÓL szülő mű főszereplőit mutatja be, mintegy kiegészítésként, ám ezúttal árnyoldalukról – jóval izgalmasabb olvasmány is. *„Nehezen illeszthető be a TITKOS TÖRTÉNET az antik irodalom műfajai közé. Hasonló jellegű írás nem maradt ránk; tudjuk ugyan, hogy a római császárkorban bizonyos személyeket kivégeztek az uralkodót sértő irataik miatt, de hogy ezek a művek milyenek voltak, arra nézve semmi támpontunk nincs.”* (Kapitánffy István, a TITKOS TÖRTÉNET fordítója.)

A pletyka nem csupán kommunikátum, hanem kommunikativitás is, rész és egész egyszerre. Mint szövegre, érvényes a *pars pro toto* elv és ennek gyakorlati alkalmazása: „pletykálj egyet, s megmondom, ki vagy!” A témaválasztás, a stílus, a pletyka összes választható körülménye együtt árnyalt képet ad a pletykásról. Amit szívesen hallok, az kellemes érzést okoz: ezzel már meg is találtuk az egyik választ arra, miért jó pletykálni. Arisztotelész szerint *„...mivel általában becsúgyók vagyunk, ebből következik, hogy az is kellemes, ha hibát találunk szomszédainkban”*.

A pletyka szövegeken alapul, szövegek állandó interakciójának terméke. Mégsem mondhatjuk, hogy a pletyka egésze szöveg, mivel meghatározó a szerepe a metakommunikációs jelzéseknek. Ha csak azt vizsgálánk, hogy milyen szöveg a pletyka, ezzel megakadályoznánk az etológiai értelemben vett frontális analízist. Ha szövegnek tekintem a pletykát, akkor nyitott műként kell kezelnem, mely folyton átalakuló jelentése miatt akkor fontos a befogadó számára, ha nemcsak a befogadás pillanatában releváns, hanem a továbbiakban is. A terjedéskor beépülő újraértelmezés adja az eredeti relevancia további jelentőségét. A pletykák jelentős részét nyitott műnek tekinthető szövegek és azok interakciói alkotják. Ebből azonban nem vonhatunk le semmiféle következtetést arra nézvést, hogy milyen a pletyka – mint kulturális jelenség – egészének szövegtermészete. Elsőre úgy tűnik, hogy a legmozgékonyabb szövegtípus: jár, terjed, kering.

Létezik írott és szóbeli pletyka. Előbbihez körmönfont stílusra van szükség, hogy az olvasás reflektív pozíciójából szemlélődő hallgatóságban ugyanazt az izgalmat keltse, mint az élő előadás során. Nagy előnye ugyanis a szóbeli pletykának, hogy az emberi arc több száz üzenetet tud kifejezni, melyek akár ellentétesek is lehetnek azzal, amit ugyanabban a pillanatban állít a pletykás, erre a bravúrra pedig írott anyag ritkán képes.

A levélben megírt pletyka esetén a közlő számára nem jelent gátlást a befogadó egyidejű jelenléte, ami a metakommunikatív kiterjedésekkel és a válaszkényszerrel esetleg akadályozná bizonyos információk megszakítatlan egymás utáni közlését. Senki nem szól közbe, nem húzza el gúnyosan a száját – legfeljebb amikor a levelet olvassa, de ebben az esetben a közlőnek nem kell ezzel szembesülnie. A levélben megírt pletykát a boríték lezárása előtt elolvashatjuk, sőt át is írhatjuk: szemügyre vehetjük a tár-

gyiasított aktust, ha nem is kívülállóként, de nagyobb távolságot tartva tőle, mint szóbeli pletykák esetén.

A levélpletyka a fentiek miatt kevésbé spontán, rögzítése és befogadása – vagyis az olvasás – között eltelt idő jelentősen csökkentheti az aktualitását. Kárpótol ezért minden befogadót – hiszen a levelet nemcsak a címzett olvashatja – tárgyi mivolta, kézzelfoghatósága, többek által való szemügyre vehetősége. Ez a tárgyiasultság az, ami miatt végül is a terjedés során szétfeszíti a pletyka kereteit. Ha sokan adják kézről kézre a papírt, nem születnek variánsok, noha természetesen az egyes olvasatok ilyenkor is különbözhetnek. A pletyka terjedését akkor figyelhetjük meg, ha szóbeli közlések során jut tovább a hír: X. mit írt Y.-nak Z.-ről.

A pletykák terjedési irányát koncentrikus körök segítségével képzelhetjük el, melyek középpontjában a pletykafészek vagy a pletykatéma áll. Az ábrát realisztikusabbá tehetjük egy csillagtúratérkép applikálásával, hiszen a kiinduló pletyka sokszor reakciókkal megrakodva érkezik vissza a kezdőponthoz. Ezért érthető a kör elterjedtsége a kommunikációs sémákban: a legjobban védhető, legkisebb terület, ahol a legkevesebb energiát kell fordítani a külső támadások elhárítására, és a peremre szorult – marginális – tagokat leszámítva mindenkinek van szomszédja, akivel rendszeresen érintkezhet, akire szükség esetén számíthat.

A pletyka helyváltoztató képessége kevés mozgásba fektetett energiát igényel egy egyed részéről, vagyis a befektetett összenergia nagy tömegben oszlik el. A pletyka nemcsak a mozgás mentén terjed; ritkán fordul elő, hogy valaki csak azért utazik el valahova, hogy ott elpletykáljon valamit. Aki természetes élettérben hosszú időn át sokat pletykál, az egyetérthet azzal, hogy mesterséges körülmények között két fontos jellemző, a helyváltoztató képességből következő sokoldalúság és alkalmazkodóképesség tűnne el vagy maradna rejtve.

Porzig írja *DAS WUNDER DER SPRACHE (A NYELV CSODÁJA)* című könyvében: „*A nyelv minden láthatatlan viszonyt térbelire fordít le, és ezt nemcsak egy nyelv vagy nyelvcsoporthoz teszi, hanem kivétel nélkül valamennyi. Ez a sajátosság az emberi nyelv megváltoztathatatlan vonásai (invariánsai) közé tartozik... A tér általában szolgál az összes láthatatlan viszony modelljéül: »a munka mellett tanít«, »szerelme nagyobb volt becsúgyánál«, »e mögött az intézkedés mögött az a szándék húzódott meg« – felesleges is halmoznunk a példákat, minden leírt vagy elmondott szövegből tetszőleges mennyiségben gyűjthetők. A jelenség általános elterjedtségének és annak a szerepnek köszönheti jelentőségét, amelyet a nyelv történetében játszik. Nemcsak az eredetileg valószínű térbeli dolgot kifejező elöljárószók használatában, hanem az igékben és a melléknevekben is kimutatható.» (Murányi Beatrix fordítása.)*

A pletykához kapcsolódó igék komplex térérzékelést sejtetnek. A pletyka megindul, szivárog, hízik, dagad, szép kövér lesz, felreppen, száll és jár (szájról szájra, és szájára vesz valakit), szárnyra kel, körbejár, bejárja a környéket (utcát, falut, várost, vidéket stb.), elterjed, kering, terjeng, elhal.

Az alábbi idézetek nem elemzés tárgyul szolgálnak, hanem „segédlet” gyanánt: a szépirodalom éppen eszköze, a nyelv okán páratlanul érzékletes leírásokkal segíti a kísérletekre nemigen támaszkodható pletykakutatást. Beaumarchais szövegéből kiderül, milyen egyszerű, az áramlás és az áramoltatás folyamataiban felfedezhető hasonlóság okozza pletyka és rágalom összemosódását. Rossini vígoperájában, *A SEVILLAI BORBÉLY*-ban Basilio, a zenemester fejti ki – a *RÁGALOM-ÁRIÁ*-ban – a terjedés sajátosságait: „...*mint gyenge szellő / Kezdetben szelíden lengő, / Belopódzik a fülekbe, / Egyre jobban-jobban terjed, / Bolondos és okos főket / Egyaránt zavarba hoz. / Jár a beszéd szájról szájra / És*

növekszik suttogása, / Majd sűgásból csacsogásba / Nő s mint ágyú durrogása / Megrázza a levegőt”.

Sokat tudhatunk meg rágalom és pletyka azonosításáról akkor is, ha irónia nehezíti az értelmezést. „...Vannak ugyan, akik / Állítni merészek, / Hogy Erzsók asszonyom arcát / Nem a szende szemérem, / Hanem a borital festette hasonlóvá / A hajnali pírhoz. / De ezek csak pletyka beszédek; / Mert Erzsók asszony nem is issza a bort... / Csak úgy önti magába. / Ilyen a rágalom aztán! / Oh ez előtt nincs / Szentség a föld hátán, / A legszűzebb ártatlanságnak / Tiszta vizét is / Bémocskolja iszappal, / A hóra sarat hány, / És... de hová ragadál? / Oh felhevülések / Gyors talyigálya!” (Petőfi Sándor: A HELYSÉG KALAPÁCSA.)

Az iróniára nemcsak Petőfi, Ady is szolgáltat példát: „A pletyka a mi társadalmi életünk fő faktora. Rossz nyelvek egyedüli faktornak mondanák, én nem, mert én rossznyelvű ember nem vagyok. A pletyka nálunk sok mindent helyettesít. Talán azt lehet mondani, hogy a pletyka nálunk mindent pótol.

...A pletyka most olyan hatalmas, mintha érte lenne a világon minden. Mindenütt így van?... Nálunk így.” (A PLETYKA. Debreczeni Hírlap, 1899. március 23.)

Egy másik aspektust bemutató részlet, a TARTUFFE-ből: „CLÉANTE: Kí gátolhatja meg az ilyen szóbeszédet? / Bizony, nem is tudom, mivé lenne az élet, / Ha a mindennapos, buta pletykák miatt / Kiutasítanók a jó barátokat? / S ha képes valaki az ilyen csúf dologra, / Azt hiszi, a világ száját ezzel befogja? / A rágalomra nincs semmilyen gyógyszer itt: / Hát bolond, aki a pletykára hederít. / Igyekezünk tehát okosan élni s tisztán, / S ne törődjünk vele, hogy mit fecseg a hitvány. DORINE: Talán Daphné meg a kis férje az, aki / Akkor boldog, ha ránk rosszat tud mondani? / Akiken a világ legtöbb okkal nevethet, / Megrágalmazni mást éppen azok sietnek. / Az ilyen lesben áll s lecsap, ha valahol / Udvarlást, mégolyan parányit szimatol, / Gyönyörrel hordja szét híreit a világba / S persze úgy színezi, ahogyan ő kívánja. / Azt hiszik, ha a más dolgát kiszínezik, / Az igazolja majd a maguk tetteit, / S azt remélik, hogy e látszat-hasonlatosság / Fényében a maguk ügyét tisztára mossák, / Vagy azt, hogy legalább megosztja valaki / A közbotránkozást, mely őket terheli.” (Vas István fordítása.)

Salman Rushdie leírása a pletyka terjedését egy létfenntartó, de életveszélyes őselemmel, a tűzzel kapcsolja össze. (A pletykát az őselemek közül egyaránt szívesen kapcsoljuk a vízhez, ilyenkor mint folyamhoz, a tűzhöz is, és gyakran mondjuk rá, hogy légbőlkapott, illetve a levegőben van. A korábban vázolt mozgásformák ismeretében nyilvánvaló, hogy a negyedik elem miért nem jöhet szóba.) „A pletyka szikrái már előtte pattognak. Gazdag lány ez, olyan gazdag, mint a vén, hájas nizam X. városából, akit ékszerben mértek le a születésnapján, úgyhogy az adókat egyszerűen úgy emelte fel, hogy felszedte a kilókat... Szóval mocskosul gazdag, sístereg a pletyka, amerikai apja egy kelet-európai állam trónfosztott királyi családjától eredezteti magát, és minden évben magánrepülőgépen röpteti üzleti birodalmának elit alkalmazottjait elvesztett királyságába, ahol egyenesen az Idő-folyó partján rendez négynapos golfversenyt, s amikor véget ér a verseny, megvető kacagással, akár egy isten, kirúgja a győztest, tönkreteszi az életét, amiért dicsőségre merészelt törni, ott hagyja az Idő-folyó partján, az pedig beleveti magát a kavargó, halálos habokba, s végezetül elvész, akár a remény, akár egy labda.

Gazdag; termékeny; fiakat hoz és esőt.

Nem is gazdag, szegény, szikrázik a pletyka, az apja felakasztotta magát, amikor megszületett, az anyja kurva volt, sziklás vadon nevelte, a szárazság a testében lakozik, akár egy átok, meddő, és azért jött, hogy barna csecsemőket lopjon ki otthonaikból, akiknek majd üvegből ad tejet, hiszen a melle száraz... Így lesz hát az ifjú feleségből mese, amit az emberek szövögetnek, amiről vitatkoznak. Útban a palota felé ő maga is tudatában van annak, hogy egy mesébe lép

be, mesék csokrába, amelyek mind olyan asszonyokról szólnak, mint ő, szökekről és sárga hajjú-
akról, meg a sötét férfiakról, akiket szerettek. Megpróbál elszökni a faluból, és visszamegy a vas-
útállomásra, a síneknek se híre, se hamva. Nincsen hazaut.” (A TŰZMADÁR FÉSZKE. B. Siklós
Márta fordítása.)

Nem mintha a pletyka magyar irodalmi ábrázolásában nem lennének szikrák, kisü-
lések, hálózattal együtt: „Anyánk minél rosszabbul érezte magát, annál nagyobbakat hallga-
tott, társaságban csakúgy, mint az életben. ...De a pusztán épp hallgatásáért kedvelték. Pletyka
a mi házunkból nem terjedt tovább, abban mindenki bizonyos lehetett; annál több áradt tehát
oda. Anyánk szíve volt a bántalmak, sértődések, a pusztá, minden lelki fájdalomnak lerakódó
helye, tán azért is fuldokolt ebben a környezetben. Az asszonyok ádázan szedték egymásról a ke-
resztvizet... A két család nem érthette meg egymást, más anyagból voltak – elfogadtam ezt, s eszem-
be sem jutott, hogy okát vagy éppen az ok megszüntetését keressem. Mindkét család egy-egy or-
szág volt, külön szokással, egymástól elütő népfajjal; földrajzi határukat is pontosan meg tud-
tam húzni... A két ellentétes sarok külön-külön terjesztette a maga véleményeit, szándékait, plety-
káit. Amiben nem volt semmi baj, amíg azok a maguk vezetékhálózatain kerengtek. De a két
hálózat közt érintkezés volt, eleven kapcsolat, ezen pedig egyre több szikra pattogott villogva és
sisteregve. Végül, ha az ellentétes vélemények bárhol másutt érintették egymást, nem ott esett hiba,
hanem a mi kis családi körünkben csapott ki a biztosíték. Fölöttünk állandó sűrű volt a levegő,
vihár előtti feszültséggel s a kisült villámok szagával tele. Akaratlanul is hozzádomultunk.”
(Illyés Gyula: PUSZTÁK NÉPE.)

A magyar irodalomban a jelenség legátfogóbb rajza talán Mikszáth PLETYKA című el-
beszélésében található. A mű találó és pontosságra törekvő leírással kezdődik, majd
bemutatja egy valódi pletyka keletkezését, mozgását és következményeit: a pletyka ál-
tal végzett pusztítást a szikra gyűerejével, a lavina mindent elsöprő tömegével is érzé-
keltetve – ezért a pletykatudatás legfontosabb forrásainak egyike. „Nem ültetik, mégis
megterem; nincsen sem apja, sem anyja, mégis legszélesebb az atyafisága: nem hívják meg az es-
télyekre, névnapokra, bálókra, mégis a legszívesebben látott vendég. Az arisztokrácia csakúgy
szereti, mint a nép; otthonos mindeniütt, Spanyolországban éppúgy, mint Amerikában. Az embe-
rek szeretnek vele foglalkozni, dédelgetik, ápolgatják; nem csoda aztán, ha olyan gyorsan nő,
mint a hógomoly. Néha rásüt a napfény, s mielőtt kárt okozna, elolvad, mint a hógomoly, de gyak-
rabban nem olvad el, hanem súlyos kővé tömörödik, s agyonzúzza azt a tárgyat, amelyik véletle-
nül eléje akad, éppen, mint a hógomoly.

A gyermek, mikor az első marék havat almányi labdává gyúrta kicsiny kezeivel, nem gondol-
ja meg, hogy mikor az a labda görgeteggé gyarapszik, legurulhat a hegyoldalról s leterítheti ép-
pen arra menő édesapját. Aki pedig legelőször gyúrja meg a pletykát semmiből, még kevésbé gondol
rá, hogy hát ez az élvezetecikk még sokba kerülhet valakinek. ...De hát mit is csinálna a sok
asszony-néni, ha a kávé mellett csak a vajás kiflit volna szabad mártogatni a kávéba, embertár-
saikat pedig agyon kellene hallgatniok, és nem volna szabad szintén bemártogatni egy kis plety-
ka-szósza; hiszen nem halnak meg tőle, de még csak a kis ujjok sem görbüln bele... aztán az em-
bernek mégis csak elmegy mellette az ideje. ...Es ami szabad az egyiknek, szabad a másiknak is,
amit pedig mindnyájan tesznek, az általános szabály, ami pedig általános szabály, az nem lehet
hiba; tehát a pletyka nem is hiba. Néha ugyan történik egy-egy kellemetlen eset, amelynek oká-
ul némely szórszálhasogató, ki minden dolognak szeret elejére járni, a pletykát állítja; de hát én
istenem, nem történik-e a legártatlanabb dologból néha a legnagyobb szerencsétlenség! – s kinek
jutott eszébe valaha a legártatlanabb dolgot gonosznak mondani?... Ami szerencsétlenség a plety-
ka miatt történik, annak a vakeset az oka, és bizonyára semmi más... hanem ki tehet arról, hogy
már az ember úgy van teremtve az istentől, miszerint szeret elmélkedni más emberek fölött, külö-

nösen akkor, ha az ember véletlenül hatvanesztendőssé asszonyoság; ha pedig már egyszer benne van az elmélkedésben, tovább fűzi gondolatait mindaddig, míg összefüggő egészé alakulnak. Ez a gondolatfűzér lehet aztán vagy igaz, vagy nem igaz. Az igazat kitalálni nem nagy mesterség, sem nem érdem; hanem nem csupán azért van az embernek feje, hogy a búbos főkötőt legyen hova tenni, de azért is, hogy teremjen benne valami. Kolumbus sem látta soha Amerikát, mégis felfedezte... a gondolomformán elmondott hír végigjárja két hét alatt az egész vármegye úri köreit, s mire a harmadik héten visszakerül Máli nénihez, a jó asszonyoság már rá sem ismer a tulajdon elmeszüllöttjére, hanem irtózáttal csapja össze kezeit... Addig-addig röpködött a jó Máli néni pletykája szanaszét, mint valami tüzes rakéta, míg egyszer éppen olyan száraz helyre talált esni, hol rögtön felgyújtotta az egész helyiséget. Valami zajos pártértekezlet volt egy jómódú földbirtokosnál; csupa férfiak gyűltek össze.”

Míg Mikszáth a pletyka kórbonctanakor még kávénénikéket emleget, a cselekmény kibontakozásakor nem említi, hogy a tragédia konkrétan férfiak pletykálkodása miatt következik be. Igaz, nem is tagadja.

Seneca szerint az asszony csak arról tud hallgatni, amiről nem tud. A pletyka szidása hálás terep ahhoz, hogy melléfűzve egyéb „asszonyi” hibákat, alantas tulajdonságokat is ostorozhassanak. Pál apostol írja A KORINTHUSIAKHOZ INTÉZETT ELSŐ LEVELÉ-ben: „A ti asszonynépeitek a gyülekezetben hallgassanak; mert nem engedtetik nékik az, hogy szóljanak, hanem hogy engedelmesek legyenek. Hogyha valamit meg akarnak tanulni, otthon kérjék meg az ő férjeiket; mert éktelen dolog asszonyi állatnak szólni a gyülekezetben.”

Csontos István megyei levéltáros Kassán 1830-ban megjelent művében, amely a SZÉP NEM ÜGYVÉDJE AZ ASSZONYI NEMET SÉRTŐ VÁDOKOK ELLEN címet viseli, másképpen vélekedik: „A pletykálkodás nyavalyája nem csupán magukban az asszonyokban tapasztalható, hanem egyenlő mértékben a férfiakban is. Nézzük csak meg a falusi embereket, midőn a malmok alatt, boltok előtt vagy a borivó házakban öten-hatan összeállnak; nézzük meg a városi polgárokat, midőn serespoharak mellett szünet nélkül fecsegetve elkezdik a hibákat s a fogyatkozásokat fecsgetni; először az ország igazgatóságán, azután a vármegyék tisztviselőin, későbbben a maguk előljáróin, utoljára a tulajdon polgártársaikon. Ugyan lehetne-e a mások viselt dolgaiban való piszkálkodást, emberszólást, szapulást, rágalmasztást s hazug hírek koholását akármely kecskeméti kofában is nagyobb mértékben tapasztalni? Bizony sok férfi minden asszonyt felülmúl a mások rágalmasztásában, a neveletlen köznépek pedig ez a mindennapi kenyere és lelki tápláléka.”

Hálások lehetnének a szépnem ügyvédjének, de ez nemigen segít a nagy és közös ítéleten: cserfesnek, csacsogónak, locsifecsinek, lepcsésnek a nőket mondják, róluk állítják, hogy akkora szájuk van, mint a bécsi kapu, vagy hogy jár a szájuk, mint a kacsá segge, őket nevezik faluszájának, harsonának, kofának, nemegyszer kotkodácsnak, papagájnak, aki csak locsog-fecseg, hápog összevissza. A pletykálkodás jelzői szinte soha nem kapcsolódnak hímnemű alanyhoz.

A Csontos által érzékeltesen bemutatott férfipletyka-áramlásra, erre a kívülről befelé haladó spirálra azért van szükség, hogy a férfiak a politizálás vagy az általános beszélgetés ürügyével takarják el pletykáikat – akár önmaguk elől is. Ilyen lehet „Az új törvény elvesz az embertől egy csomó juttatást – A Feri több milliót sikkasztott” séma. Ezzel szemben nők között az egyedítől indul a beszélgetés fonala, és közelít az általános felé a pletyka sajátos, gyorsuló iramában. Ezt a kifelé sodró örvényhatást szemlélteti a „szegény Icát elcsábította a Magdi férje – minden férfi csak azt akarja” alapeset.

Az alapvető különbség a férfi- és a női pletyka között a helyszín, ami meghatározza a situációt is. Két jellegzetes színpadtípusról kell itt beszélni, a férfiak esetében

válasszuk a használhatónak tűnő kocsma kifejezést, míg nők esetében a konyha jelölést. A piaci és a mise utáni közösségi pletykálás nehezen kategorizálható férfi- vagy női pletykahelyszínként, megfigyeléseim alapján mindkét nem tagjai szívesen pletykálnak ezeken a helyszíneken. A kávéház már kulturálisan igen sokrétű pletykaszínpadnak számít.

Sokat ültem, ülök kocsmákban. Annyit mégsem, hogy a kocsmázás aktusának pletykavonatkozásait is elemezhessem. Részvételem nem tekinthető autentikusnak női mi voltom miatt; Hrabalt idézem a kocsmaszínhely kommunikációs aurájának bemutatásához: „Ezek az én kocsmáim, ezek nem holmi hivatalok, holmi gyóntatószékek voltak, én nemcsak azért jártam kocsmába, hogy kérdezősködjek, hanem azért is, hogy csak úgy elüldögéljek, és ne erőszakoskodjam, hogy ne úgy fogjak a dologhoz, mint egy riportert vagy közvélemény-kutatót, ültem és ittam és hallgatóztam és vártam, még csak nem is tudatosan, de amikor egyszerre csak valaki a pillanat hatása alatt rákezdett, éppúgy, mint én, amikor nem akarok, de hirtelen muszáj az írógéphez ülnöm, és az a valaki olyasmiről mesélt, ami akár közösségellenesnek, megbotránkoztatónak, sőt izléstelennek tűnhetett, ami gyilkosságra, paráznaságra utalhatott... hát ilyenkor a kocsmában úgy éreztem, hogy én beszélek magamhoz és magammal, hogy az én közvádrlóm és egyben gyóntatóm mondja nekem, hogy mindaz, amit magamról gondoltam, amiről úgy hittem, hogy csak velem fordulhat elő, általános dolog, sőt úgy éreztem, mintha a mesélő és önmagát vádló vendég csak azért volna itt, csak azért született volna meg, hogy segítsen nekem, hogy segítsen cipelnem ezeket az én elhajlásaimat, különbségeimet, ezeket az én legtítkosabb vágyaimat és elvetemültségeimet... a locsogás is oldja a feszültséget, lehet, hogy amikor az ember padlón van, a leghétköznapibb duma gyógyítja a legjobban, a hétköznapi ügyek és események kitérő tárgyalása, néha csak ülök, és konokul hallgatók, egyáltalán, az első sörnél a vak is láthatja rajtam, hogy rühellek válaszolni bármiféle kérdésre, annyira várom az első kriglit, így aztán eltart egy ideig, amíg alkalmazkodom a kocsmá zsarnoki lárájához, amíg ráhangolódom a sok emberre, a sok dumára, itt mintha mindenki azt akarná, hogy amit mond, azt ország-világ hallja, a kocsmában mindenki azt képzei, hogy az, amiről éppen beszél, figyelemre méltó, így aztán harsányan bömböli a semmitmondó kinyilatkoztatását, én is ezek közé a hangoskodók közé tartozom, a második sör után én is nagyon fontosnak tartom, amiről beszélek, ezért aztán kiabálok, árgus szemmel rikácsolom a mondanivalómat, mert balgán úgy hiszem, hogy amit mondok, azt nemcsak az asztaltársaságonak, de talán az egész világnak hallania kell...” (Bohumil Hrabal: KI VAGYOK. Körtvélyessy Klára fordítása.)

A férfi- és női pletykák eltéréseinek későbbi részletesebb elemzéséhez az alábbi idézet adhat támpontot: „Ahogy a nő-test és a férfi-test kiegészítésre szorul, éppígy csonka a nőlélek és férfi-lélek. ...A nő, ha az emberiség maradandó kincse felé törekszik, csak azt fogja fel igazán, ami benne mozgalmassá, eleven pezségű, esemény-szerű; a teremtés templomát úgy tekinti, mint egy uzsonnázó-helyet, pletyka-sarkot. A férfi, ha az emberi tenyészés édes játékaiba és meleg meghittségeibe helyezkedik, elhomályosul, elgépiesedik; az élet templomát úgy tekinti, mint alkalmat a kényelemre.” (Weöres Sándor: A TELJESSÉG FELÉ. NŐ ÉS FÉRFI.)

Pletyka és hír különválasztása nem csupán Walter Ong „másodlagos szóbeliségének” elfogadása óta jelent problémát. Karinyth Frigyes ÉRDEKES... című írásában már évtizedekkel ezelőtt találóan jellemzi a híryanagy pletyka mivoltának jellegzetességeit: „Az újságírás az a közlekedési eszköz, aminek nemcsak fenntartója, de létrejöttének feltétele és alapja volt a feltevés, hogy az embereket nemcsak az »érdekli«, ami közvetlenül összefügg az ő személyes érdekeikkel (interés), hanem van egy bizonyosfajta kíváncsiság, még nem vonzódás és már nem közöny, bizonyosfajta, főként hozzánk hasonlókkal megésett történetek számára, aminek jellegét a »pletyka« szó fejezi ki legjobban: ez a könnyű híryanagy, amivel szemben nem érdemes helyes-

léssel vagy helytelenítéssel, örömmel vagy felháborodással, részvétellel vagy bosszúérzéssel, hittel vagy tagadással, egyszóval erkölcsi ítélettel állást foglalni, nem lévén köze ezekhez a kategóriákhoz – egy kis könnyű tűnődést, pillanatnyi figyelmet érdemelnek, mint a lét, vagy az emberi élet tragédiáját megszakító, színező epizódok. »Újság« a szó valódi értelmében olyan esemény, eseményke, ami annyira jelentéktelen, hogy »új«-nak hat, mikor százezredes történet történik, mert mindig újra elfelejtődik, szemben az élet nagy dolgaival, amikről bizony keserves, végzetes tapasztalatból tudjuk, hogy nem újak: voltak, vannak és lesznek, ércöklű törvények akaratából. Az első újságok, mikor a tizenharmadik század derekán felbukkannak, nem is egyebek ilyen pletykaszerű mendemondák mulattató röpiratánál, eseményeket közölnek, amiknek jellemzésére nincs külön szó, kölcsönkérik egy határozatlan megjelölést: és megszületik az »érdekesség« fogalma.

Megszületik, körülhatárolódik és élni akar, a maga szűkre szabott határai között. De szülője és gyermeke, az Újság, ijesztő méreteken bár, de természetes módon kitérül másfél évszázad folyamán, betölt minden hézagot, egyikévé lesz a civilizált élet döntő és elhatározó tényezőinek: valódi élethatalom, sorsokat teremtő és irányító. És az »érdekesség« szűk fogalma, a maga sekély és csekély tartalmával, természetellenesen vele tárgulni kénytelen – természetellenesen, mert természeténél fogva nem bírja ezeket az arányokat: betegesen megduzzad, abnormis formát vesz fel, és kiszorít egészséges erkölcsi normákat.” (NAGY ENCIKLOPÉDIA.)

Közhelyes befejezés

Ha végiggondoljuk, hogy egy adott csoporton belül mely pletykák terjednek különösen gyorsan és széles körben, kiderül, hogy a legbanálisabb tartalmúak és megfogalmazásúak. Ezekben mindig találhatunk közhelyes vezérszólamokat. A gyanút, hogy a terjedést ezek a verbális támaszok segítik, érdekes összefüggés erősíti meg. A közhely (németül Gemeinplatz vagy Platteit, angolul common place vagy platitude) nevével is erős és a pletykaetimológiához kapcsolódó térreprezentációs szándékot sugall. Nem beszélve arról, hogy a közhely ugyanúgy terjed, mint a pletyka, vagyis ha közhelyként megállja a helyét, akkor nagyon. Mivel azonban a közhelyek éppúgy, mint a pletykák, számíthatnak a csoport vagy a közösség tagjainak józan eszére (az összegződő értékítéletre), ugyanolyan kíméletlen – talán még sűrűbb szövésű – rostán kell átjutniuk, mint a pletykának. Minél több eleme közhelyesíthető egy pletykának, annál életképeesebb; leginkább, ha azzal zárhatjuk elégedetten, hogy lám, nincs új a nap alatt. Ez is erősíti azt az elképzelést, hogy a pletykáláshoz bizonyos érési fázisba kell kerülni, hiszen egy csecsemőnek még minden vicc új. A közhely viszonylagossága pontosan meg egyezik a pletykáéval – csak akkor tekinthető valami közhelynek vagy pletykának, ha a befogadó is annak fogja fel. Ez pedig az ismétlések és a variánsok számával van összefüggésben, mindamelllett a közhely sokkal kisebb mértékben evolvál, mint a pletyka.

A pletyka olyasmi, amit addig nem tudtunk: közhelyesíthető részletei az aha-élménnyel segítik a befogadást. Minél általánosabb – ha úgy tetszik, laposabb – közhelyre támaszkodik a pletyka, annál jobban terjed. Például: minden kezdet nehéz – minden rosszban van valami jó – az élet megy tovább – ez van, ezt kell szeretni – nehéz az élet – fő az egészség – az élet nem áll meg – egyszer fent, egyszer lent – párosan szép az élet – borúra derű.

A locus communis, noha köz-hely – tehát kisebbfajta tér, agorácska a társadalmi kommunikáció szövevényes, mindig rezgő, áthuzalozódó hálójában, ahol szusszanhat egyet az ember –, nem maradhatna az, ha a társadalmi kommunikáció nem táplálná folyton-folyvást. Az egyéni átértelmezések kapcsán a közhely jelentése is megváltozhat, sőt meg is kell változnia, hogy életben (értelmezhető) maradjon. A pletykák

pedig, hálásan a segítségért, hogy terjedésük közben lendít rajtuk egyet a közhely ereje, újabb és újabb értelmezéseket szőnek köré.

A közhelyeket a szólásokkal ellentétben azzal vádolják, hogy nincs stilisztikai értékük, fölöslegesen növelik a beszéd terjedelmét; hogy ami elhangzik, az nem egyéni, hanem közös, valamint semmitmondó, sablonos, elcsépelet. Ezzel azt az – esetenként szummatív – redundanciát kérdőjelezi meg, ami plusz stabilitást ad az elhangzottaknak, amivel csökkenthetjük a félreértéseket. Ha például X.-ről kiderül, hogy évek óta nem csalta meg házastársát, akkor a közhely segít ezt a pletykát értelmezni. Például bizonyára nem dicséretnek szánta a közlő, ha így zárja szavait: hiába, X. sem a régi már.

A nóvum iránti jogosulatlan követelkezés miatt Pilinszky Jánost idézem: „*Már minden elmondattott, s még mindent el kell mondani. A nyelv legfőbb feladata, hogy fáradhatatlanul szentesítse a közhelyek identitását.*” (A SZÓ SZERETETE.) A közhelyet az ókori retorika még nem nézte le: általános érvként tisztelték. Mellesleg ma, az eredetiességre törekvő, illetve a bizniszretorikának behódolni kezdő verbalitás korában néha kifejezetten üdítően hat egy korábban elcsépelet közhely.

A pletyka nem a természet információs szupersztrádája, nem is az emberi közösségekre leskelődő verbális vészhelyzet, hanem a kommunikációs hálózat önfenntartó dinamikájának egy és csupán kicsiny lépése, amely csapdákat is tartogathat számunkra. Miközben elősegíti az ön- és a közérdek egybehangelését, mert olyan változatot kell továbbadni, amely az én érdekeimet szolgálja, de amit már a többiek is elfogadnak. Aki a pletykát terjeszti, gerjeszti, erjeszti, az nem saját variánsához lojális, nem is önmagához, hanem a csoporttudathoz, az íratlan közösségi szerződéshez.

Irodalom

- Adamik Tamás: A RÉTORIKAI ELMÉLET KEZDETEI. In: BEVEZETÉS. ARISZTOTELÉSZ: RÉTORIKA. Téliosz, 1999.
- Angelusz Róbert: A LÁTHATÓSÁG GÖRBE TÜKREI. TÁRSADALOMOPTIKAI TANULMÁNYOK. Új Mandátum, 2000.
- Argyle, M. (1969): SOCIAL INTERACTION. 179–193. London, Methuen.
- Arisztotelész: RÉTORIKA. Téliosz, 1999. Fordította Adamik Tamás.
- Billig, Michael: ARGUING AND THINKING. NY, Cambridge University Press, 1987.
- Csányi Vilmos: AZ EMBERI TERMÉSZET. Humánetológia. Vince Kiadó, 1999.
- Nyíri Kristóf–Szűcs Gábor (szerk.): SZÓBELISÉG ÉS ÍRÁSBELISÉG. A KOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK TÖRTÉNETE HOMÉROSZTÓL HEIDEGGERIG. Áron Kiadó, 1998.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics: A MESE MORFOLÓGIÁJA. Osiris–Századvég, 1995. 2., jav. kiadás. Fordította: Soproni András.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János: A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. Athenaeum. 1870.
- Kniezsa István: A MAGYAR NYELV SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAI I–II. 2. kiadás. 1974.
- Ráth-Végh István: SZERELEM ÉS HÁZASSÁG. Gondolat, 1963.
- Szvetselszky Zsuzsanna: A PLETYKA MEGHATÁROZÁSA. *Ex Symposion*, 2001. 36–37. szám.
- Szvetselszky Zsuzsanna: AZ ELSŐ HÁLÓ. A PLETYKA TERMÉSZETRAJZA. Kézirat.

FIGYELŐ

HARMADIK TÍPUSÚ UTÓPISTA: A TUDÓS BUMFORDI

Spiró György: *A Jégmadár*
Ab Ovo, 2001. 703 oldal, 2920 Ft

Azoknak az irodalmi műveknek, melyek egy társadalom egészét választják tárgyukul, legyenek bár az ideális képét mutató utópiák vagy a bennünket körülvevő világ torz mivoltát a maga embertelenségében bemutató, tragikus vagy ironizáló disztópiák, két alapvető típusuk van a narratori pozíciót tekintve. Az olyan művek, mint Morus Tamásé, Campanelláé vagy éppen az őseredeti Platóné, igyekeznek egy igen bölcs, nagy tudású ember szájába adni szavaikat, hogy azok minél meggyőzőbben hangozzanak. A művek másik típusa ezzel szemben a jelenkor romlottságát igyekszik megmutatni vagy kifigurázni, és ennek érdekében az elmúlt szép idők reprezentánsát (a faj gyermekkorát megjelenítendő), egy gyermeket, együgyű embert vagy a romlatlan, nem vadembert szólaltatja meg, aki a maga kezesetlen módján arra hivatott, hogy egyfajta ősi, természetes, Istentől való normarendszert prezentáljon a degenerált, dekadens jelen ellenpontjaként. Spiró, amikor vitriolos pamfletregényben figuráz ki mindent és mindenkit – a k-európaiakat azért, mert „nyugat-balkániak”, a másuttiakat meg azért, mert ők is azok, csak ügyesebben titkolják –, a jövő tudós férfiát, a korunkat kutató történészt választja narrátorának, aki azonban, tudás és bölcsesség ide vagy oda, éppolyan naiv módon szemlél bennünket, mint Bessenyei György *TARIMÉNES UTAZÁSÁ*-nak kirakaduhui indiánja. Ez pedig meglepő és érdekes, ha nem is mindig meggyőző pozícióválasztás.

Másfelől az ilyesfajta munkákat abból a szempontból is két csoportba oszthatjuk, hogy az ábrázolni, kigúnyolni vagy idealizálni szándékozott világot a maga egészében, egyetlen vízióvá tömörítve kívánják megragadni, vagy

egyik mozzanatról a másikra lépve, enciklopédikus igénnyel írják le fikcióvilágukat. A kettő között persze terjedelmi különbség is mutatkozik; például H. G. Wells munkái, *AZ IDŐ-GÉP* vagy *A VAKOK ORSZÁGA* nyilván sokkal anyagtakarékosabban, inkább a sejtetés révén, az ábrázolás drámai eszközeinek felhasználásával hatnak, míg például Holberg *KLIMIUS MIKLÓS*-ának földméli birodalmakban készített útleírása az alig összefüggő epizódok ezernyi apróságának felsorolásszerű leírásával operál. Spiró vállalkozása egyenesen igyekszik a kettőt, amikor egy karakteres, drámai hatásokból építkező főirány mellett ezernyi mellékszálon futtat el résztörténeteket, epizódkezdeményeket – de nem valahová, csak a maguk méhsejt-szerű terecskéibe. Ez a regényt enciklopédikussá és világszerűvé, ugyanakkor szétesővé, nehezen követhetővé is teszi.

Még egy körülményt figyelembe kell vennünk azonban, ha Spiró regényének műfaji problémáit mérlegeljük. Nevezetesen arra gondolok, hogy a regény beszélője több helyen is kijelenti: munkája *szentéletrajz*. A főhős Bisztó Zsonna. Fiatal „kolakmenci” lány, akinek előbb egy korabeli ugar író ötletéből kiindulva mindkét hóna alá nemi szervet („*Cuppogó Hónalj-Hasadékot*”) műtenek erre felbérlet orvosok, majd átadják a lányt a „rosszai” maffiának, ott más orvosok kivonják az agyából a személyiségét, és egy jégmadárba ültetik – tehát ez a lány az USA néhány tagállama helyén létrehozott utópikus állam védőszentje. Az ő életrajzát igyekszik elkészíteni a regény beszélője, egy „talizmániai” műkedvelő történész.

A deklarációt persze éppen ezért nem szabad komolyan vennünk, hiszen a szóban forgó narrátor maga is fiktív személy, regényalak, Spiró által költött entitás. A műfaj *imitációja* azonban kimutatható *A JÉGMADÁR*-ban, és ez sok mindent megmagyaráz. Először is a szentéletrajz funkcionális forma, melyben nem a műélvezet, hanem a minden lehetséges részlet felderítésének szempontjai érvényesülnek. Ennek a szövegtípusnak a legfontosabb célkitűzése ugyanis a meggyőzőre való mennyiségi törekvés, vagyis az élettörténet (mint az *élet-*

szenség foglalat) egészének, minden apró mozzanatának felderítése és objektív ismertetése, tekintet nélkül arra, hogy az így előálló szövegtest milyen méreteket ölt, és áttekintése az olvasónak mennyi idejébe és fáradságába kerül. Ha tehát valaki (teljes joggal) azt panaszolja, hogy Spiró regénye elképesztően terjedelmes, túlírt, minden érdektelen apróságot részletesen tárgyal, minden félmondatba kívánczó megjegyzést aprólékosan kibont és végigkövet, és a legmarginálisabb mellékszereplőről is mindent elmond származásától gyermekbetegségein át a történethez semmilyen módon nem kapcsolódó utólete fordulatáig és majdani (többnyire csúfos, megalázó és iszonyú szenvedéseket követő) haláláig, azt feltehetjük, hogy Spiró az általa meghatározott műfaj szabályainak engedelmeskedik. Felhozhatnánk persze, hogy mi az imitáció néhány gesztusban megragadott *jelzésével* is beértük volna, és ez az érv is messzemenően méltányolható lenne; de hát Spiró nem ezt az utat választotta.

Ha csak annyit mondanék, hogy Spiró regénye egyszerre nevezhető negatív utópiának és szentéletrajznak, már az is elég lenne annak megállapításához, hogy ez a regény egymást kölcsönösen kizáró fogalmakkal írható le. Ez pedig lehetetlennek tűnik. Hogy mégsem az, annak a magyarázata a mű formájában keresendő.

Túlságosan is könnyen bedőlünk a szerzőnek, aki azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy új munkája, hasonlóan a KERENGŐ-höz, Az IK-SZEK-hez és A JÖVEVÉNY-hez, nagyepikai prózai elbeszélés, azaz regény. Igaz, maga sehol sem írja le, hogy érvényesnek tartja róla szólva ezt a műfaji besorolást (szóbeli nyilatkozatait pedig nem hallottam ebben a tárgyban), csupán narrátora szájába adja, hogy a munkája *forrásául* használt szövegeket ebbe a kategóriába sorolja, és hogy nem tartózkodott kellőképpen emez általa mélyen lenézett műfaj egyes eszközeinek alkalmazásától. Ezzel szemben, amikor a magáéval analóg vállalkozásokat keres az irodalomtörténetben, következetesen a regény műfajának irodalomtörténeti megjelenése előtti műveket említi: Apuleius ARANYSZAMÁR-ját, Petronius SATYRICON-ját és másokat. Persze ezt sem kell feltétlenül elfogadnunk, hiszen A JÉGMADÁR-ban számos helyen találkozunk efféle magyarázatokkal, kulcsinformációkkal, és ezek általában legalább annyira félre

is vezethetnek bennünket, mint amennyire segítenek. Éppen ezekkel a segítő megjegyzésekkel igyekszik ráébreszteni az olvasót, hogy a mű megszövegezésén túl nem várhat több támogatást az alkotótól: az értelmezés – ha úgy tetszik: a megértés, ha úgy tetszik: a jelentés-tulajdonítás – már csakis az ő feladata. Vagyis elfogadhatjuk a segítségét annyiban, hogy A JÉGMADÁR nem a szó modern értelmében vett regény, de az antik nagyepikai munkákhoz fűződő rokoni szálai sem túlságosan vastagok. Bizarr erotikus jeleneteknek lehetünk tanúi, mint Apuleiusnál; fantasztikus történetek cifrázzák a történetet, mint Lukianosz elbeszéléseiben; nagy utazásokban, hadakkal való találkozásokban és életveszélyes fordulatokban lehetünk kísérői a hősöknek, akik véletlenül összecserélnek, összetévesztenek másokkal, és akik bámulatos véletlenek jóvoltából mégis találkozhatnak egymással, mint Héliodórosznál és másoknál (ezek az antik és a barokk szerelmi históriák általános jellemzői). Spiró azonban ezeket a mozzanatokot is a fejük tetejére állítja, egyebek mellett úgy, hogy a szerelmelektől elvonja a valódi szerelem lehetőségét, hiszen először gyermekeként találkoznak, másodszor akkor, amikor a hősnőt már jégmadárrá – ráadásul még a tojásrakás képességétől is megfosztott jégmadárrá – műtötték.

Az antik regényanalógiát tehát számos körülmény támasztja alá, csak éppen a mű szerkezeti sémája nem írható le maradéktalanul ezzel a meghatározással. Az antik (és barokk) regény lényege ugyanis az, hogy hősei történetét egy vagy több narrátor kacskaringós, de lineáris elbeszélése útján bocsátja olvasói elé. Spirónál éppen erről a célratartásról nincs szó, ezért egy másik formai előképnek, az ókori-középkori kelet kedvelt szépirodalmi alakzatának, az egymásba skatulyázott meserendszernek a mintaszerepét is érdemes észrevennünk. Az olyan műveknek, mint az EZEREGYÉJSZAKA, a MESEFOLYAMOK ÓCEÁNJA vagy a PANCSATANTRA, a lényege éppen az a hierarchikus epizódstruktúra, melynek megfelelően A JÉGMADÁR epikuma szerveződik. Az antik regény történetének újabb és újabb kacskaringói mind a történet végkifejletéhez viszik közelebb hőseiket és az olvasót. Spirónál és a keletieknél erről szó sincs. A végkifejlet egyébként is vázlatos, elnagyolt és nem is nagyon érdekes. Kit érdekel Sahrzád boldog házassálete, vagy ki emlékszik egyáltalán arra, hogy a ráksaszák huszonöt

története végén mi lett azzal a felakasztott hullával, melyet a hős a mesék elhangzása közben megpróbált elhurcolni a temetőből? Az antik regényben az epizódok csupán az izgalmat fokozó és az érdeklődést fenntartó kiegészítők a végkifejletnek. A keleti meserendszerekben a vezető történetzál elvarrása nem több, mint szertartás; annak kényszerű belátása, hogy semmi, még egy mesesorozat sem tarthat örökké. Teljességgel hiányzik belőle a beteljesülés mozzanata mind történetvezetési, mind befogadáslélektani értelemben. Ez pedig messzemenően így van Spirónál is. Persze van könyvében egy végső fordulat, a zárófejezetben átveszi a szót a rejtélyeket feltáró narrátor, akárcsak a bűnügyi regények nagy zárójelenetében a mesterdetektív, ez a lezárás azonban arról szól, hogy ahány olvasó, annyi potenciális újramesélő, és hogy a célként tételezett ideálvilágok alkalmatlanok a hermeneutikai hódolat közegévé való nemesedésre: nem a megértésbe való megérkezés és az ottani elnyugvás a kívánatos, hanem éppen a kritika, a történetek és forrásaik újabb és újabb bírálata a világgért megközelítésének lehetséges útja. Ennek legmegfelelőbb hordozóanyaga pedig a külön-külön, minden apró elemében, mégis az egész elutasításának kényszere nélkül bírálható beskatulyázó elbeszélésrendszer. Spiró munkája is ilyen szerkezetű.

Persze a negatív utópia, az azon végigvezetett szentéletrajz és az ebbe a kettős szövegkötegbe font ezernyi mellékszál, epizód, anekdota, perszifláz, paródia, aforizma, lírai betét és még az ördög tudja mi minden nem elégíti ki sem az olvasó teljességigényét, sem előzetes esztétikai várakozását. Ilyen mű ugyanis korábban nem létezett, és nem is lesz belőle több, hiszen Spiró vállalkozásának éppen az egyszerűség a lényege. Az egyszerű dolgok pedig nem helyezhetők el az olvasó esztétikai horizontján. Az egyszerű mű ronda. Ezt a sajátosságát tehát mindenképpen figyelembe kell vennünk, ha Spiró munkájának értékelhetőségéről is mondani akarunk valamit. De erről később.

A JÉGMA DÁR-ról szóló rádióműsorban Szilágyi Márton hívta fel a figyelmet arra, hogy az a játék, amit Spiró a hely- és személynevekkel úz, sok tekintetben hasonlít arra a délibábos etimológizálásra, amit az ÉTELKA sok pontján (hozzáteszem: kvázi-történelmi munkáiban még nagyobb súllyal) gyakorol Dugonics András. Erről szólva pedig egyéb szempontok sze-

rint is meg kell néznünk a Spiró szövegében szereplő tulajdonneveket, mert azoknak itt a szokásosnál sokkal nagyobb jelentőségük van.

A JÉGMA DÁR-ban előforduló tulajdonneveket három nagyobb csoportba sorolhatjuk. Az első típusba a hagyományos, főként a régi szatírákból ismerős beszélőnevek tartoznak. Ezek rokonai azok a nevek, melyek hangzásukkal egyrészt egy létező hely- vagy személynévre emlékeztetnek, másrészt a beszélőnevekhez hasonlóan, hangzásukkal és a bennük elrejtett szinonimák jelentése révén keltenek komikus hatást. A harmadik típus nevei pedig valós vagy képzelte etimológiájuk közvetítésével hordoznak többletjelentést. A három típus azonban az esetek nagyobb részében egybe is mosódik. Mondok példákat. Spiró történetének fő helyszíne Ugarhon. A névből mindenki azonnal rájöhethet, hogy Magyarországról van szó. A név azonban összetett: egyszerre foglalja magában az ugor népnevet és az ugar szót, mely mindjárt egyfajta értékítéletet is közvetít, nem elhanyagolható mértékben az Ady Endre-vers, A MAGYAR UGARON megidézésével. Ugarhon legelismertebb irodalmárai az úgynevezett *komorirók*. Ennek az irodalmiságnak a legjelentősebb képviselői: Kunn-Tarr Epekö, Kurbunkó-Pejes Ürpüd és Vak Púpos Alamizs. Az utolsó egészében, az első keresztnéve és a második családnevének első tagja nyilvánvalóan hagyományos beszélőnév, melynek az a rendeltetése, hogy viselőjével kapcsolatban nevetséges képzetársításokat váltson ki. (A retorikában az érvek sorában kezdettől fogva szerepel a névből vett érv, mely adalék lehet a beszédben szereplő személy bemutatásához.) A második név megalkotása azonban összetettebb folyamat volt. A kurbunkó (ha van ilyen szó) vélhetőleg olyan botot jelent, mellyel tulajdonosa időnként *odaszó*. Ennek a tárgynak a könnyebb változata a *vessző*. A Pejes szó töve nyilván a pej, ami egy jellegzetes színmagyarlat: csak lovak színének a megjelölésére használjuk, és önmagában állhat magának a főnévnek a helyén is. *Felnyergelem a pejt*, ez a mondat nyilvánvalóan arról szól, hogy egy lovat, egy *paripát* nyergelek fel. A megfelelő behelyettesítések után tehát a név ez lehetne: *Vesszőparipás*. Az Ürpüd persze az Árpád név változata, és mert az *ü* hang a magyar nyelv *legsajátabb* sajátja (egyebek mellett azért, mert törökös hangzású szavakban fordul elő), Ürpüd tehát még Árpádnál is magyarabb. A név azt közli,

hogy ez a romantikus magyarság nemcsak vesszőparipája viselőjének, de olyan érv, melyet viselője (aki melleleg durva, faragatlan ember, *bunkó* lehet) mások, a nála „kevésbé magyarok” lebunkózására használ. Ez tehát a névalkotás második típusába tartozik. A harmadikra lehet példa annak a férfinak a példája, aki a regényben (használjuk ezt a műfaji megnevezést továbbra is, bár a fentiekben ismertetett megszorításokkal) egy világhírű ugar filozófusnő életrajzát írja meg. Nyilván ennyiből is ráismerünk. A figura neve Spirónál *Lapiloccy Johnoh*, ahol a családnév a *kő* jelentésű *lapis* és a hely, átvitt értelemben lelőhely jelentésű *locus* összevonásából származik, kölelőhelyit, kőbányait jelenthet. Rejtve-rámutató név ez, melyben mindazok ráismernek viselőjére, akik a szükséges háttérinformációk birtokában vannak. Ez így, magában véve feltehető ugyan, de jelentősége nincs; még csak nem is mulatságos. Az ironia a keresztnév írásmódjában van, melyben az angol Johnhoz a héberes hangzású *h* szóvéghang járul (*o* kötőhanggal). Spiró vélhetőleg azon élcelődik, hogy szereplője mentalitásának alakulásában és identitásválasztásában akadt néhány vargabetű. Az olvasó azonban nem ezen mulat, hanem azon, hogy ráismer a figura *modelljére*.

Említettem, hogy Spiró könyvében a cselekmény főszálához és oldalágaihoz számtalan sehová sem vezető zsákutcácska kapcsolódik. Ezek olykor annyira rövidiek, hogy például az említett *Lapiloccy*ról soha többé szó sem esik. Szerepe annyi, hogy megírta a filozófusnő életrajzát. Normális regényből az ilyesmit ki kellene húzni, és ezzel sem a mű esztétikuma, sem az olvasó mulatsága nem szenvedne csorbát.* A Spiró-könyv enciklopédikus világszerűségéhez azonban szorosan kapcsolódó hatáselem, hogy az olvasó ráismer a könyvön kívül

* Én azt tartanám a leghelyesebb megoldásnak, ha Spiró több szövegszintre tagolta volna a könyvet. Maga a történet maradhatna a főszöveg, a szereplők sorsát taglaló kiegészítő információk, megjegyzések a lapok alján végigfutó lábjegyzetbe kerültek volna, és a regénybeli világot ismertető áltörténelmi, néprajzi stb. értekezések, eszmefuttatások, paródiák a könyv végére helyezett terjedelmes függelékben kaptak volna helyet. Így a megtorpanás, elidőzés nem a szöveg megírtságának elsődleges, hanem az olvasat konstitúciójának másodlagos tulajdonsága: nem zavaró fogyatékos, hanem egy bizarr kiegészítő tevékenységgel járó sajátosság lenne.

eső alakokra, eseményekre, jelenségekre. Ezekben a mozzanatokban A JÉGMADÁR határozottan eltávolodik a szépirodalmi alkotásmód normáitól, és a pamflet, a publicisztika, a hírlapi tárcza eszközeivel él, és azok hatásmechanizmusának aktivizálására törekszik. Ezek a mozzanatok azonban nem fosztják meg a mű egészét szépirodalom-jellegétől, hanem csak kimozdítják eredeti pozíciójából, és beleállítják egy másik beszéd fajta folyamatába, áthelyezik egy szélesebb beszédhorizont elé. Az olvasó kaján vigyora nemcsak a szerző groteszk elmés-ségének, hanem a valóság groteszk eszeten-ségének is szól; és ez akkor is így van, ha a figurák számos vonása közül csak egy-kettő, a történekek kondíciói közül csak némelyik felel meg valóságos mintának. A karikatúra sajátos-sága ez: nem a figura egészét ábrázolja, csak egy-két jellegzetes vonását ragadja meg, és a néző-olvasó éppen ezen mulat. Senki sem vár el az ilyen krokiktól, skiccektől árnyalt ábrázolást. Más kérdés, hogy fel lehet-e építeni egy (bármilyen megszorításokkal alkalmazzuk is ezt a szót) *regény* világát árnyaltan, művészi körültekintéssel felépített jellemek nélkül. De erről is később.

Előbb vissza kell térnem a tulajdonnevekre és délibábos etimológiájukra, amivel Spiró nagy élvezettel játszik minden lehető és lehetetlen pillanatban. Ez a játék maga is karikatúra, ahogy Szilágyi Márton mondta: Dugonics András hasonló természetű, ám véresen komoly kísérleteinek kifigurázása. (Ámbár Spiró „Körösparthhy Vorkó”, alias Vörösmarty hasonló gyakorlatára hivatkozik, de ebben a tekintetben Dugonics törekvését folytatja.) Dugonics (és nyomában a magyar nemzeti romantika) a magyarság (mint állam, nemzet és nép) történelmi nagyságát igyekszik alátámasztani ezekkel az érvekkel. Spiró nem azt mondja, hogy a magyarság bármely értelemben kicsi lenne, hanem hogy ezek az érvek alkalmatlanok a nagyság illusztrálására. *A magyarok nagyok* érvet nem a *magyarok kicsik* ellenérvel igyekszik megtámadni. Ellenkezőleg. Történetének orosz, amerikai, kínai és egyéb szereplői azt tanúsítják, hogy *senki sem nagy*; de népek, nemzetek különösen nem azok.

Az a kor, melyben egyebek mellett Dugonics András is tevékenykedett, a szisztematikus történettudomány kezdetének a kora. (Ma már látjuk, hogy ez is illúzió, de erre most nem szeretnék kitérni.) Dugonics ennek a korszak jellem-

nek igyekezett megfelelni, amikor felhasználta Sajnovits és mások az idő tájt friss, korszerű kutatási eredményeit. Beidegződései azonban még archaikusak voltak (és a romantika rövidesen vissza is tért ezekhez a beidegződésekhez): megtartotta a magyarság hun–szkíta eredetének teóriáját is. Az eredetmítoszok, a regényes geszták múltképe, a legendás népekhez és mítikus vezérekhez fűződő vérségi kapcsolatról szóló mondák elegyednek ebben az elképzelésben a történelmi nyelvészet, a régészet és a történettudomány egyéb segédtudományainak érvékelésével. Spiró ezt célzó gúnyolódása egy évtizeddel ezelőtt rég okafogyottnak, anakronisztikusnak tűnt volna. Mulságiós módon ma ismét elevenbe vág, amikor ez a regényes egyveleg elevenebben hat, mint valaha: szkíta („szittyá”) ősnépről, kaukázusi–sumér oltványkultúráról, Kínától Nyugat-Európáig ért hun ősbírodalomról, steppei nomád magnépről, a nomádok fölött dominanciát szerzett finnugor etnikumról szóló dilettáns számárságok összevisszaságával találkozhatunk lépten-nyomon. És persze Spiró általában nem úgy ironizál, hogy sorra veszi ezeket a képtelen érveket, hanem sokszor csak egy-egy jellegzetes mozzanatot emel ki, és annak az abszurditását mutatja meg, úgy, hogy nagy komolyan úgy tesz, mintha e nézetek kipécézett eleme tökéletesen helytálló, sőt magától értetődő volna. Ez pedig az ironia alapesete. (Azért hangsúlyozom ezt, mert a recepció egyetérteni látszik abban, hogy Spiró humora száraz és érdes, amiből azonban hiányoznak az ironia egyes alakzatai. Száraz és érdes csakugyan, és nincs benne könnyedség, de a súlyos maradék gazdagsága vitathatatlan.) Szellemiségükben Szilágyi Ákos SZITTYA SZÓTYÁR-ával rokoníthatók a Spiró-könyvek ezek a részei (bár a műfaji sajátosságokból adódóan Spiró gyakran idegen beszélőnek adja át a szót, míg Szilágyi egységes narratori személyiséget alkot). Ilyenek például azok az egykét mondatos, lábjegyzetszerű megállapítások, melyek az „ugar” honfoglalásról mondanak többnyire valami emeletes marhaságot.

A másik, a kifejtő változat gyöngyszeme egyebek mellett a 73. oldalon található nyelvészeti értekezés, mely arról szól, hogy a „meáger” nyelvből (ez az ugarral azonos) a XX. század folyamán kivesszett valamennyi jövő idejű igealak a múltba révedő, pszichotikus állapot folytán, melyben az ugarok leledzenek.

De nem kevésbé élvezetes az ország történetéről értekező A SATYAKOS KIRÁLYSÁG című fejezet sem (235. oldal). Hasonló esszébetétekkel egyébként akkor sem fukarkodik a könyv, amikor a szomszédos népek, hengerovicok, pribekovicok, rommakákok, szlékek, nagysándorsági maccudonok és mások kerülnek terítékre. Ebben a fejezetben találhatunk egy olyan mondatot is, mely esszenciálisan tartalmazza Spiró „egymondatos publicisztikáinak” teljes eszközkészletét. A mondat így hangzik: „*Kobozos Pathúr, a neves ugar író, Zsonna kortársa, a Zsermániában valamiért tisztelt, így folyamatosan zsermánra fordított, tehát jól fizetett szerző állapította meg a Farokban: ...*” – és itt egy hosszú idézet következik, a kipécézett szerző publicisztikáinak paródiája, ami arról szól, hogy milyen borzalmas dolog ugarnak születni. (A Farok persze a *Mancs* etimologizáló kifordítása.) Ezzel az egy mondattal nagyjából az egész „ugar” irodalmi életet vitriolba tunkolta Spiró, már feltéve, hogy hiszünk neki; állításai egyébként pontról pontra helytállóak, jóllehet a mondat egésze csúsztatás (lenne, ha publicisztikaként olvasnánk, ami mégsem elfogadható olvasásmódja egy egészeben fikciós szövegnek).

Visszatérve tehát a műfaj kérdésére – a válasz természetesen: *nem*. Nem lehet árnyaltan ábrázolt jellemek nélkül regényt írni. Bármennyire rendhagyó vállalkozásba fogott is Spiró, ezt a követelményt nem vetette, nem vethette el, csak kiegészítette. Alkotói tudatosságára jellemző, hogy több helyütt is reflektál erre a kérdésre, vissza-visszatér regénye értékelésére, meghatározza célkitűzéseit, és még a megítélésére is vállalkozik. „*A nagy, általában tartalmatlan összefüggésektől az egyes ember tébolyáig, a mindennapok zűrzavaráig kötelező lehetetlen. Aki ezt nem képes elérni, az nem író*” – írja, illetve adja narrátora, Vonna Bollog (a Jégmadár szerelmese) szájába már a könyv első fejezetében. (26. o.) A „Talizmán” utópiában élő fiktív szerző később szent borzalommal taglalja a regény műfajának önellentmondásait, és örömeinek ad hangot, amiért a *Reménytelen Ezer Éveknek* ezt a közkedvelt műféléseit elnyelte az idő. A meghatározás hosszú, ezért csak azt a részletét idézem, ahol nemcsak ironizál: „*A legjobb pillanataiban persze a művészet ezt a műfajt is meg tudta érinteni véletlenül – »Az a mély élmény, amikor sírva nevetünk, amikor úgy röhögünk, hogy belederm a gyomrunk«, mondja a*

fiatal J. Chapiro –, de a kivételek magát a romlott, zagyuva, kártékony műfajt nem mentik.” (205. o.) Végül vállalkozására visszatekintve Mogorlács Kalmorán jelentős kortárs ugar kritikus véleményét idézi a *Vészőhely* című színvonalas irodalmi folyóiratból. (Gondolom, ez az a hely, ahol végül elbúcsz.) Ez is hosszú és körülményes, mégis érdemes idézni belőle: *„...nagyszabású regénytechnikai újítása abban áll, hogy egy könnyen követhető, teherbíró szerkezetű, szinte populáris, csaknem ponyvaszerű, majdnem giccses, áttetsző, lineáris, ám teljességgel képtelen, vad, enciklopédikus gazdagságú, elszabadultan játékos, jószívetel gyermekes, valamint, mondhatni, minden egyes ízében, minden egyes mondatában parodisztikus mesére fűzi fel mindazt a valóságos, olykor mikrorealista mélységekig hatoló megfigyeléstömeget, amit más módon nem tárhatna elének [...] az epikus művészetnek ez [...] a hagyományos – és esztétikailag helyes – célja”.* Ezután a könyvet üdítően ódon jellegűnek minősíti, és Ovidius, Apuleius és Petronius munkáival rokonítja. Gonoszodva azt mondhatnánk, hogy Spiró a regényét ilyennek szeretné látni. A sok egymásnak ellentmondó minősítés csakugyan helyénvaló; arról azonban nem vagyok meggyőződve, hogy a szóban forgó szerkezet csakugyan annyira teherbíró volna. És a könnyű követhetőség sem igazán erénye ennek a könyvnek. Persze hozzájárul ehhez az a körülmény is, hogy a történetet stílárisan a szentéletrajz objektivitására törekvő, de gyakran tudatosan kódosító, sőt hamisító szerző adja elő; ugyanakkor maga a terjedelmes és kacskaringós kitérők labirintusában építkező szerkezet sem rendelkezik ezekkel az erényekkel.

Ha most az imént emlegetett árnyalt jellemek, központi figurák nyomába eredünk, elsősorban a Swift-regények szerkezetében kell gondolkodnunk. Azok az alakok, akikkel Spirónál azonosulhatunk, azonosak a Swift-regények megfelelő alakjával, és ez nem más, mint Gulliver; illetve itt Vonna Bollog, a Jégmadár szerelmese; druzsája, Bollog Shonason (eredeti nevén Andrew Shonason), a talizmániai történész, a könyv csaknem egészének írója; illetve a szöveg korrektora és a zárófejezet írója, az író fia, Spiridon Gorgos Sophieson, mítoszkatató és a rendszerváltás utáni diktatúra huntájának oszlopos tagja. A regény hatása azonban nem az írántuk kialakuló szimpátiára alapozódik. Hogy megpróbáljam megfogalmazni, mire is gondolok, újabb névvel kell

kiegészítenem az egyébként is túlságosan bő listát: Kurt Vonnegut nevével. Olyan műveire gondolok, mint a *MACSKABÖLCŐS* vagy a *BAJNOKOK REGGELJE*, de korábbi, a sci-fi kategóriájába sorolt regényei, a *TITÁN SZIRÉNJEI* vagy a magyarul *UTÓPIA 14* címmel megjelent korai műve is nagyon hasonlóan temperált olvasó-főhős viszonyt alakít ki. Vonnegut főszereplői nem szeretetre méltók, többnyire utálják és le is nézik magukat, akárcsak a világot mindenestül, és történetük olyan siralmasan szerencsés befejezéssel zárul, hogy az olvasó végképp nem tudja, mit is gondoljon. A *JÉGMADÁR*-nak azt a rettentően fekete-komikus szálát, mely azzal kezdődik, hogy egy magyar író kevesli szerelmese testnyílásait, és megfogamzik agyában a Cuppogó Hónalj-Hasadék ideája, folytatódik Zsonna elrablásával és megoperálásával, majd ismételt elrablásával (az orosz maffia látni akarja, hogy mi ebben az üzlet), majd azzal a fordulattal, hogy az egész csak egy megtevesztő akció, amivel egy amerikai illatszerész-társaság akarja elterelni a konkurencia figyelmét érdemi kísérleteiről (műtétileg manipulált hónaljmirigyeket akarnak előállítani, melyek a testbe ültetve meghatározott illatú verejtéket izzadnak), és azzal a befejezéssel, melyben az ismét megmúttott Zsonna emberi tudattal, de jégmadártestben él, míg (hamarosan) meg nem hal – nos, ezt a történetet akár Vonnegut is írhatta volna, körülbelül negydekkora terjedelemben. Az ebbe a vonalba tartozó epizódok némelyike arról árulkodik, hogy Spiró minden nehézség nélkül meg is tudott volna írni egy ilyen regényt; egy feszes, tömör, gyilkos szatírárt erről a mocskos, rohadt világról, ami egyetlen méltányolható gesztussal járulhat hozzá a Teremtés megnemesedéséhez, nevezetesen, ha a legközelebbi fekete lyukba kormányozza magát, és lehetőleg az elemi részecskéknél is apróbb darabokban hullik a semmibe. Spiró azonban nem éri be a generális világgrosszallás kinyilvánításával. Ő azt is meg akarja mutatni, hogy ez a világ úgy rohadt és reménytelen, hogy a dolgok benne bármikor akár jóra is fordulhatnak; hogy a benne élő emberek úgy mennek pocsékba – mind, kivétel nélkül –, hogy sokan közülük jók, értékesek és akár még szerethetők is; hogy szabadon választja a romlást és a kárhozatot, miközben minden pillanatban nyitva áll előtte a megváltás útja.

Zsonnát, az emberségében meggyalázott és

jégmadárként a természetbe visszatért emberi lényt egy igencsak bírálható társadalom elképesztően bárgyú eljárással védőszentjévé választja, hogy a kommunautópia világát felforgató, birodalmi ambíciókat dédelgető katonai diktatúra előbb lélektől megfosztott testét állítsa a helyébe, majd azt is felváltsa a hagyománytörténeben csorbítatlan, egész emberi lény, Jeanne d'Arc kultuszával. Spiró valami olyasmit igyekszik közölni a beszélőnevek esz-közével, hogy az ő Jeanne-ja, azaz Zsannája a szerelemben válna egészen a francia Szent Johanna inkarnációjává. Erre utal, hogy „férje”, Vonna Bollog egyszerre hordozza nevében a „volna boldog” szavak akusztikáját (mely esetben a boldog a szentnek is szinonimája), és vezetéknevében a *von* szótöveget, aminek etimológiai megfelelője a latin nyelvekben az *arcus* valamilyen ragozott alakja. Például a *vonó* olaszul *arco*, ami íjat is jelent; a vonó franciául *archet*, az íj *arc*, de ez a két szó is nyilvánvaló etimológiai összefüggésben áll egymással. Félreérthetetlen utalás ez a D'Arc névre. „Az egykori frank harcos Szent Johanna [...] sokkal megfelelőbben fejezi ki a mai Talizmánia alapmentalitását, mint a pusztán passzíván szenvedő Szent Zsonna”, mondja a könyv végén az ex-mitoszkutató Spiridon Gorgos Sophieson, a diktátor jobbkeze és fiúszertője. Igen, a szentéletrajz-imitáció legfőbb fogyatékosága, hogy magán a pusztán szenvedésen túl, ami ebből a szempontból érdektelen, nem mutat fel Zsonna életében semmifajta életszentséget. *Mutasson egyetlen embert, akinek vigaszt nyújtott az életével* – valahogy így szól a végső mondat, amit az életszentség vizsgálatával megbízott atya fel szokott tenni; a boldoggá avatáskor ez a kérdés a „szamarak hídjá”. Zsonna, immár jégmadárként, végképp vigasztalanná teszi azt az egyetlen embert is, aki igazán szereti őt. Értékei pedig végképp nincsenek; mütétje előtt az egyetlen vágya, hogy „cuccokat” szeretne. Egyetlen erénye, hogy lehetőleg kerüli az iskolát: „A Zsonnához hasonló normális gyerekek sehol sem voltak felmentve az alól, hogy fejükbe és lelkükbe az adott korszak (és az előző sok-sok nyomorult korszak) eszméletlen, erőszakos, irracionális képződményeit kényszerűségből beengedjék. Egyetlen lehetőségük a csavargás, az iskolakerülés volt, hogy velük született szabadságukat, szépségüket, integritásukat valamennyire megőrizzék. Az igazi hagyományt, az emberit, előtűnik nem tárták fel soha” – mondja a talizmániai történész, és míg egyfe-

lől azt engedi sejteni, hogy az igazi emberi hagyomány megismerése és átélése lenne az értékek elsajátításának adekvát (és lehetséges!) útja, addig másfelől egy tanulás nélküli, közvetlen utat is lát ugyanehhez: az ártatlan szenvedés útját.

Kinek van tehát igazá? Senkinek. Illúziók utópiája és a fegyverek nyílt diktatúrája, a szenvedés tisztelete és a harc, a vér kultusza váltogatja egymást ebben a körkörös világmodellben, és sok mindennel meg lehet gyanúsítani Spirót, de a fundamentális kereszténység szenvedéskultuszával való azonosulással biztosan nem. Körköröséget és a mindig karnyújtásnyira lévő kivezető út alternatíváját, komplexitást és összekuszáltságot, ellentéppárokat és az ezek végletei közti bukdácsolás egyszerű elkerülhetőségét mutatja fel egyszerre. Ez pedig a morális állásfoglalás paneljeiből építkező „realista” hagyománnyal nemigen látszik összeegyeztethetőnek. De ez Spirót már végképp nem érdekli. Bajlódjék vele az olvasó, ha nincs jobb dolga. Nem gondolnám, hogy hisz a morális állásfoglalások történelemformáló erejében. Világának emberei az általa felrajzolt krikoszkrakszokban és körökben keringenek. Némelyikük olykor mégis rátalál az emberi útra. De nem azért, mert erkölcsileg magasabb rendű a többiekénél. Csak úgy. Ahogy a könyvben lépten-nyomon idézett, képzelt filozófus, Jonathan Chapiro mondja: „A Teremtő a Véletlent akarja.”

Bodor Béla

A PLETYKA AZÉ, AKI MEGMŰVELI

Grecsó Krisztián: *Pletykaanyu*
Jelenkor, Pécs, 2001. 206 oldal, 1300 Ft

„...fontos dolog, hogy ezt mindenki megjegyezze.
Próbálok én is.”
(G. K.)

Grecsó Krisztián első prózakönyvéről – amely két verseskötete után jelent meg (VÍZJELEK A HONVÁGYRÓL, 1996, Tevan; ANGVALKACSINÁLÁS, 1999, JAK-füzetek) – nemcsak a sablonmon-

dat jut eszünkbe, hogy rátalált a saját hangjára, hanem inkább az, hogy több olyan hangra is rátalált, melyet mind sajátjának mondhat.

A huszonhat éves, Gérecz Attila-díjas szerző sok pletykát tud. Sokat tud a pletykáról magáról is. Végül pedig sokat képes láttatni belőle, tán többet is, mint szándékában állt. Nem a perről szóló hírekre gondolok, nem a szülőföld, Szegvár felbolydulására, nem is a kötet megjelenését követő jogi vitákra. (Bár ez az utótörténet is – ami esetünkben szervesen kapcsolódik a műhöz – része annak, hogy a mű életjelenséget mutat be.)

A fiatal író – hét évvel ezelőtt, tizenkilenc évesen mutatkozott be az *ÉS* hasábjain – rendkívül nehéz feladatot oldott meg a pletyka szépirodalmi formában való rögzítésével. Nem könnyű dolog ez, szerkesztői kérésre sem jött össze az *Ex Symposion* folyóirat tavalyi, PLETYKA-különszámában: „A szerzőknek írt fölkerésben szerepelt, hogy a szerzők egy-egy saját magukról visszahallott pletykát is írjanak meg. Ez a tervem azonban dugába dőlt. Vagy nem sikerültek ezek a rövid szövegek, vagy meg sem írták azokat... Éreztem itt valami prüderiát a témával kapcsolatban.” (Bozsik Péter.)

A kötet tizenkét írásában két, egyenként hatrészes ciklusra osztva (ÉN, SCHRIWANEK ANDRÁS – SZÉP) a témaválasztás-, stílus- és műfajbeli gazdagság kápráztatja el az olvasót: van itt elbeszélés, anekdota, levél, novella, novella-ciklus, gazdagon megrakva vendégszövegekkel: Mikszáth Kálmántól, Bartis Attilától, Kántor Zsoltól, Kemény Istvántól, Halasi Zoltántól, Krasznahorkai Lászlótól, Szép Ernőtől (tudjuk: maga a pletyka is vendégszövegekkel operál). Grecsó magabiztosan bánik a próza eszköztárával, teheti is, hiszen az általa bemutatott világ is attól válik élettélivé, hogy nem mesterkél, álnépies stílussal hozza elének. Nyelve hiteles (azoknak legalábbis, akik látták közlőről ezt a világot), politikai felhang nélkül népiesnek nevezhetnénk, ha tehetnénk. Élőnek, sallangmentesnek, amelyben helyén van a tájszólás, de amelybe mára beszervült a városi szleng is.

Olyan világról közvetít, amelyről olvasói közül keveseknek van tartós és közvetlen tapasztalata. A dokumentációs igényt szolgálja az írói eszközök megválasztása: a stílus helyenként zaftos, akár a pletyka maga. Aki pedig hangos olvasással is „teszteli” az elbeszélése-

ket, annak szembeüthet, hogy a szöveg feltűnően sok helyen híven követi néhol a pletykának, máskor a parttalan szövegelésnek az élőbeszéd során hangzó ritmusát.

Grecsó az életről ír. A recenzens abban a lorcai értelemben vállalja ezt a banális mondatot, hogy pletyka nélkül nincs élet, pletyka nélkül nincsenek emberi kapcsolatok. Abban az értelemben, ahogy Lorca drámájában – *BERNARDA ALBA HÁZA*: az egész mű a pletykától való félelemről szól – Bernarda Alba megpróbálja házát elzárni a világ elől, életfogytiglani börtönt csinálva belőle, kitépve családját a pletyka hálójából. Törekvése halálhoz vezet. (Célját sem tudja megvalósítani: a pletyka megjelenik, ha lefojtva is. Bernarda öt lánya egymásról beszél, az szolgálójuk pedig mindenkiről.) Grecsónak sikerült az, ami keveseknek: egy életjelenséget a maga élő mivoltában mutat be. Nem a pletykát kelti életre, hanem élő mivoltában ábrázol egy gazdagon burjánzó, ám mindmáig csak marginálisan kezelt humánspecifikus hajlamot. Móricznál is ott lapang a pletyka a *FORRÓ MEZŐK*-ben, de csak mint mellékszál, ha úgy tetszik, adalék; vagy Alarcón kisregényében, *A HÁROMSZÖGLETŰ KALAP*-ban, melyben a történet sok részlete úgy áll össze, hogy a jelenlévők mindig kibeszélik a távollévőt.

Grecsó a pletykát saját bevallása szerint olyan információhalmaznak tekinti, amely minden pillanatban felülírja önmagát. Ezt támasztják alá a pletyka szervezőelvére, alkotómódszer mivoltára utaló fordulatok, túlnyomórészt az első fejezetből: „*ezt gondolják a faluban sokan, nem is egészen alaptalanul*”, „*Az is kiderült*”, „*Azt mondják*”, „*mondta valamelyik*”, „*azt beszélik*”, „*anyu azt hallotta a földiában*”, „*azt szűröm ki a szavakból*”, „*Zsuzsa figyelte Szászné lányát*”, „*azt hallani*” fordulatok. Ezek a fordulatok a kommunikációs térben már intenzíven terjedő, úgynevezett leföldelt pletykák mankói, amelyek továbbmondása, minősítése, tagadása a legkevesebb kockázatot rejti magában. A köz véleményére támaszkodó pletykák biztosítéka először is feltételezett mennyiségük, elterjedtségük. A pletykát mondók egy meg nem határozott közösség, „az emberek” állítását veszik ilyenkor alapul, egyenesen az ő nevükben beszélnek. A pletyka helyben robantja ki a vitát, és helyben, autonóm módon oldja is meg. Hálója, akárcsak a közösségéke –

épp a kapcsolatok bizalmas jellege miatt –, nehezen deríthető fel, és az adatgyűjtéshez nincsenek százszázalékosan beváltnak mondható módszerek. Nem elég jól kérdezni, oda is kell figyelni a válaszra – arra is, ha nincs –, és akkor is, ha tudjuk, hogy nem igaz. Nemcsak figyelni kell, de úgy is kell tenni, mint aki figyel, illetve néha éppen ellenkezőleg, sehogyan sem szabad elárulni, hogy nagyon is érdekel, amiről szó van.

Arisztotelész szerint a gondolkodás legmértöbb tárgya maga a gondolkodás: a PLETYKA-ANYU-ban a pletyka legmértöbb tárgya maga a pletyka. Mi több, elsődleges és másodlagos jellegét is domborítva e szervezőelvnek, Grecsónál a pletyka elsődleges jellege arra vonatkozik, hogy mi történt, vagyis mi történt a pletyka szerint: a pletyka vizsgálatának szempontjából szinte tökéletesen mindegy, hogy valójában mi történt. A pletyka másodlagos jellege arra vonatkozik, hogy ki mondta.

Az áramlásnak és a hatásának az intenzitását nem csupán az ismétléssel bekövetkező megerősítésben vagy a terjedés-terjesztés során megvalósuló általános elfogadásban kell keresni. Mindez nem lenne elegendő a pletykákat terjesztők erős modellezőhajlama nélkül, amit a folyvást szaporodó tapasztalatok erősítenek. Nemcsak abban merül ki ez a hajlam, hogy egy hosszú és bonyolult pletyka motívumait és a közöttük lévő viszonyokat megfelelteti egy egyszerűbb pletykamodellnek, hanem az egyéb úton szerzett tapasztalatok tanulságai is folyamatosan beépülnek a modellpletykákat képző gondolatmenetébe. Viszont, és ez korlátozza a mikroszintű kapcsolatok szociológiai igényű feltárását, a pletykafészket nemigen érdekli az általános, csak az egyedi. Ezt szem előtt tartva válik érthetővé egy olyan gesztus, ahol a szerző „beleírja” magát a pletykába: „De mások is csipognak, mondhatom. Ki vagyok akadva teljesen. Azt hallotta apu a káéftében, hogy az a bizonyos költő, aki itt van nálunk a faluban, állna villa a hátába, kipofázza a titkos ügyeket is, a szennyest, hogy így cicomásan mondjam, olyat is esetleg, amikről még pletyka se nagyon, azokat is, bele a nagyvilágba, hogy égünk, mint az olajmező. Fénbe az úyennel, mikor másutt is megy a szőnyeg alá söprés, minek akkor éppen minket szégyenfolttá tenni, világ csúfjára rajtunk röhögjenek. És ami a legrosszabb, anyu szerint hazudik is.

Egyszer találkozzak velem, megmondom neki a véleményem, abban biztos lehet.”

Ez a bekezdés kétszeresen is érdekes: egyfelől megelőlegezi az azóta különböző sajtóorgániumokban nyomon követhető szegvári botrányt, melynek lényege, hogy a magukat fölismermi vélt szereplők a könyv egyes részleteinek – szépirodalmi műről lévén szó, irreleváns – valóságalapját vitatják. Másfelől, és ezt sokkal fontosabbnak tartom, ahogy a szerző maga is belehelyezkedik a pletykába, ekképpen sorsközösséget vállal a többi szereplővel.

Nem először a magyar irodalom történetében.

Az ÉDES ANNA utolsó fejezetében (PÁRBESZÉD EGY ZÖLD KERÍTÉSES HÁZ ELŐTT) színre lép „egy magas, kócos férfi, munkazubbonyban, cigarettázva. Feketét töltött egy vízespohárba. Amint szájához emelte, tekintete találkozott a három idegen tekintetével.

Ezek elszégyellték kandságukat, megindultak a kerítés mellett.

– *Kosztolányi – mondta Druma egy kis idő múltán –, Kosztolányi Dezső.*

– *Az a hírlapíró? – kérdezte az első kortes.*

– *Az.*

– *Ez is írt egyszer valamit – szólt a második kortes. – Valami verset. Egy beteg gyermek haláláról. Vágy egy árva gyermekről. Nem tudom. A lányom említette.*

Druma ezt mondta:

– *Nagy kommunista volt.*

– *Ez? – csudálkozott az első kortes. – Hiszen most nagy keresztény.*

– *Igen – tódította meg a második kortes. – Egy bécsi lapban azt olvastam, hogy fehérterrorista.*

– *Nagy vörös volt – ismételte Druma. – Pogány népbiztossal dolgozott. Le is fotografálták őket együtt a Vérmezőn.*

– *És mit csinált ott vele? – tudakolta az első kortes.*

– *Nézte – felelte Druma titokzatosan.*

– *Nem értem – csóválta fejét az első kortes. – Hát akkor tulajdonképpen mit akar? Kikkel tart ez?*

– *Egyszerű – döntötte el a vitát Druma. – Mindenkiel és senkivel. Ahogy a szél fúj. Azelőtt a zsidók fizették meg, s az ő pártjukon volt, most meg a keresztények fizetik. Okos ember ez – kacsintott. – Tudja, hogy mit csinál.”*

Édes Anna alig szól, képtelen arra, hogy verbalizálja magát, az igazát, az igazságot. Ugyanúgy nem tudnak róla semmit („az emberek”), s ugyanúgy ítélkeznek róla, mint a fenti párbeszédben a magas, kócos férfiról. Grecsó hőseinek szóbelisége azonban a witt-

gensteini indíttatás hiányától lesz különleges, vagyis itt mindenki beszél mindenről, gyakran arról is, amiről hallgatni kellene. Mindig és mindenhol beszélnek, magukról és másokról, és elmondják, hogy mások kiről mit mondtak.

„Kérdeztem anyut, milyen volt akkor a negyedik daráló, ha se széna, se szalma. Nem tudta ő sem, mert nem lehetett tudni, egyszerűen érthetetlen, de semmit sem beszéltek róla a faluban, idáig is csak az újságból jutottunk el, nagy erőfeszítéssel (nekünk nem jár).

Abban meg csak annyi van, amennyi a zaccosa.”

„Valaki egyébként azt beszélte anyunak (valaki: tudom is, hogy ki)...”

„Egyszóval, mindenki tud mondani róla valami újat, valami meglepőt, valami nem igazat, ami mind nem tesz semmit, mert én tudom, hogy hiába mondja anya, nem így van.”

A kötet két elbeszélésében is életre kel a kis-közösségek mentális ágense: a pletykafészek. A PLETYKAANYU-ban az alábbi mondatokkal legitimizálja a szerző hatáskörét: „Anyu úgy emlékszik”, „Anyu szerint mindez hiába”, „Anyu például azt mondja, igen szereti, hogy tud beszélni, meg kérdezni, és nem is tudja, mivé válna kiegészített tanakkal a nagy kukaságban”. Nagy szerepe van a pletykálás során az emlékezetnek. Egyfelől az emlékezőképesség javításának, karbantartásának szolgálatában álló ismétlés a pletyka egyik fő sajátossága. Másfelől, mivel a pletyka nem kanonizált szövegtípus, ezért fel vagyunk mentve az emlékezés kötelezettsége alól. Mindazonáltal a pletykában sokszor a „mi történt valójában?” és a „szerintem hogyan is történt a dolog” feszültséget realizálódik, és a végső eredmény kialakulásában meghatározó szerepük van az emlékezet mellett a személyes élményeknek, benyomásoknak.

A kötet második részében, az ÖVCSATTOGÁS című írásban kel életre Vizi néni, aki nem annyira mindent elmondó, mint mindent tudó ágens: „Vizi néni ezután sokat mesélt Gyula bácsiról”, „Vizi néni mindent tud”, „Vizi néni szerint”.

Pletykaanyu és Vizi néni: a pletykafészek az adott közösségek, csoportok kommunikációs folyamatainak egyik fő reagense. Méghozzá báziságens: erre utal magyar szavunk is, illetve a német Klatschbase, Schwatzbase (jelentése: pletykafészek) kifejezés. A schwatzen ige egyik jelentése: beszél, így a Schwatzbase fordítása akár beszédközpont is lehetne. Elharmarkodott dolog lenne misztifikálni a pletyka-

fészek szerepét: nem a falu bölcse, nem a törzs varázslója vagy gyógyító sámánja. Nem ő a bölcs asszony, a tudós asszony, a füvesasszony. Sokkal inkább élmunkás a társadalmi kommunikáció „Szódd magad!” mozgalomban, akinek ügybuzgósága persze néha visszataszító is lehet. A „mindenki pletykálhat” áldatlan hangzavara és a „senki sem pletykálhat” síri csöndje között a pletykafészek komoly szerepet vállal a mikrokommunikációs egyensúly optimalizálásában. Kommunikációs tényező: tényeket kezel és közöl, forgat ki és kombinál, rekombinál, valamint sokszoroz. Mint báziságens nem állítható párhuzamba a tömegkommunikáció kapuőreivel (az úgynevezett gate-keeperekkel), mert előbb-utóbb szinte mindent elmond, mesterséges szűrőmechanizmusok nélkül és az alkalmazott beszédmód vagy a hivatalos hírnyelv mellőzésével. Nem biztos, hogy úgy és annak mondja el a pletykát, ahogyan és akinek optimális lenne, de szabadon beszél bele az emberi kommunikáció terébe, ahol majd a konkrét és adott pletyka önálló entitásként is dolgozni kezd, vagyis terjed és kapcsolódik. Ezen a ponton érdemes elgondolkozni azon, hogy női szerzőknek még sosem sikerült a pletykát szépirodalmi eszközökkel bemutatni. Talán nem is akarta soha senki a szebbik nem közül ezt megtenni, legalábbis nincs ilyesméről tudomásom.

Az autentikus pletyka mellett ott a média is: *„Ilyen ez a pletyka, mint a tévében is mondták, a fele sem igaz.*

Na de a tévé is: milyen bolondulás van mostanában! Nincs az utcán ember, ha megy a sorozat délután. Aki lemarad, mérgelődik, mert az van, igaz, hogy kétszer adják, ismétlés van másnap délelőtt, de a legtöbben úgy vannak vele, hogy olyan jól van megcsinálva, úgy egészében, miért ne néznék meg kétszer is, ha lehet.”

A jelenségről J. H. Barkow evolúciós pszichológus is ír a THE ADAPTED MIND című könyvében, kifejezetten a pletyka kapcsán: magyarázata szerint a sztárokat a lelki reflexek összevetésztik a valódi ismerősökkel, mivel ismerjük arcukat, hangjukat, naponta „találkozunk velük” a képernyőn vagy a nyomtatott sajtóban. Az érdeklődés hajlamának rögződésekor a pleisztocén korban, mivel virtuális kapcsolatok akkor még nem léteztek, ennyi kellett ahhoz, hogy valakit életéhez tartozónak tartson az ember. Hiába kínos is akár egyeseknek,

hogy érdeklék az ismeretlen, esetleg kitalált alakok (leginkább: a szappanoperák főhősei), nemigen lehet védekezni.

„*En leginkább azt ismétlem folyton, mikor hasonlítgatásról esik szó, hogy lehet mondani, de az a biztos, hogy akinek nem inge, annak még próbálgatnia sem kell, nemhogy magára venni.*” Az ismétlés – mellesleg, transzcendens kategória – a következő darabban, az ÉN, SCHRIWANEK ANDRÁS című ciklusban is terítékre kerül: „*Az jut most eszembe darálás közben, hogy milyen lenne, ha úgy is tudnánk beszélgetni, hogy nem jártatjuk a szánkat, hogy ha Schriwanek bácsi ezen a viszketős zajon át is mondhatná tovább a dolgokat, én meg át tudnék hallgatni rajta, mi van. Mondjuk elég lenne, ha azt gondolná át, amit már elmondott egyszer, nem kell vadonatúj, éppen megfelelő lenne az, amit tavaly mesélt...*”

Schriwanek bácsi bölcselkedése a leghatékonyabb – egyben az egyik legősibb – pedagógiai módszert eleveníti fel: igazán nagy létkérdések megvitatására csak a kétszemélyes párbeszédekben kerülhet sor. Grecsó egy interjúban elmondja, hogy Schriwanek bácsi teljes mértékben fiktív alak. Az, hogy a kötetben a PLETYKAANYU után következik, nem véletlen. Alakja nem a beavatásé, inkább a pigliai novelaelmélet értelmében vett profán megvilágosodásé, mégis messze szakrálisabb és kizárólagosabb viszonyt mutat fel az elbeszélő – akinek a helyzete talán ebben a darabban a legkevésbé lebegtetett – ezzel a népmesék bölcs öregemberére emlékeztető figurával, mint a kötet bármely más alakjával.

Grecsó nem egy szereplőjének tudata – inkább kimondva, mint kimondatlan – főként annak a tükörképe, amit a többiek gondolnak róluk, és az önmagukról alkotott kép abból épül fel, amit feltételezésük alapján a szomszédjuk gondol róluk: így tesznek komoly lépéseket önmaguk megismerésében, az önkifejezés gyakorlatásával, vagyis az állandó szövegeléssel (A KÜLÖNBÖZÉS ESETEI, AHOGY CSIKIVEL MI KETTEN). A pletykát nem lehet kívülről szemlélni, összetevői akkor válnak láthatóvá, ha nyakig benne van az ember. Ezzel magyarázható, hogy csak a természetes csoportokban működik, mert mindig a csoport tagjaival kapcsolatos akciókra (törtétekre, lehetséges megtörtétekre és várhatóan bekövetkező eseményekre) épül.

Grecsó olyan csoportról és helyszínről ké-

szít pillanatfelvételeket, ahol nemcsak hogy pletykálnak még, de ahol pletykafészek is van. És ez nem kis dolog. Tény és való, hogy a globális gazdaságnak alávetett régiókban szükségyszerű és elkerülhetetlen a pletyka hanyatlása. Ennek az az oka, hogy a globalizáció nagy része speciális intézményekben és folyamatokban testesül meg, ahol a mentális tér és a földrajzi tér egyre nehezebben vetíthető egymásra, így a pletyka ma már egyre kevésbé tudja betölteni kohéziós, szocializációs és integrációs szerepeit, ok és okozat pedig az egyének atomizálódását és intézményesülését eredményezi.

Gluckmann-nak, aki a már említett Barkow tanára volt, igaza van abban, hogy a pletyka definiálja a csoportot, de ezt kiegészíteném azzal, hogy csak az adott, megfigyelt pillanatra vonatkozó állapotát: ennek magyarázata a pletyka élő, folyton változó, dinamikus mivoltában rejlik. Ebben az értelemben a pletykát – az adott időpontban a csoportban terjedő pletykák összességét – csoportképnek, vagyis lenyomatnak, csak a megfigyelés pillanatára érvényes pillanatfelvételnek tekinthetjük. Különleges elbeszéléstechnikai fikció segítségével valósul meg ez a SZÉP című írásban, ami műfaját tekintve tényszerű vallomásgyűjtemény: a múltat mintegy visszaemlékezésekben idézi fel a narrátor, oknyomozó technikával, tanúvallomások alapján. A viszonylagos egyéni nézőpontokat egymásra vetíti a szerző, de Grecsónál alig van nyoma annak az ironiának, amivel például Böll a CSOPORTKÉP HÖLGGYVEL című regényben megkérdőjelezi az események illetévaló rekonstrukcióját. Ezt az írástechnikát egyébként a szociográfia is kedveli, lásd például: TISZÁNTÜLI EMMANUELLE.

Élvezetesen és hitelesen dolgozza fel a szerző a gyermekkorából, saját természetes közegéből származó nyersanyagot. El kell hinnünk neki: nem egy új, vidéki próza megteremtése a célja, hanem egy megjelenítésre érdemes élményanyagról van rengeteg mondandója. Amennyiben mégis a vidék mint téma elkötelezettjeként akarnánk feltüntetni, annyiban megtehetnénk ezt, hogy legtöbb kortársánál érzékletesebben mutatja meg erről a közegről, ami annak lényegbevágó vonása: mi változik. Akár szociográfiai igényt is kielégítve, egy épület történetének százötven évét feldolgozva (A HÍRES-HÁZ). Grecsót persze – novellákra

bontva – az ember érdekl, ez azonban olyan problémakör, ami csak kapcsolatokban értelmezhető.

A pletyka Grecsó szerint alkotó módszere. A pletyka időbeliségét és térbeliségét így mossa össze: „*Nem tudok itt már biztonsággal eligazodni. Merthogy először nemcsak ez volt, hanem a palesztinok is, ugye, amire most már mérget lehet venni, akkora hülyeség, mint ide Lacháza, és meddig mondták mégis, hogy igaz. Meddig lehetett hallani, különösképp Dörögínétől, na tessék, baromság! Most akkor mit higgyek el, ha hamissággá válik minden? Elfoszlik az egész, mintha nem is lett volna semmi.*” Az időszerkezet önkényes alkalmazása az élmények belső, újbóli megélését, átértékelését tükrözi. Az ösztönvilág bugyraiba nyerhetünk bepillantást (ÖVCSATTOGÁS, A MINDENHATÓ TEKINTETE), de szerencsére enyhít az élményen az általában biztos kézzel, néhol megengedhető túlzásokkal adagolt ironia és humor.

Túlmutat azonban a módszeren, ahogy a misztikum és az irracionalitás felsejlik egyes szövegekben (A FEKETE DOBOZ, KÜLTERÜLET, HALOTTI BESZÉD). Ez utóbbi a kötet egyik legjobb darabja: egy öreg, „szottyos” hal, név szerint Szeri Ferenc társalgása a kanálisban egy pontnyal, egy másvalaki – ismerek valakit, mondja róla Szeri – által kitalált focistáról, Rudolfról. De sajnos már az első mondat helyére tesz minden elképzelhetlent: „*Elképzelem a halat*”, így kezdődik a HALOTTI BESZÉD. Ami csalafinta dolog, mert mellső és hátsó uszonyaival legyintgető halat könnyedén elképzel bárki, de olyat, hogy tejszínnel s kávékanálnyi kakaóval igya a kávé, az utolsó kortyot sohasem hörpintve ki?

Hálás lehet a szerzőnek ezért a vállalásáért nemcsak az olvasóközönség, hanem a pletykatudomány is, amikor írásbeli nyomait keresik majd egy hajdan autentikus közösségi hajlamnak. Grecsó transzformál, de prózája nem az első transzformációja az élményanyag: akiktől hallotta a történeteket, azok mindnyájan minden egyes alkalommal már átalakított nyersanyagot tárnak elé.

Vizsont nála fejeződik be a transzformáció. A prózakötet nyomtatott, kézzelfogható tárgyi valósága, legalábbis a mondatok szintjén, megmeregíti a pletykát. Életre is kelti, persze egy másik szinten – félreértések elkerülése végett: nem a pletyka szintjén –, és ezzel már a

szociológiának kellene foglalkoznia: miért e nagy felhajtás a néni (le sem merem írni a nevét) nagy feneké körül?

Szvetelszky Zsuzsanna

KRITIKUS ÍRÓ

Péterfy Jenő zenekritikái. Összeállította, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Wilhelm András. A német szövegeket Grossmann-Vendrey Zsuzsa fordította
Kortárs, 2002. 250 oldal, 1950 Ft

1899. november 5-én déltájban lövés dördült a Fiuméből Budapestre tartó vonat egyik mellékhelyiségében. Péterfy Jenő budapesti középiskolai tanár – melleleg kora legnagyobb kritikusa – lötte föbe magát, amikor a szerelvény a horvátországi Károlyváros környékén járt. Megrázó halál. Nem pusztán azért, mivel Péterfy még korántsem kiteljesedett pályájának vetett véget, de azért is, mivel olyan helyen történt ez az öngyilkosság, mely aligha illett végtelenül kifinomult lényéhez, delikát ízléséhez. Elgondolni is szörnyű, hogy ez a fényes-kényes szellem, ez a roppant műveltségű, minden modern (és persze ókori) nyelven olvasó, a klasszika-filológiától az akkori legmodernebb zenei, irodalmi, filozófiai irányzatokban egyként otthonos férfi egy mocskos vécében végezte életét. Talán önbüntetés volt ez, hogy a nem sokkal később fellépő Freudot is belekeverjük a játékba.

De miért büntette magát? Mára szinte bizonyosnak látszik, hogy Péterfy nem volt mentes bizonyos homoszexuális velleitásoktól; konkrétan szólva, valószínűleg a legkevésbé sem nézett közönyös szemmel Riedl Frigyesre, a nagyszerű irodalmárra, barátjára, akitől öngyilkossága előtt egy nappal vált el Fiumében. Tudjuk, az ilyesmi még Európa haladottabb országaiban is bűnnek számított akkoriban, mit kezdhetett volna a maga homályos érzelmeivel Péterfy a millenniumi, saját szavával szólva „fekete” Budapestben?!

De ha elvetjük e vélekedést, akkor is megmarad Péterfy bizonyítható depressziója, az

anyja halála utáni csillapíthatatlan magánya, kielégítetlen tudományos ambíciói (egyetemi magántanári előadásait oly kevesen látogatták, hogy lemondta őket; a klasszikus görög irodalomról szóló esszékötetét nem fejezte be, hogy csak a legnyilvánvalóbb példákat említsük). Mindezek megfelelően motiválhatták végzetes döntését. Gondoljunk bele, Magyarország egyik legragyogóbb szellemének életében egyetlen kötetet sem jelent meg! Nem, ő sosem volt népszerű szerző; bizonyos körökben egyenesen utálat tárgya, különösen akkor, amikor 1881-ben egy nagy esszében vitriolos tollal gúnyolta ki a megtámadhatatlannak látszó írófejedelem, Jókai Mór regényírói művészetét. Zenekritikusként is kivívta az ellenszenvet: mint életrajzírója, Zimándi P. István feltelezi, maga Goldmark Károly járta ki, hogy a főszerkesztő, Falk Miksa felmondjon Péterfynek, mivel az ifjú recenzens nem nyilatkozott ájult csodálattal Goldmark művészetéről. Mindamellet Recenzens kissé frivólnak tetsző magánvéleménye az, hogy Péterfy azért menekült az öngyilkosságba, mert elborzadt a magyar kultúra rettenetességén, és mert voltaképpen nem talált már magának bírálóiválót. Pedig nem sokáig, mindössze négy-öt évig kellett volna még várnia: Ady és Bartók fellépése minden bizonnyal kiütötte volna kezéből a pisztolyt.

Legyünk tárgyilagosaak: az őszinte, csak a maga ízlésére hallgató, semmiféle klikkszempontra nem néző műbírálónak már a múlt században sem osztogattak babért, ráadásul Péterfy egyenesen születtett vagy vérbeli kritikus volt, vagyis nem térhetett ki sorsa elől. Nietzsche szerint a filozófus legfőbb erénye a kifinomult szaglás, ám Rec. szerint e tétel legkivált a valódi kritikusra igaz. Többek közt ezt bizonyítja ékesen e remek kötet, mely halála után több mint száz évvel első ízben (!) gyűjti össze Péterfy Jenő zenereferenci tevékenységének dokumentumait. Anyanyelvi szinten tudott németül, ezért nem jelent gondot számára, hogy rendszeresen szerepeljen a *Pester Lloyd* hasábjain 1874 és 1876 között. Alig huszonnégy évesen az egyik legtekintélyesebb (német nyelvű) lap állandó recenzense – ez már komoly sikernek nevezhető. Hogy bámulatos irodalmi, filozófiai ismeretei mellett honnan szerezte lenyűgöző zenei műveltségét, ez mindmáig megfejtethetlen, az okos utószót író Wilhelm András sem talál rá ma-

gyarázatot. Annyi bizonyos, hogy bírálataiban szinte egyetlen téves ítéletet sem találunk, de ha lelnénk is ilyeneket, ez a legkevésbé sem csökkentené érdemeit, hiszen esetlegesen balítéletei a korszak tévedései. (Másképp Rec. meggyőződése, hogy nem igazságain, később beigazolódtott jóslatain méretik egy kritikus szellemi súlya – igaz, téves ítéletein sem.) Jó – a magyarul írt cikkeiben egyenesen remek – stílus, pontos, mindig a lényegre figyelő szem és fül, tökéletes arányérzék – ezek jellemzik munkásságát. Hogyan lehet másfél flekkben érzékeltetni egy koncert lényegét – e kérdésre kevesen adtak oly szórakoztató, egyben szellemdús feleletet, mint Péterfy Jenő. Ám az utókor ennek ellenére mélyen igaztalanul bánt vele: szorosan vett zenekritikai munkásságával eddig nemigen foglalkozott senki; Péterfy „az irodalomtörténet halottja” volt és maradt szinte mindmáig. Szöllősy András ugyan írt egy alapvető esszét e tárgyban – a cikk 1943-ban jelent meg a *Magyar Zenei Szemlé*ben –, de azóta szinte teljes a csönd. Ráadásul Szöllősy alapos és méltányos taglalata több ponton kiegészítésre, esetleg korrekcióra szorul.

Itt van mindjárt a Hanslick-kérdés. Eduard Hanslick (1825–1904) alakját a műveltebb zenebarát ma legkivált Wagner MESTERDALNOKOK-ja révén ismeri, a zeneköltő Beckmesser figurájában őt parodizálta, ráadásul oly nyíltan, hogy az első szövegváltozatban még Hans Lick néven szerepelt a jegyző. (Wagner a magánéletben nem ismerte a tréfát, ha mégis, csak a rosszat: a MESTERDALNOKOK szövegkönyvének bécsi felolvasására, 1862. november 23-án meghívatta magát a zenekritikust is.) A gúnyrajzok többnyire igaztalanok, de a Wagneré túllép minden határon. Kárt is tett e torzkép – nyilván ez is volt egyik célja –, hiszen a jeles bécsi zenekritikust végleg lejáratva a publikum előtt. Ám Hanslick – pusztán mert nem tartozott az egyik ájulásból a másikba eső wagneriánusok közé, mert nem fogadta el a Wagner-körtől sem az antiszemizmust, sem a vegetáriánus konyhát – a legkevésbé sem érdemelte ki ezt. Kétségkívül ő volt ugyanis a kor egyik legkiválóbb zenereferense. Egyetlen szigorúan esztétikai műve pedig (*VOM MUSIKALISCH-SCHÖNEN, A ZENEI SZÉPRŐL*), mely a maga szigorú formalizmusával, mely kiutasított minden „zenén kívüli” dolgot a zeneesztétika területéről, a legkeményebb ellenvéleményszámba ment a beleézés-esztétikák korában.

Hanslick a legmodernebb zenefelfogások fontos előfutára, kivált mióta Carl Dahlhaus részben rehabilitálta („*A zene nem fejez ki semmit*”, mondta sokszor Stravinsky, ami egészen Hanslick szellemében szól). Szőllősy elmarasztalja Hanslickot, mondván, nem volt érzéke a régi zene iránt, a barokk vagy a prebarokk mesterekkel szemben nála Mozart és mindenekelőtt Beethoven jelenti a csúcspontot a zenetörténetben, valamint a romantika klasszicizáló ága: Schumann, Brahms. Ám ez csak részben igaz. Hisz könnyen bizonyítható, hogy Hanslick igenis mélyen meghajolt mondjuk Schütz vagy Bach művészeté előtt – elég, ha elővesszük Schützről írt cikkét (in: MUSIKKRITIKEN. Philipp Reclam, Leipzig, 1972. 62. o.) vagy a MÁTÉ PASSIÓ-t elemző bírálatát, melyben egyenesen azt mondja, „*az egész zenetörténetben aligha akad még egy mű, mely vallásos emelkedettségben és művészi tökélyben Bach passiójával összemérhető lenne*” (i. m. 74. o.). Mindamellett igaz, hogy a jeles osztrák mégis Mozartnak, Beethovennek nyújtotta a palmát. Ám ennek oka esztétikai rendszerében, nem pedig személyes ízlésében rejlik. Szerinte ugyanis a jelentős zene lényegében „abszolút zene”, ami legkivált az instrumentális zenét jelenti. (Különös ironiája a sorsnak, hogy az „abszolút zene” fogalmát a közhiedelemmel ellentétben nem Hanslick, hanem Richard Wagner alkotta meg, amint azt Carl Dahlhaus kimutatta, lásd a DIE IDEE DER ABSOLUTEN MUSIK című kötete második fejezetét. Bärenreiter, Kassel, 1978.) Nem elhanyagolható referencialitása okán a vokális, szöveges zene – vagyis éppen az, amelyben Bach, Händel, Palestrina vagy Schütz jeleskedett – egy fokkal lejjebb állt Hanslick értékrend-szerében, mint a szöveg nélküli, tiszta muzsika. (Arról most nem szólva, hogy ő már egy szekularizált kor gyermeke, melyben a régiek miséi „csak” zenék, nem az áhítat részei.) Röviden: Hanslick nem szűklátókörűségből, csökköttségből, hanem esztétikai világképe alapján volt tartózkodóbb a régi zene értékelésében. Ekként Szőllősy kissé történelmietlenül ítél Hanslickról. Hogy versenyztetni vele Péterfyt, melyben a magyar kerül ki győztesen, az pedig kissé elsiettettek tünik.

Mint minden művelt pesti polgár, nyilván Péterfy is rendszeres olvasója volt Hanslick zenei bírálatainak, melyek a pesti kávéházakban könnyen elérhető, roppant népszerűségnek örvendő és mértékadó bécsi *Neue Freie Presse*

című lapban jelentek meg 1864 óta. Noha Szőllősy kategorikusan tagadja, mai szemmel nézve aligha vitatható, hogy a rendkívüli tekintélyű kritikus hatott magyar kartársára; a furcsa az ellenkezője lett volna, hiszen Péterfy zenekritikusi éveiben még pályakezdő, ráadásul igen fiatal ember, mindössze huszonnégy éves volt. Legelőször idézzünk fel egy nem tisztán zenei példát gondolkodásuk hasonlóságára. A jeles osztrák önéletrajza egyik fejezetében, a kor híres sebészével, Billrothtal folytatott dialógusában megkísérli összegezni kritikusi pályáján szerzett tapasztalatait: „*De nem csupán a nagyszerű, ám az igényesen csúnya, az öntudatosan elfuserált is felizgatja és megmozgatja a kritikus fantáziáját. Ti a klinikán előszerezzel nevezitek »legérdekesebb esetek«-nek az ilyesmiket.*” Egy színikritikájában Péterfy majdnem szó szerint megismétli ezt az orvosi hasonlatot: „*Vannak művek, melyekre nézve a kritikus oly örömet érez, mint az anatómus az »érdekes« hulla felett. Minél több a kinövés, annál gyönyörűbb.*” A szigorúan vett zenekritika terén ugyancsak feltűnő a sok egybeesés. Budapesten Joachim József előadja Brahms frissen komponált HEGEDÜVERSENY-ét. Péterfy azonnal összeveti Beethoven és Mendelssohn hegedűkoncertjeivel, és a következő eredményre jut: „*Egy nagy hátránya mégis van a két másik klasszikus hegedűkoncerttel szemben: nem bír azok behúzólagosságával, tiszta, áttetsző voltával.*” (116. cikk – amikor a Péterfy-kötetből idézek, mindig csupán a cikk sorszámát adom.) Hanslicknak az 1879-es bécsi bemutató alkalmával megfogalmazott ítélete hasonló: „*Brahms HEGEDÜVERSENY-e alighanem a legjelentősebb, mely Mendelssohn és Beethoven koncertje óta feltűnt, de azt már kétkem, hogy az általános tetszés terén akár egyikükkel is rivalizálhatna. Hiányzik belőle a közvetlenül felfogható és elbűvölő dallam, valamint nem csupán a mű kezdetén, de egész ideje alatt is meglévő tiszta ritmikai folyamatosság, mely által Mendelssohn és Beethoven műve oly egyedülálló hatást kelt.*” (Hanslick: i. m. 288. o.)

Vagy vessük össze Hanslick és Péterfy bírálatát Wagner műveiről. Fantasztikus zenetörténeti pillanat: Péterfy azt az előadást recenziálja, melyet a frissen kinevezett Gustav Mahler vezetésével mutattak be Budapesten. Persze Péterfy mit sem tudhatott Mahler zeneszerzői működéséről, ám tökéletes érzékkel azonnal kiemeli a karmester teljesítményét. „*Fiatal, erélyes ember, ki testestül-lelkestül zenész-*

nek látszik. Nem lehet eléggé elismernünk azt a művészi ambíciót, melyet a nehéz mű betanításában mutatott. Hogy az előadásnak stílje volt, az az ő érdeme, ki a zenekaron is úgy uralkodott, mint Alberich a maga törpéin.” (Pusztán ebből is látható, hogy kritikátörténeti szempontból mennyire lényeges Péterfy írásainak tanulmányozása. Vagy a repertoár miatt. Vagy pusztán azért, mert megismerhetjük általuk a kor hangverseny-rendezői szokásait, például abból a gyakori megjegyzéséből, hogy „a játékközöket X. Y. éneke/zongorajátéka töltötte ki” – ami fölöttébb meglepő, hiszen annyit jelent, hogy egy koncerten a szünetben is folyamatosan szólt a zene.)

Ám Rec. számára most a leglényegesebb, amit Wagner művészetéről mond. Megint egészen Hanslick ízlése szerint ítélt. Meggyőződése, hogy Wagner művészetét nem pusztán zenéje alapján kell megítélni. „Wagner egész különös tehetsége az, mely őt a művészetek határainak némileg megbontójává teszi, mert benne a nagy zenész mellett egy szenvedélyes gerjedelmű költő, egy makarti képekben dúskálódó festő s egy filozófiai hangulatokba elmerülő nyakas teoretikus élt, s ez a négy ember példátlan szívóssággal fogott egyszerre föladata megvalósításához.” (126. recenzió.) Hanslick hasonlóan lát. A RAJNA KINCSE első jelenetéről azt írja, hogy abban a festői, a költői és a zenei izgalmak folyamatosan átjárják egymást, és éppen ez kelti a legerősebb hatást (i. m. 207. o.). Sok példát lehetne még felhozni, ám Rec. a mélyebb értékelést átengedi zenei szakíróinknak.

Péterfy legsajátabb területe a színház, pontosabban az opera. Itt szabadjára engedti stílárís nyilait, kritikái szövegben ritkán olvashatunk ennyire szípkorkázó mondatokat. Chateaubriand regényéről például ezt írja: „a tárgyra éhes operairók végre is kiszimatolták, hogy van benne egy még eddig föl nem használt rézbőrű, akit az operában színes tollaival kitűnően lehet tenoristának használni”. Cselekményleírásai kacagatók, epések: „Az első felvonásban nem történik egyéb, mint hogy már a felvonás kezdete előtt a gróf beleszeret a basa lányába, Melehszalába, s a felvonás végén megszökik a fogságból a török kisasszonnyal, annak dajkájával és csatlósával együtt. Ez utóbbi mindig élceket törekszik mondani, s e törekvésében német kitarítással megmarad az egész darab folyása alatt.” Ezeket az idézeteket magyar nyelvű kritikáiból választottam, német cikkei persze kevésbé szellemesek, noha a fordító, Grossmann-Vendrey Zsuzsa mindent megtett, hogy felidézze Péterfy németül is eleven, gunyoros stílusát.

(Maga a kötet gondosan szerkesztett, alaposan jegyzetelt. Néhány apró hiba azért maradt, közülük a legbántóbb, hogy a 28. recenzióban nem említik meg, hogy a cikk egy részét Rónay György fordításában közlik, mely Zimándi már említett monográfiája számára készült és ott is jelent meg először.)

Bár született kritikus volt, sokszor nyilván nyűgnek érezte a napilapnál végzett referenssi munkát. Igényességét feltehetően zavarta, hogy itt azonnali ítéletet követeltek a szerzőtől. A fülszövegen olvasható kifakadása erről szól: „Valami rabszolgái van a szegény kritikus cselekvésében.” Szinte szó szerint megismétli ezt egy másik bírálatában: „Mily boldogok a dráma személyei! Legföllebb tíz órára békén alusszák álmukat. A színi referens csak ekkor kezdi szenvedéseit. Esztétikai benyomásokról írjon rövidke óra alatt, gályarab módjára!” Mindamellett Péterfy munkásságában nyoma sincs e rabszolgái érzésnek, nyűgösségnek, kényszeredettségeknek; írásai ma is elbűvölnek frissességükkel. Több volt, mint kritikus, és magam elfogadom Németh László véleményét, miszerint „az Arany és Ady közti korszakban ő volt a legnagyobb írónk”. Írótt mond Németh, nem kritikust.

Csont András

LÁTHATÁRON: AZ EMBER(I)SÉG

Újabb „kis” könyv a filozófia emberivé avagy az ember filozófussá válásáról

André Comte-Sponville:
Kis könyv a nagy erényekről
Fordította Saly Noémi
Osiris, 1998. 357 oldal, 1250 Ft

André Comte-Sponville:
Présentations de la philosophie
Albin Michel, 2000. 217 oldal, 98 F

„Illúziók és menedék nélküli humanizmus. Az ember sem mint faj, sem mint eszme, sem mint ideál nem halott. Án de halandó, s ez egy okkal több, hogy védelmezzük.”

(André Comte-Sponville:
PRÉSENTATIONS DE LA PHILOSOPHIE)

A dolog kissé szokatlanul, mégpedig azzal kezdődött, hogy az addig teljesen ismeretlen André Comte-Sponville egyszer csak felbukkant Budapesten.

Erre egészen pontosan 1995. november elején került sor.

Februárban jelent meg ugyanis a filozófus PETIT TRAITÉ DES GRANDES VERTUS című könyve Franciaországban, melynek sikere (több száz ezer példányban fogyott el rövid néhány hónap alatt) afféle „filozófiai jelenséget” csinált belőle hazájában. Valószínűleg ez lehetett az oka, hogy Magyarországon a francia kultúrta-nácsos bemutatkozó látogatásra hívta a budapesti Francia Kulturális Intézetbe. Itt egyébként LE CAPITALISME EST-IL MORAL? címmel tartott előadást.

Kérdeztem is tőle utána: hogy lehet egy ilyen kérdést feltenni? Nevetve válaszolta, hogy először üzletemberek előtt kellett a szöveget elmondania (megjelent utána az *Expansion* című gazdasági hetilapban), s nekik olyan téma, olyan cím kellett, ami valóban *s'accroche*, azaz „megfogja” őket. Ekkor csodálkoztam el először: hogy is van az, hogy a filozófus csak úgy fogja magát, s aktatáskáját, könyveit hóna alá csapva, sportos zakóban (tehát nem afféle lepusztult „bölcész”-öltözetben) kiáll a gazdasági szakemberek elé, nem a szakmája érdekében könyörögni, hanem a *filozófiáról* beszélni nekik?

Ez az élmény egy évvel később megismétlődött velem Párizsban, a Sorbonne-on tartott nemzetközi Descartes-kongresszus előtt. Ekkor annak az ódon, kopottas Quartier Latin-beli szállodának a pultjánál beszélünk meg találkozót Comte-Sponville-lal, ahol a konferencia idején laktam. Előbb érkezett, úgy talál-tam rá a sötét és szűk csigalépcső alján, hogy a gyenge fényben elmélyülten olvasta valamelyik vastag párizsi napilapot. Hatalmas pilótatáska volt nála, s az üdvözlés után, míg reggelizni indultunk egy közeli cafétába, kifejtette, hogy miután találkozott velem, egy nagy hírű zenei rádióműsor szerkesztőségébe megy tovább, ahol kedvenc lemezfelvételeiről fog *filozófusként* a rádióhallgatóknak beszélni, majd pedig a repülőtérré indul, mert délután már Nizzában kell részt vennie egy filozófiai konferencián. Körülöttünk zúgott a város, s az imént hallott időbeosztással, filozófiai programmal szemben oly közömbösnek, oly idegennek

tűnt, hogy megint csak elnéztem Comte-Sponville nyurga alakját: lám-lám, íme egy ember, aki kívülről úgy néz ki, akárcsak a saját ügyes-bajos dolga után szaladgáló többi, de aki – velük ellentétben – mégsem azért folyamodik maga is napi ügyintézéshez, nem azért veti bele magát a hétköznapi forgatagba, hogy valamilyen konkrét ügyet elintézzon, hanem hogy e köznapi eszközök nyújtotta lehetőségeket a *filozófia* érdekében használja fel.

Szóval ott Párizsban, a tömény praktikum világában Comte-Sponville-nak szemmel láthatóan nem voltak komplexusai. „Használta” az intézményeket (kiadók, rádió, konferenciák stb.), nem pedig félt tőlük, vagy alávettette volna magát nekik. Úgy láttam, minden dolog megítélésénél az az egyetlen – lehet, hogy talán kissé szokatlan – szempont vezérlő csupán: milyen vastagon csordogál a gondolat.

Ezt a benyomást korábban már a budapesti találkozás is megerősítette bennem. Amikor a Francia Kulturális Intézet egyik fiatal attaséja fénylő arccal nyomult a közelébe, hogy közölje, diplomáciai kiküldetése előtt ő is filozófiát tanított, s amikor Comte-Sponville kérdésére, hogy vissza akar-e majd térni az oktatáshoz, a fiatal ember – előre élvezve válaszában „magától értetődőségét” – nemmel felelt, akkor a filozófus csak jóízűen felnevetett, majd fesztelenül egy keményen hangzó *Encore une âme perdue!* (Ismét egy elveszett ember!) felkiáltással vett búcsút tőle. És az előadásában sem tett engedményeket az „üzletembereknek”. Napjaink morális világhelyzetét szigorúan a rend pascali fogalmára támaszkodva elemezte, s igencsak „hard” filozófiai okfejtéssel támasztotta alá meggyőződését, mely szerint ma nem is annyira új értékekre, mint inkább új hűség-re van szükség a régi értékekhez. (Erről egyébként mindenki meggyőződhet, aki elolvassa az ERKÖLCSÖS-E A KAPITALIZMUS?-t a *Pompeji* 1996/2. számában.)

Ezzel egyidejűleg azonban az lett e budapesti látogatás legfontosabb következménye, hogy az Osiris Kiadó gondozásában 1998-ban magyarul is megjelent André Comte-Sponville KIS KÖNYV A NAGY ERÉNYEKRŐL című műve. Ettől kezdve most már a magyar olvasó is felfigyelhet, ha akar, a jelenlegi francia filozófiai élet egyik jellegzetességére, nevezetesen, hogy Franciaországban a szakmabeli filozófus nem kizárólag az egyetlen falain belül találko-

zik a filozófia iránt érdeklődő közönséggel. És csakugyan. Jóllehet külföldön továbbra is főként a felsőoktatás olyan filozófus kiválóságainak munkássága áll az érdeklődés homlokterében, mint amilyenek teszem azt Merleau-Ponty és Althusser voltak az ötvenes-hatvanas években, vagy Foucault, Lévinas, Deleuze, Ricoeur stb. az utóbbi évtizedekben. Mégis: a szűkebb értelemben vett egyetemi foglalkozásokon kívül gyakran tartanak ma Párizsban – filozófusok részvételével – különböző nyilvános helyeken *Journée philosophique* (Filozófiai nap) vagy *Philo pour tous!* (Filozófia mindenkinek!) jellegű összejöveteleket, melyek közel hozzák a filozófiát az emberekhez. (Mellesleg szólva Jacques Derrida is ezt teszi az óráin a párizsi amerikai magánegyetemen, az E. H. E. S. S.-ben, ahol a 2001-es év tavaszi félévében pl. a halálbüntetés eltörléséről tartott előadásokat ABOLITION DE LA PEINE SUPRÊME címmel a nem csupán szakértőkből álló közönségnek.) André Comte-Sponville morálfilozófiai könyvei tehát (köztük az erénytan is) ebbe az új keletű francia hagyományba tartoznak, ám bizonyos egyetemi körök olykor mégis fanyalognak (talán a túlzott népszerűségük miatt?), mondván, hogy afféle filozófiai lektúrról lehet csak itt szó, melynek még Franciaországban is azért van csupán keletje, mert a középiskolában mindenki elvégezte a „filozófiai osztályt”.

Van azután, persze, olyan filozófus is, aki nem csupán szakmai féltékenységből berzenkedik a *KIS KÖNYV* ellen, hanem azért, mert elvileg értetlenül szemléli a morál és az etika megkülönböztetésére irányuló comte-sponville-i törekvéseket. Általában ha morálról van szó, ezen a közvetlen emberi megnyilvánulások egyfajta korlátozását szokás érteni a kulturált (vagy éppen megszokott) társadalmi érintkezés zökkenőmentes működése érdekében. Indoklásul olykor még azt is hozzáteszik, hogy erre főként az ember tökéletlen természete, fogyatékos embersége miatt van elsősorban szükség, de kérdés persze, hogy ez a kétségkívül racionális megfontolás mennyiben kárpótol bennünket az elszenvedett veszteségekért. Sokan ugyanis épp önmaguk teljes feladásaként értékelik a pusztá kötelelességteljesítést, amely a normatív szabályozás révén megszünteti ugyan közvetlen emberségüket, ámde mégis elvétí a legfőbb morális célt: egy magasabb rendű emberi(es)ség létrehozását.

Comte-Sponville álláspontja ebben a kérdésben kezdettől fogva realista, vagyis nem azonosulva egyetlen lehetséges szélsőséggel sem, a morál szükségességét, csakhogy nem a végső szükségességét hangsúlyozza. Mivel tehát egyáltalán nem osztja azt a nézetet, mely szerint az ember humanizmusa már közvetlenül is adva volna mindenki számára, ezért a morál létjogosultságát az emberi értékek fokozatos egyéni elsajátításában, vagyis egy olyan cselekvési sor megtanulásában látja, amely *mintha* ebből a már létező belső emberségből fakadna. Sőt. Léven, hogy ez a folyamat már morál alatti szinten elkezdődik (Comte-Sponville az értékek világába való beleszületést, a családi nevelést stb. említi), a „kis könyvben” felsorolt tizennyolc erény közül a leginkább „mintha” jellegű erény, vagyis az udvariasság lesz az első, mint olyan, amely a többihez képest a legkevésbé járul hozzá érdemben egy adott ember tényleges kiválóságához. Ugyanakkor azonban, elismerve e morális nevelődés, az emberi kiválóság egyéni létrehozásának szükségességét, Comte-Sponville legfőbb kérdésfeltevése mégiscsak az olyan cselekvések lehetőségére vonatkozik, amelyeket az ember nem pusztán külső társadalmi parancsoknak engedelmessé hajt végre. Az ilyen cselekvések kizárólagos terepét az erénytan a szeretetben (különösen pedig annak legmagasabb rendű változatában, az *agapé*ban) pillantja meg, amely már nem az ember közvetlen humanizmusa rovására létrehozott (passzív) erényesség, hanem maga a *működő* emberi kiválóság: a szeretetet ugyanis semmilyen formában nem lehet megparancsolni, épp ellenkezőleg, a szeretet parancsol. Vagyis a *KIS KÖNYV A NAGY ERÉNYEKRŐL* című mű szerint egyedül csak a „szeress, és tégy, amit akarsz” ismert formulát követve léphetünk át a köteletség (a morál) szférájából a szabad emberi öntevékenység (az etika) szférájába.

Az 1995-ös „kis könyvhöz” képest 2000-ben annyi lesz csupán a változás, hogy Comte-Sponville legújabb könyvében, a *PRÉSENTATIONS DE LA PHILOSOPHIE*-ban a szeretet helyett a bölcsesség testesíti meg az etika szféráját. Egyebekben azonban az újabb „kis könyv” tartalmilag, de még formailag is sokban hasonlít a régire, ami azt jelenti, hogy a tematikus átfedések mellett itt is fejezetszerű szócikkek tárgyalják a kiválasztott filozófiai fogalmakat.

(Nem véletlenül vallja hát mesterének a mai „morális nemzedék” tagja Alain [igazi nevén Émile Chartier-t], a két világháború közötti Franciaország legendás hírű középiskolai filozófianárát, akinek PROPOS-jai részben módszertani mintaképkül szolgálnak számára.) A fogalmak sora ezúttal a morállal, a politikával, a szeretettel, a halállal kezdődik, hogy azután a megismeréssel, a szabadsággal, Istennel, az ateizmussal, a művészetrel, az idővel folytatódjék, s végül az emberben, illetve a bölcsességben érje el tetőpontját. Lehet, hogy e fogalmak közül nem mindegyikük tűnik tisztán filozófainak, ámde a megközelítés és a feldolgozás módszer mindvégig filozófiai marad.

Ez utóbbi állításunkat többek között már az is kellőképpen illusztrálhatja, hogy a PRÉSENTATIONS DE LA PHILOSOPHIE-ban nemcsak morál és etika – általunk már említett – megkülönböztetésével találkozhatunk, hanem sajátos összefüggésük hangsúlyozásával is, amely itt sokkal szembetűnőbb, mint a korábbi erénytanban. „Mi a morál?” – teszi fel a kérdést Comte-Sponville a mű elején, a morálról szóló fejezetben, majd ezt lényegében az örömmel teljesített kötelesség fogalmával azonosítva a következőket válaszolja: „Mindannak összessége, amit az egyén előír vagy megtilt a maga számára, nem azért, elsősorban, hogy saját boldogságát vagy jólétét növelje, ez csak egoizmus volna, hanem azért, hogy számoljon a másik érdekeivel vagy jogaival, hogy ne legyen gazember, hanem hogy hű maradjon az emberiség és önmaga bizonyos fogalmához. A morál a »Mit kell tennem?« kérdésre válaszol: ez kötelességeim összessége, másként szólva azok az imperatívusok, melyeket jogosnak ismerek el – még akkor is, ha velem is megyesik, mint mindenki mással, hogy erőszakot teszek rajtuk. Ez a törvény, melyet magamnak előírok, vagy amelyet elő kellene írnom magamnak, függetlenül a másik pillantásától és minden várható szankciótól vagy jutalomtól.”¹ Általán előírt és helyeselt törvények, a nekik való engedelmeskedés, még akkor is, ha ez nem elsősorban a magam, hanem mások érdekében történik: így fest – nagyon röviden – az André Comte-Sponville-féle ember morális autonómiája, melyben már kezdetről fogva jelen van az etikai mozzanat.

Mégpedig azért van jelen, mert itt már az ízig-vérig modern ember erkölcsi autonómiájáról van szó, mely nem alapulhat másan – s ebben áll filozófusunk mondanivalójának leg-

megszívlelendőbb tanulsága –, mint gyakorlati humanizmuson. Eszerint a szellemi újkor első szava feltétlenül a morál elsődlegessége kell, hogy legyen, mert korábban a hívő ember, aki egyedül a mennyország reményében vagy a pokoltól való félelmében tartotta csak tiszteletben a morált, nem annyira erényesnek, mint inkább egoistának vagy óvatosnak volt csupán nevezhető. Ez azonban azt is jelenti, hogy a – kanti – remény nélküli cselekvéssel veszi kezdetét a modernitás jó értelemben vett laicitása (mely szerint a hívő éppúgy lehet laikus, mint az ateista), ám ez a vallás és az erkölcs megszokott viszonyának megfordításával jár együtt. Azaz „nem a vallás alapozza meg a morált – állítja Comte-Sponville –, hanem sokkal inkább a morál az, mely megalapozza vagy igazolja a vallást. Nem azért kell helyesen cselekednem, mert Isten létezik, hanem mert helyesen cselekszem, azért lehet szükségem – nem, hogy erényes legyek, hanem hogy meneküljek a kétségbeesés elől – az istenhütre. [...] Még ha Isten nem létezne is, még ha nem lenne semmi sem a halál után, ez sem mentene fel téged kötelességed teljesítése alól, más szóval az alól, hogy emberi módon cselekedj”² – vonja le a morál primátusára vonatkozó okfejtéséből a következtetést a francia filozófus.

Ugyanakkor azonban már ennyi alapján is világos, hogy a comte-sponville-i morál egyáltalán nem akarja az embert az én szűkös falai közé zárni. Épp ellenkezőleg. A PRÉSENTATIONS egyik nagyon szép fejezete például az emberi szabadságról szól, és miután a szerző e fogalom valamennyi releváns jelentését kimerítette (cselekvési szabadság, az akarat spontaneitása, szabad akarat, gondolat szabadság – melyek mindegyike valamilyen készen talált szubjektív adottságot feltételez ahhoz, hogy hatékony lehessen), fejtegetéseit a következő gondolattal zárja: „Meg kell tanulnunk megszabadulni önmagunktól, ez a fajta szabadság pedig csak egy másik elnevezése (miként Spinozánál látjuk) a bölcsességnek.”³ Az egoizmus leküzdése tehát fontos lépés a gyakorlati humanizmus létrejövésében. Mert jóllehet Comte-Sponville alapvető víziója szerint „az emberiség tény, mielőtt érték, faj, mielőtt erény lenne” – azaz: legalább olyan embertelen lenne, ha vitatkoznánk azon, hogy az embertelen emberek is az emberiséghez tartoznak-e vagy sem, mint az ő embertelenségük – ez mégsem érvényteleníti azt a helyzetet, hogy „az ember csak születik em-

bernek, emberivé viszont válik”, vagy másképpen fogalmazva, „az ember(i)séget kapjuk, mielőtt teremtetné vagy teremtővé válna”.⁴

Végül az emberi lét értelmének e sajátos fel-fogása határozza meg a francia filozófus humanizmus kérdésében vallott állásfoglalását is. Az „embertudományok” elméleti antihumanizmusával szemben (mely szerint az embert csak a szándékaival ellentétes különböző determinizmusok konstituálják), André Comte-Sponville a humanizmus ama másik válfaja mellett kardoskodik, mely az emberi nem állati faj jellegéből kiindulva igyekszik az ember lényegét megragadni. Ezt a fajta humanizmust – az elméletivel vagy transzcendentálissal szemben – gyakorlati, azaz morális humanizmusnak nevezi, mely „egyszerűen csak abból áll, hogy bizonyos értéket tulajdonít az emberségnek, más szóval, hogy bizonyos számú kötelességet és tilalmat ír elő minden emberi lényel szemben”. Comte-Sponville ebben ma már az emberi jogok filozófiai „meggyökeresedését” szeretné látni, mondván: „először is az embereknek csak azért vannak jogaik, mert mindnyájunknak kötelességeink vannak egymással szemben”. A parancsok tehát hagyományosak ugyan (ne ölj, ne lopj, ne erőszakoskodj, ne rágalmaz stb.), ám ez a humanizmus mégis morális természetű, mielőtt még politikává lehetne.⁵ „Mindez sokat mond arról, hogy mivé is lett a morál laikus társadalmainkban” – fűzi hozzá filozófusunk. „Többé már nem abszolút vagy transzcendens tilalomnak való alávetettség, hanem az emberség, és először is a másik férfi, a másik nő érdekeinek figyelembevétel. Többé már nem a vallás függeléke, hanem a gyakorlati humanizmus (lám, már megint itt tartunk) lényege. Miért »gyakorlati«? Mert inkább a cselekvésre (praxis) vonatkozik, mintsem a gondolkodásra vagy a kontemplációra (theoria). Nem az jön itt játékba, amit az emberségről tudunk vagy hiszünk, hanem amit tenni akarunk érte. Ha az ember szent az ember számára, mint már Seneca mondta, akkor nem azért, mert Isten, de nem is azért, mert egy Isten így rendelte, hanem mert ember, s ez elég. Ez tehát gyakorlati humanizmus: a humanizmus mint morál. Annyi, mint emberien cselekedni az emberségért.”⁶

Ezzel azután már le is zárhatnánk a morál szféráját. Búcsúzóul legfeljebb még annyit érdemes tennünk, hogy még egyszer felidézzük, amit Comte-Sponville mond az emberségről. „Az emberség nem lényeg, melyet szemlélünk, sem nem abszolútum, melyet tisztelünk, sem nem Isten,

melyet imádnunk kellene. Az emberség faj, melyet fenn kell tartanunk, történelem, melyet ismernünk kell, egyének összessége, melyet el kell ismernünk, végül pedig érték, melyet védelmeznünk kell.” Ebben a szférában mozogva tehát nem szabad, hogy méltatlanok legyünk ahhoz, amit az emberség önmagából és belőlünk csinált, vagyis a morál területén legfőbb erény a hűség, mely Comte-Sponville szemében többet számít a hitnél.⁷

Mégis hátravan még a legfontosabb kérdés, nevezetesen, hogy miként lesz mindebből az emberi életet értelemmel megtöltő eleven személyesség? A kérdésre a választ a PRÉSENTATIONS DE LA PHILOSOPHIE bölcsességről szóló utolsó fejezetében találhatjuk meg, melyben most újból a morál és etika közti megkülönböztetés lesz a legfőbb filozófiai tét. Az etika (s egyben az egész filozófia) központi kategóriájává avanszált bölcsességről ugyanis az derül ki, hogy nem azonosítható sem a szentséggel, sem a vallással, de még a morállal sem. Hiszen „saját életemet kell megmentenem, nem pedig másokét, saját érdekemet kell megvédenem, nem pedig Istenét vagy az emberségét” – mondja Comte-Sponville, majd hozzát teszi: – „Legalábbis ez a kiindulópont.” Ebben csak akkor láthatjuk a korábban már felszámolt egoizmus visszatérését, ha nem vagyunk tisztában morál és etika alapvető különbségével. Ugyanis a „hogyan éljünk?” kérdésre a filozófia a bölcsességgel, „de a megtestesült, a megélt, a tevékeny” bölcsességgel válaszol, s e válasz következtében „az etika, mely az élet művésze, különbözik a moráltól, mely csak a kötelességeinkre vonatkozik”. „Nagyon is világos, hogy együtt járhatnak vagy kell, hogy járjanak – erősíti meg a kettejük közti összefüggést Comte-Sponville –, mert azzal, hogy azt kérdezzük, hogyan éljünk, azt is kérdezzük, mekkora helyet juttassunk kötelességeinknek.” Ugyanakkor azonban „a két célkitűzés mégiscsak különbözik egymástól. A morál arra a kérdésre válaszol, hogy mit kell tennem?, az etika pedig arra, hogy hogyan kell élnem? A morál az erényben vagy a szentségben éri el tetőpontját, az etika a bölcsességben vagy a boldogságban”.⁸

Most már tudjuk, miben áll Comte-Sponville szerint morál és etika között a különbség: az etika nem más, mint magasabb szinten történő visszatérés az eredeti kiindulópontához, amikor az emberek csak érezték (de még nem tudták, hogyan bizonyítsák), hogy a közvetlen emberség is lehet érték. A morális parancsok, végre, annak tűnnek, amik: elvonatkoztatások

a konkrét embertől, s ebből vonja le Comte-Sponville a következtetést: „Egyetlen ne sem elégséges, s ezért van szükségünk a bölcsességre. Mert a morál nem elég, mert a kötelesség nem elég, az erény nem elég. A morál parancsol, ámde ki elégedne meg az engedelmességgel? A morál azt mondja: nem, de ki érné be a tilalmaival?” S ezután a bölcsesség olyan – a mai korszellemnek megfelelő – definíciója következik, mellyel a magam részéről tökéletesen egyetértek ugyan, mégsem tudnám jelenleg a maga mélységében igazán kifejtteni. Comte-Sponville meghatározása tehát a következőképpen hangzik: „Arról van szó, hogy mondjunk igent: *igent önmagunkra, igent a többiekre, igent a világra, igent mindenkire, és ezt jelenti a bölcsesség.*”⁹

Miféle bölcsességről van itt szó? Az ókori görögök jó életéről, mely egyszerre felelősségteljes, méltó és emberi? Netán arról (az ugyancsak antik) sztoikus szellemiségről, melynek jelszava: fogadd el, ami nem tőled függ, és tedd azt, ami tőled függ? Vagy pedig – s leginkább talán erre hajlanék – Descartes ama „titkos” és „intellektuális” örömeire gondolhatott, többek között, Comte-Sponville, melyet a legnagyobb francia filozófus utolsó jelentős munkájában, A LÉLEK SZENVEDÉLYEI-ben fejtett ki? Ám akármelyik irányban keressük is a választ, legalább két dolog biztosnak látszik. Az egyik az, hogy a lét érintetlenül hagyásával folytatott emberi cselekvés (szeretet? bölcsesség?) ma fontos és megoldandó korprobléma, a másik pedig, hogy André Comte-Sponville PRÉSENTATIONS DE LA PHILOSOPHIE-ja olyan érdekfeszítő olvasmány, mellyel érdemes volna magyarul is megismerkedni.

Jegyzetek

1. André Comte-Sponville: PRÉSENTATIONS DE LA PHILOSOPHIE. Paris, Albin Michel, 2000. 23–24. o.
2. I. m. 30. o.
3. I. m. 96. o.
4. I. m. 165. o.
5. I. m. 167. o.
6. I. m. 168. o.
7. I. m. 171–172. o.
8. I. m. 181–182. o.
9. I. m. 182. o.

Dékány András

ÖSSZECSAPVA

Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*
Fordította Pusztai Dóra, Gázsity Mila,
Gezsenyi Györgyi
Európa, 1998. 646 oldal, 2300 Ft

A könyv alapjául szolgáló *Foreign Affairs*-cikk 1993-ban, az angol nyelvű kötet 1996-ban, a magyar fordítás először 1998-ban jelent meg. Aktualitása azonban cseppet sem csökkent: a könyvüzletek most is tele vannak a tavaly megjelent újabb kiadással, a folyóiratok pedig a szerző téziseire való hivatkozásokkal. A vélemények két véglet között szórnak: az egyik szerint „Huntington előre megmondta, hogyan működik a hidegháború utáni világ, lásd a WTC–Pentagon-merényletet és az új afganisztáni háborút”; a másik szerint csupán a nyugati rasszista, imperialista gőg újrafogalmazásáról van szó. A szerző maga „régimotoros”, aki azóta, hogy a Harvardon 1951-ben PhD-fokozatot szerzett, folyamatosan az amerikai egyetemi és tudományos élet központjaiban töltötte életét, miközben rendszeresen szakértői és tanácsadói feladatokat vállalt a kormányzat részére, időnként a legmagasabb szinten. Nemcsak elemzője tehát a nemzetközi politikai viszonyoknak, hanem annak gyakorlati alakítója is, vagy legalábbis könnyen azonosul a(z) elsősorban amerikai) politikacsinálókkal. Mindezt nem is tagadja: már az előszóban leszögezi, hogy „ez a könyv nem társadalomtudományi műtnek készült”, hanem a hidegháború utáni világ értelmezésének olyan keretét, paradigmáját kívánja nyújtani, „amelyet a kutatók remélhetőleg helytállóan találnak majd, a politika alakítói pedig hasznosnak”. (8.)

Huntington könyve, ma már szinte közhelyszerűen ismertnek vélt tézise szerint a hidegháború után új korszak kezdődött a világpolitikában, amelyre „hét vagy nyolc civilizáció” gyakorol alapvető befolyást. E civilizációk között „a Nyugat” csak az egyik, amely nem jelent univerzális mintát a többiek számára; a többi civilizáció *modernizálódása* – hangsúlyozza Huntington az elterjedt vélekedésekkel szemben – egyáltalán nem hozza maga után e civilizációk *elnyugatiasodását* (sőt, mint majd erre még visszatérünk, sokszor éppen ellenkezőleg, fokozza a Nyugat-ellenes érzelmek és politika intenzitását). A Nyugat jelenleg még

a legerősebb civilizáció, de viszonylagos túlsúlya csökken, s ez a tendencia feltehetően a jövőben is folytatódni fog. A Nyugat befolyása, népességszámát, gazdasági és katonai erejét tekintve egyaránt visszaszorulóban van. Modernizáció és nyugatiasodás nem elválaszthatatlan egymástól: a Nyugat Nyugat volt már a modernizáció előtt is, illetve a nem nyugati civilizációk képesek modernizálódni nyugatosodás nélkül is. A fogyasztási szokások, a tömegkommunikációs és -szórakoztatási minták, a kulturális hóbortok, divatok pedig Huntington szerint nem számítanak: „*A nyugati civilizáció lényege a Magna Charta, nem pedig a Magna Mac.*” (80.) 1500 és 1920 között a Nyugat lassan a földgolyó legnagyobb részére kiterjesztette befolyását, azóta azonban megkezdődött visszaszorulása (amely, teszi hozzá higgadtan, nem feltétlenül lesz egyenes vonalú, és elhúzódhat legalább annyi ideig, mint a hegemonia kialakulása). Ha a Nyugat nem képes levonni ennek a fejlődésnek a konzekvenciáit, azaz ragaszkodik globális vezető szerepéhez, akkor ez összeütközésekhez vezethet más civilizációkhoz tartozó államokkal és csoportokkal (mindenekelőtt Kínával és az iszlám világgal).

Huntington gondosan „levédi” magát: hát persze hogy leegyszerűsített modelltől van szó, ez azonban elkerülhetetlen, a valóság komplexitását csak ilyen módon tudjuk megragadni, s a modellek („*térképek és paradigmák*”) közötti választás kritériuma a használhatóságuk. Márpedig Huntington szerint az ő modelljével az elmúlt évek legtöbb alapvető világpolitikai eseménye jól magyarázható. Természetesen egyetlen paradigma sem örök életű, az övé sem (42.), az ő modelljének érvényessége alól is akadnak kivételek, de – nem mondja ki, csak érezteti, hogy akkor tessek jobbat kitalálni. Szerinte ez még senkinek sem sikerült.

Az alternatív elméletek az ő megfogalmazásában a következők: az „*egyetlen világ*” képe, amelyet Francis Fukuyama fogalmazott meg a szovjet tömb megroppanásának euforikus pillanatában; a „*két világ*”-paradigma, amely a hidegháborús Kelet–Nyugat antagónizmus után elsősorban az Észak–Dél szembeállítással próbálkozik; a „*körülbélül 184, saját érdekeit érvényesítő állam*” paradigmája és végül

a „*teljes káosz*” víziója. Szerzőnk szerint emez alternatív paradigmák mindegyikében „van valami”, de ugyanakkor mindegyik túlzottan leegyszerűsítő, egy-egy valóban meglévő elem túlságos középpontba emelésével jellemezhető. Ráadásul egymást is kizárják, míg Huntington szerint a civilizációközpontú megközelítés jól összeegyeztethető az „egyoldalú” elméletek legfontosabb elemeivel. Először is, állítja, „*az egységesülés erői valóban működnek a világban, és pontosan ezek gerjesztik a kulturális elkülönülést és a civilizációs öntudat ellenerőit*” is (41.). Másodsorban, létezik ugyan egy alapvető dichotómia, de korlátozott mértékben: a nyugati „egy” szemben a nem nyugati „sokkal” (41.). Harmadsorban (és ezt érdemes hangsúlyozni), nem „*a civilizációk, mint olyanok*” állnak egymással szemben a küzdőtérben, a világpolitika legfontosabb szereplői továbbra is a nemzetállamok, csak éppen ezek magatartását egyre inkább civilizációs tényezők is irányítják. Negyedszer pedig, a világ valóban anarchisztikus, de a legnagyobb veszélyt a civilizációk összeütközése jelenti.

Huntington egyébként a zsurnaliszta leegyszerűsítések ellenére sem jósolta meg az elkerülhetetlen „*civilizációk világháborúját*”, s 2001. szeptember 11-e utáni írásaiban és interjúiban cáfolta, hogy a merényletet követően megkezdődött volna a nagy összeütközés.¹ Amit a legvalószínűbbnek tartott, az egyfajta „kváziháború”: „*Ebben a kváziháborúban mindkét oldal megpróbált tőkét kovácsolni önnön erejéből és a másik fél gyengeségéből. Katonai szempontból nézve az egyik oldal a terrorizmussal operál, a másik a légierejével. A mindenre elszánt iszlám militaristák a nyugati társadalmak nyitottságát kihasználva pokolgépekkel robbantanak fel meghatározott célpontokat. A nyugati haderők az iszlám nyitott légtereit kihasználva távvezérlésű bombákat dobnak a kiszemelt célpontokra.*” (362.) Ha már próféciaát kere-

¹ THE AGE OF MUSLIM WARS. *Newspeak Special Davos Edition*, 2001. december–2002. február: 6–13. A cikk magyar fordításban a megtévesztő A CIVILIZÁCIÓK HARCA MEGKEZDŐDÖTT címmel jelent meg, nyilván azért, hogy ellenpontosza az ugyanezen az oldalon a témáról közölt Fukuyama-írást (*Élet és Irodalom*, 2002. január 11. 9. o.). L. még: IDEJE MEGKEZDENI A CIVILIZÁCIÓK KÖZÖTTI PÁRBESZÉDET. Ford. Jobbágy József. *Kritika*, 2001. december: 6–7. o.

sünk a CIVILIZÁCIÓK ÖSSZECsapásá-ban, akkor például a következő mondatok figyelemre méltók: „A múltban a terroristák csak korlátozott körű erőszakos cselekményekre voltak képesek... A nagyobb erőszakhoz nagyobb katonai erőre volt szükség. Elkövetkezik az az idő, amikor már viszonylag kevés terrorista is képes lesz komoly, sőt akár tömegpusztító erőszakos cselekedetek végrehajtására.” (307.)

Huntington „hét vagy nyolc” civilizációja a következő: a kínai, a japán, a hindu, az iszlám, az ortodox, a nyugati, a latin-amerikai és (talán) az afrikai. A – kultúra kategóriájával gyakorlatilag szinonimaként kezelt – civilizáció fogalmát nem elemzi túlságosan mélyen, miközben egyszerre hivatkozik Toynebee, Braudel, Dawson, Durkheim és Mauss, Spengler vagy Wallerstein szóhasználatára. Kiemeli az állandóságot, a hosszú élettartamot – a jelenkor civilizációinak mindegyike vagy több mint ezer éve létezik, vagy ilyenek a leszármazottja –, de ugyanakkor a változékonyság szerepét is. Történelemszemmel nézve Huntington kissé eltúlozza a premodern civilizációk egymástól való elszigeteltségét, a kulturális kölcsönhatás ritka és általában felületes voltát 1500 előtt-ről,² másrészt az 1500 utáni nyugati térhódítás hozta azonnali törés markáns voltát, hisz ez az expanzió – az amerikai kontinens, majd Ausztrália és Új-Zéland kivételével – évszázadokon át viszonylag szűk térre korlátozódott, s a nem nyugati civilizációk belsejébe sokáig csak áttételesen, helyi közvetítők segítségével hatolt be. Tehát vigyázzunk az időtartamra: India rövidebb ideig volt brit, mint korábban mozlím uralom alatt, Afrika legnagyobb része kevesebb mint egy évszázadig volt gyarmat, Kína és Japán sosem volt gyarmat, s a Nyugatnak kiszolgáltattott „félgyarmati” periódus is „csak” évtizedekben mérhető. Huntington általánosságokban mozgó állításaiban maga is elismeri, hogy a civilizációk lassan változnak, s ez óvatosságra kellene, hogy intse a kortárs tendenciák értékelésekor is.

² L. Eric R. Wolf: EURÓPA ÉS TÖRTÉNELEM NÉLKÜLI NÉPEK. Ford. Makai György. Akadémiai–Osiris–Századvég, 1995. De azt hiszem, a Huntington által egyetértően hivatkozott Fernand Braudel sem értett volna egyet ezzel az éles különbségtétellel.

Huntington nem bajlódik szofisztikált civilizációelmélettel: mindössze felsorolja a Nyugat megkülönböztető sajátosságait. Ezek szerint az antik örökség, a katolicizmus és protestantizmus, az európai nyelvek, a spirituális és világi tekintély különválasztása, a jogrend, a társadalmi pluralizmus, a képviseleti testületek hagyományai és az individualizmus. Végül leszögezi: „Ha egyenként vesszük, jóformán egyik említett vonásról sem jelenthetjük ki, hogy kizárólag a Nyugatra jellemző. Összességükről azonban már elmondható, hogy ez és éppen ez képezi a Nyugat különbségét.” (105.)

A civilizáció központi elemének Huntington a vallást tekinti, méghozzá meglehetősen ambivalens módon. Az európai nyugati kultúrát például szerinte „meggyengítheti, ha központi összetartó eleme, a kereszténység meggyengül. A vallásos hit, a vallásgyakorlás és az egyházi tevékenységekben való részvétel hanyatlak Európában. Ez nem annyira a vallás iránti ellenséges érzületekben, mint inkább a vallás iránti közömbösségben ölt testet”. (525.) A komornak szánt megjegyzés után azonban rögtön hozzát teszi: „A kereszténység gondolkodásmódja, értékei és gyakorlata ugyanakkor az egész európai civilizációt áthatja.” (525–526.) Idéz egy meg nem nevezett svéd szerzőt arról, hogy bár népe valószínűleg a legvallástalanabb Európában, valójában intézményeit, társadalmi gyakorlatát, családjait, politikáját és életmódját alapvetően meghatározza a lutheránus örökség. További kifejtés vagy magyarázat nélkül két mondatot szentel az „európaiakkal ellentétben” vallásos amerikaiakról, majd az összegzés: „A kereszténység talajvesztése hosszú távon komolyan veszélyezteti a nyugati civilizáció jövőjét.” (526.)

Ezt követően a gondolatmenet azonban más irányba kanyarodik, s nem tudjuk meg, mit is gondol valójában Huntington a formális vallásgyakorlás és a nyugati civilizáció kapcsolatáról. Ami azért is érdekes lenne, mert ha a szigorú értelemben vett, „jár-e rendszeresen templomba?” típusú kérdések alapján határozzuk meg, hogy ki a keresztény, akkor a nyugati lakosság többsége nem az (ha a „hisz-e istenben?” kérdés alapján, akkor is igen jelentős része kiesik). Huntington beállítottságára utal, hogy mennyire elfogadja a „vallási reneszánszról” szóló divatos szövegeket. Néhány

látványosnak tűnő oroszországi adattal³ és egy zszurnalisztikus idézettel bizonyítottnak véli, hogy a posztkommunista országokban *en bloc* felvirágozott a vallásosság. Úgy tűnik, mintha ezen a téren túláltalánosítana, mindenekelőtt az Iszlám Újjászületés, illetve a protestáns egyházak egyes harmadik világbeli országokban zajló terjeszkedéséből kiindulva.

A „vallási újjászületés” kapcsán említi a kötet azt a Magyarországon talán kevésbé ismert tényt is, hogy egyes keresztény egyházak erősen terjeszkednek olyan területeken is, ahol hagyományosan alig voltak jelen. Dél-Koreában például 1960 és 1990 között 1–3%-ról 30%-ra nőtt a keresztények aránya; a mélyen katolikusnak tartott Latin-Amerikában pedig már 50 millió főre emelkedett a protestánsok száma (150–151.). Huntington a vallásos újjászületés dinamizmusát mintha erősebbnek érezné a helyi kultúra erejénél, legalábbis ez tűnik ki abból a megállapításából, hogy „...*ahol a la revanche de Dieu* [azaz a vallásos reneszánsz] és az *őshonosodás* [azaz a kulturális identitás újrafelfedezése] *konfliktusba kerül, ott az utóbbi húzza a rövidebbet: ha a modernizáció valásszükségleteit a hagyományos hit nem tudja kielégíteni, akkor az emberek az érzelmileg kielégítő vallási importhoz fordulnak*”. (152.) Érdekes módon mintha nem érezné, hogy ez a megállapítása egész alaptézisének ellentmond.

Huntington szerint a brutális nyugati nyomással szemben a nem nyugati civilizációk válasza – mármint, ha volt egyáltalán lehetőségük a

³ „1994-ben a huszonöt évesnél fiatalabb oroszok 30%-a állította azt, hogy ateistából istenhívóvá vált. Az aktív templomok száma Moszkva térségében az 1988-ban regisztrált 50-ról 1993-ban már 250-re emelkedett.” (146.) Ehhez az utóbbi számhoz érdemes hozzátenni, hogy Moszkva lakossága 1993-ban az agglomeráció nélkül is 8,5 millió volt. Az előbbihez pedig egy Tomka Miklós által ismertetett nemzetközi összehasonlító vizsgálatot, amely szerint – „reneszánsz” ide vagy oda – a volt kelet-európai országokban (Lengyelország kivételével) szignifikánsan alacsonyabb a vallásgyakorlók aránya, mint Nyugat-Európában. 1991-ben az oroszok 98,3%-a azt vallotta, hogy sosem vett részt egyháza különböző rendezvényein, és mindössze 2,7%-uk imádkozott legalább hetente. (Tomka Miklós: VALLÁS ÉS VALLÁSOSAG. In: Andorka–Kolosi–Vukovich [szerk.]: TÁRSADALMI RIPIORT, 1996. TÁRKI–Századvég, 1996. 592–616. o.)

válaszra, és nem semmisültek meg a találkozások következtében – három lehetőség valamelyikében állt. Az első a teljes elutasítás; a második a kemalizmus, tehát a politikai elit elszánt, következetes modernizációs és nyugatosító törekvése; a harmadik pedig a reformizmus, tehát a nyugati modernizációs vívmányok szelektív átvétele, a kulturális identitás (megújított változatának) megőrzésével.

A teljes elutasítás – Huntington ezt nem érzi szükségesnek túlságosan bizonygatni – nem bizonyult versenyképesnek. Ha néhány évvel később fejezi be a könyvet, talán a tálibok alatti Afganisztánt hozhatta volna fel példaként. A kemalizmus, tehát a civilizációváltás kísérlete Huntington kategorikus állítása szerint soha sehol nem bizonyult sikeresnek. A nyugati minták erőltetett és sokszor erőszakos átvétele „megfertőzi” ugyan a befogadó társadalmat, de teljesen átalakítani nem képes: az eredmény egy „meghasonlott” állam, mint például a Kemal Atatürk utáni Törökország, Oroszország Nagy Péter óta, esetleg a Latin-Amerika és Észak-Amerika között őrlődő Mexikó vagy az újabban Ázsia felé orientálódni kívánó Ausztrália.

Számunkra érdekes, ő viszont csak futólag említ egy – igaz, jócskán a modernizáció előtti – sikeres civilizációváltást: a kelet-közép-európai államok nyugatiasodását a középkorban. Eközben egy kis baklövést is elkövet: „1000 és 1300 között... *a magyarok, a lengyelek és a litvánok átvették a kereszténységet, a római jogot és a nyugati kultúra más elemeit...*” (138.) A felsorolás harmadik tagjaként a csehekett kellett volna említeni, a litvánok – Európában utoljára – csak az 1380-as években vették fel a kereszténységet. Egyébként: Szűcs Jenő briliáns elemzéseiből⁴ is tudjuk, hogy – nyugati kereszténység ide vagy oda – két évszázaddal Szent István után Magyarország társadalmi, gazdasági tekintetben még erősen az ortodox kultúrkör államaihoz hasonlított, tehát egy korabeli Huntington tipikus „meghasonlott országnak” minősíthette volna. A kultúraváltás (vagy egy kultúra gyökeres átalakítása) tehát időigényes folyamat, s Huntington talán túl

⁴ VÁZLAT EURÓPA HÁROM TÖRTÉNETI RÉGIÓJÁRÓL. Magvető, 1983, különösen 55–57. o.; AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK. História–MTA Történettudományi Intézet, 1993.

korán temeti akár az orosz kísérletet is. Alig tíz évvel a CIVILIZÁCIÓK ÖSSZECSAPÁSA előtt a „*társadalmi/kulturális/politikai hagyományok és az oroszok*” téma taglalása szinte törvényszerűen oda lyukadt ki a nyugati elemzők jó részénél,⁵ hogy a kommunizmus ebben az országban nem véletlen, hanem elég világosan levezethető Rettegett Ivánból és az obszcínából. Ebből következően *akkor* nonszensznek tűnt volna az a prognózis, hogy Oroszországban belátható időn belül többpártrendszer és kiterjedt magántulajdon lesz.

A nyugati kihívásra adott „*reformista válasz*” taglalásánál Huntington érvelése kevésbé összeszedettnek tűnik. Mintha maga elől is szeretné elfedni, hogy ez a kategória parttalanán tágult: e stratégia valamilyen változatával próbálkoznak bizonyos konzervatív tekintélyuralmi rendszerek (Szingapúr, Szaúd-Arábia) vagy iszlám államok (mint Irán) éppúgy, mint mondjuk a Mao utáni kommunista Kína. Nem tulajdonít kiemelkedő jelentőséget annak a ténynek, hogy a marxizmus vonzerejét sokáig éppen az jelentette, hogy modernizációt kínált, ugyanakkor a Nyugat-ellenes politika korszerűnek számító megfogalmazását is – hiszen ennek hangsúlyozása némileg relativizálná a korábban kirajzolt különbséget az „*ideológiai alapon megosztott*” hidegháborús kor, illetve a „*civilizációközpontú új világrend*” között. Ami még érdekesebb: tulajdonképpen a napjainkban sokak által „sötét, középkori erőnek” minősített iszlám fundamentalizmus is effajta reformista válasz, amely a modernizációval szemben korántsem olyan ellenséges, mint a nyugatosodással szemben.

Huntington könyvének kétségkívül legérdekesebb része az iszlám fundamentalizmusról szól (amelyet ő, hogy elkerülje a fogalomhoz tapadt negatív konnotációkat, és hangsúlyozza a mozgalom mindent átfogó jellegét, Iszlám Újjászületésnek nevez). Az egyik igen érdekes mozzanat szerint a fundamentalista mozgalmak vonzerejének egyik forrása – az iszlám önbecsülés helyreállításán túl, természetesen – abban áll, hogy kiterjedt jóléti és szociális intézményhálózatot működtetnek, a

rendszerint korrupst és nemtörődöm kormányok által irányított országokban egyfajta „*iszlám civil társadalmat*” hoztak létre. Igen tanulságos az is, hogy tagjai szociális értelemben egyáltalán nem a modernizációs folyamat abszolút vesztesei: sok közöttük a diák, az értelmiségi és – némileg talán meglepő módon – a nő. Huntington egy egyiptomi tanulmányra hivatkozva így írja le a fundamentalista mozgalom „kemény magjának” tipikus tagjait:

- szinte mindannyian fiatalok, húszas vagy harmincas éveikben járnak;
- 80%-uk egyetemista vagy diplomás;
- több mint 50%-uk elit egyeteméről, illetve a magas technikai színvonalat képező területekről került ki;
- több mint 70%-uk alsó középosztályból származik, „szerény, de nem szegény” családi háttérből indult;
- általában első generációs értelmiségiek, akik gyerekkorukat kisvárosban vagy falun töltötték, de később nagyvárosi lakosok lettek (176–177.).

Huntington, aki egyszer a marxizmussal, máskor a reformációval állítja párhuzamba az Iszlám Újjászületést (172–173.), kínál kevésbé szerencsés párhuzamokat is: „*Az önkényuralommal szemben az iszlám volt a keresztény országokban létező demokratikus ellenzék helybeli megfelelője.*” (179.) Ez a szociális háttér és ezek a politikai és társadalmi indulatok, törekvések és módszerek a recenzenst sokkal inkább az európai szélsőjobboldali és szélsőbaloldali mozgalmakra emlékezteti.⁶ A közös formai jegyeken túl közös tartalmi elem a Nyugat-, különösen az Amerika-ellenesség, az antikapitalizmus és az antiliberalizmus; továbbá érdemes megjegyezni, hogy a szélsőséges mozgalmak ideológiájával és rituusaival kapcsolatban is gyakran szokták emlegetni a „kvázivallás” vagy „valláspótlék” kifejezéseket.

Bár gyakran vádolják ilyesmivel, Huntington nem tűnik ellenségesnek az iszlámmal szemben. Igaz, az „*iszlám véres határaitól*” ír, de nehezen cáfolhatók történelmi és politológiai

⁵ Magánál Huntingtonnál, mint ahogy (érezhető elvezetettel) a nagy vetélytárs, Fukuyama idézi is. (A TÖRTÉNELEM VÉGE ÉS AZ UTOLSÓ EMBER. Ford. Somogyi Pál László. Európa. 36. o.)

⁶ Ezt a párhuzamot egy alkalommal Huntington is említi: „*A muzulmán bevándorlást ellenző európai pártok majdhogynem tükörképei a muzulmán államokban működő iszlám pártoknak. Mindkét csoport outsidersből áll, akik a korrupst establishmentet és pártjait vádolják.*” (332.)

adatai, többek között amelyek szerint 1993–94-ben a világ 51 etnopolitikai konfliktusából 26-ban mozlimok is részt vettek, noha ők a világ népességének ötödét sem alkotják (438.). A hírlapi politológiában, sőt a szakirodalom egy jelentős részében is erre egyértelműen teológiai, illetve történelmi magyarázatot adnak: nevezetesen, hogy az iszlám türelmetlen, térítő vallás, „a kard vallása”, s ennek következtében rengeteg történelmi sérelem halmozódott fel a más vallásúakkal való kapcsolatában. Ezt a tényezőt Huntington sem tagadja, de nem is hangsúlyozza túl. Ráadásul a mono-teizmusból szerinte eleve következő türelmetlenség kapcsán együtt kezeli a kereszténységet és az iszlámot.⁷ A történelmi örökséget illetően nem ennyire kiegyensúlyozott, bár a recenzius ebben is egyetért vele: nem csupán a Nyugattal állnak konfliktusban mozlim közösségek, de gyakorlatilag valamennyi velük érintkező civilizáció képviselőivel is, valamint az országaikban élő nem mozlim kisebbségekkel (és egymással) (451–452.).

Huntington szerint a mozlim országokban észlelhető társadalmi-politikai nyugtalanságnak jelentős részben demográfiai okai is vannak. Izgalmas és sokban általánosítható összefüggésről van szó, nevezetesen, hogy egy olyan társadalmi csoportban, ahol a népesség-robbanás következtében igen magas a fiatalok aránya, megnövekszik az erőszakos konfliktusok gyakorisága.

Huntington szerint fontosak még bizonyos politikai tényezők is, nevezetesen az iszlám civilizáció államszerkezete. Az iszlámban az identitások hierarchiája más szerkezetet mutat, mint Nyugaton: nagyon erősek a lokális identitások, illetve az egyetemes iszlám közösséggel való azonosulás, gyenge viszont a kettő közötti nemzetállami szint. Ráadásul emez államok közül hiányzik egy domináns, ún. magállam. Huntington szerint ugyanis a civilizáci-

óknak általában van egy mag-állama, amely meghatározó szerepet játszik az adott civilizáción belül. Kivételek persze vannak, Japán például egyállamos civilizáció, a Nyugat magállama az Egyesült Államok, de fontos szerepet játszik a francia–német tengely Európában, illetve kettőjük között Nagy-Britannia is. Kína vagy India mag-állam szerepe azonban megkérdőjelezhetetlen saját civilizációján belül.

Az iszlám világban viszont nincs ilyen egyetemesen elismert mag-állam. Huntington hat jelöltet is felsorol (Indonézia, Pakisztán, Irán, Szaúd-Arábia, Egyiptom és Törökország), de különböző okokból (gazdasági fejletlenség, viszonylag kis népesség, megosztottság, felekezeti/etnikai eltérés stb.) valamennyi alkalmatlan e szerep betöltésére. Érdekes módon Huntington szerint még Törökország lenne a legalkalmasabb erre a szerepre, feltéve, ha szakítana az Atatürk-i szekularizált örökséggel, és újrafogalmazná iszlám identitását. Jellemző a CIVILIZÁCIÓK ÖSSZECSAPÁSA-nak szemléletére, hogy míg a nyugati politikaelemzők számára az iszlám irányváltás Törökországban veszélyes fordulat lenne, addig Huntington jóindulatúan tekint egy ilyen lehetséges fejleményre. Szerinte ugyanis Törökország ezzel megsza badulna a számára nagyon kellemetlen – és másképp meghaladhatatlan – „meghasonlottságtól”, másrészt, a világpolitikai stabilitásra nézve is jótékony hatással lenne, ha az iszlám rendelkezne egy elismert mag-állammal. A nemzetközi konfliktusok esetében ugyanis, magyarázza szerzőnk, a civilizációs rokonság az eszkalációt szolgálja, mivel a helyi küzdő felek bevonják a harcba „*rokon államaikat*”; ugyanakkor viszont egy civilizációközi konfliktus megoldása csak a „szemben álló” magállamok megállapodása révén lehetséges.

Huntington prekonceptiója leginkább a volt Jugoszlávia területén kirobbant konfliktus leírásakor uralkodik el az anyagon. Bár természetesen egy ilyen összefoglaló könyvben nincs kellő tér a jugoszlavizmus és a délszláv nacionalizmusok árnyalt és részletes elemzésére, azért kissé meghökentető (és főleg, Huntington szokásos történelmi visszatekintéseit figyelembe véve is szokatlan), ahogy kijelenti: „Az a folyamat, amely Jugoszlávia széthullásához vezetett, 1991-ben kezdődött [kiemelés tőlem – D. Cs.], amikor Szlovénia és Horvátország függet-

⁷ „Mindkét vallás monotheista, így a politeista vallásokkal ellentétben szinte képtelen más isteneket elfogadni; a világot pedig csak dualista – mi és ők – szemmel képes szemlélni. Univerzalisták; úgy vélik, ők képviselik az emberiség számára egyedül üdvözítő igaz hitet. Küldetéstudatukból adódóan mindkét vallás képviselői kötelességüknek érzik, hogy a hitetleneket az egyetlen igaz hit számára megtérítsék. [...] A »dzsihad« és a »keresztes hadjárat« hasonló fogalmak.” (349–350.)

lenségi törekvésekkel jelentkezett, és a nyugat-európai hatalmakhoz fordult támogatásért.” (483.) A történet ennél azért talán korábban kezdődött. Az előzmények között lehetett volna említeni például az 1989-es ún. antibürokratikus forradalmat vagy Milošević nevezetes, ugyancsak 1989-es koszovói beszédét („Ma... ismét csatákban és csaták előtt állunk; ezek nem fegyveresek, de már azoknak a lehetőségét sem zárhatjuk ki”) vagy Milošević 1986-os szerbiai pártelnökké választását, esetleg a szerb akadémia ugyanez évi memorandumát, amely szerint a „szerb nép joga, hogy helyreállítsa teljes nemzeti és kulturális integritását”, de akár az – ahogy Đilas nevezte – „egyetlen működő összjugoszláv intézmény”, Tito 1980-as halálát is. Arról nem is beszélve, hogy ma már elég világos: a Milošević körül tömörülő szerb nacionalista elit 1991-ben már rég elfogadta, hogy Szlovénia és Horvátország elszakadása elkerülhetetlen; az egységes Jugoszlávia melletti nyilvános kiállásuk ekkor már csak taktika volt, az igazi céljuk Horvátország és Bosznia szerb lakta területeinek anektálásában állt.⁸ A krajainai szerb felkelés már 1990 augusztusában megkezdődött a jugoszláv néphadsereg alig burkolt támogatásával.

Huntington különösen egyoldalú Bosznia esetében; érdemes részletesen is elemezni retorikai erőfeszítéseit, amelyeket annak érdekében tett, hogy a boszniai konfliktust a civilizációk közötti összeütközések egy helyi megnyilvánulásává egyszerűsítse. „A boszniai közösségi identitásuk történelmileg nem voltak erősek; szerbek, horvátok, muzulmánok békésen éltek egymás mellett, gyakoriak voltak a vegyes házasságok, és gyenge lábakon állt a vallási azonosságtudat.”

⁸ Milošević egyik legközvetlenebb munkatársa, Borislav Jović már 1990. június 28-i naplójegyzetében ezt írta: „Megbeszélés S. Miloševićtel az országos és a szerbiai állapotokról. Ő egyetért Szlovénia és Horvátország «kidobásának» a gondolatával, és azt kérdezi tőlem, hogy a hadsereg vajon végrehajtna-e egy ilyen rendelkezést. Mondom neki, hogy a hadseregnek végre kell hajtania a parancsokat, és hogy én ebben nem is kételkedem; az én problémám az, hogy mi legyen a horvátországi szerbekkel... [Milošević szerint] Horvátország «félbevágását» úgy lehetne végrehajtani, hogy a likai, banijai és kordumi községek, amelyek már közösséget hoztak létre, a mi oldalunkon fognak maradni...” (Az 1995-ben Belgrádban kiadott szöveget fordította és idézi Juhász József: VOLT EGYSZER EGY JUGOSZLÁVIA. Aula, 1999. 217. o.)

(459.) Csúsztatás: a mozlím identitás valóban viszonylag gyenge, a helyi szerb és horvát öntudat viszont annál erősebb volt. Nem véletlen, hogy míg a két világháború közötti délszláv állam hivatalosan a „háromtörzsrű egy nemzet” elvét vallotta, addig a második Jugoszlávia alkotmánya különálló népek szövetségéről beszélt. „Jugoszláv” identitással 1991-ben már nagyon kevesen rendelkeztek déli szomszédunknál.

Az iménti idézet folytatásában is megy tovább a csúsztatás: „A tágabb jugoszláv identitás összeomlásával azonban az egyes csoportok vallási öntudata egyre jelentősebbé vált. A többidentitású közösségi érzés egy csapásra megszűnt... A boszniai szerbek szélsőséges szerb nacionalistákká váltak... A boszniai horvátokból lettek a legszélsőségesebb horvát nacionalisták... A civilizációs öntudat felébredése még markánsabban zajlott le a muzulmán csoportok esetében.” (459.) Majd ezt követően Huntington azonnal erre a bizonyos mozlím civilizációs öntudatra koncentrált. Előbb az első boszniai elnök, Izetbegović 1970-es ISZLÁM NYILATKOZAT-ára hivatkozik, majd ennek következményeként intenzív iszlamosítást látat az országban, amelynek hatására „félelem uralkodott el a nem muzulmán lakosság körében” (460.). A következő mondat már így kezdődik: „A háború alatt...”, majd anélkül, hogy a háború okairól, lefolyásáról stb. írna, az iszlamizálódás folyamatát ecseteli tovább. Ezzel elfedhető annak a lehetősége, hogy az iszlamizálódás Boszniában jelentős mértékben nem oka, hanem következménye volt a háborúnak (amely itt igazán csak 1992 tavaszán kezdődött el). „A legfontosabb mozzanat... a bosnyák hadsereg iszlamizálódása⁹ volt: 1995-re a katonai állomány 90%-át muzulmánok tették ki.” (461.) Nyilván a sarajevói kormány mellett lelkesen harcolni kívánó horvát és szerb tömegek kitérása után... A folyamat végül „...1995-ben a multikulturális irányvonalat képviselő miniszterelnök,

⁹ Laura Silber és Allan Little szerint az 1993 derekán Közép-Boszniában felállított 7. és 17. dandárokra volt jellemző elsőként az iszlamizálódás, a Nyugat-ellenes, a multikulturalista tolerancia elvetése. Igaz, érdemes megjegyezni: a két új dandár „főleg Észak- és Kelet-Boszniából »kitisztított« férfiakból állt. Sokuk a szerb erők fogságából szabadult; a legtöbbjük megjárta a koncentrációs táborokat”. (Ford. Stern Gábor. JUGOSZLÁVIA HALÁLA. Zrínyi, 1996. 405. o.)

Haris Siladžić lemondásához vezetett” (461.) – most történik az első említés arról, hogy ennek az „iszlám” államnak „multikulturális irányvonalat képviselő” kormányfője volt.

„A boszniai háború civilizációk háborúja volt” (496.) – ez a legfontosabb tézis, s az események ismertetése csupán a tézis bizonyítását szolgálta. Ebből következően kap hangsúlyt, hogy a bosnyákok mögött felsorakozott az iszlám világ, Szerbia mögött az ortodox civilizáció, miközben „a nyugati kormányok és a társadalmi elit a horvátokat támogatta, mélyen elítélte a szerbeket, és általában közönnnyel vagy idegenkedéssel méregette a muzulmánokat” (497.).

Igaz, a CIVILIZÁCIÓK ÖSSZECsapása-nak egy kínos kivétellel kell elszámolnia: „E civilizációs modellnek egyetlen részleges kivétele az Egyesült Államok, melynek vezetői dagályos szövegekben adtak hangot a muzulmánok iránt érzett szimpátiájuknak. A gyakorlatban azonban az amerikai segítség meglehetősen korlátozottnak bizonyult. A Clinton-kormányzat hozzájárult, hogy az ENSZ felügyelete alatt álló szabad övezetek védelmében az amerikai légiő is részt vegyen, ugyanakkor szárazföldi csapatokat nem küldött a térségbe...” (497.) Itt, tehát a nyugati magatartás kapcsán az amerikai/NATO katonai beavatkozásról, amely végül is jelentős szerepet játszott az 1995-ös daytoni megállapodás kikényszerítésében,¹⁰ nincs több szó. Korábban viszont három oldalon ötször is megemlíti az 1995-ös NATO-légítámadásokat és boszniai katonai akciókat (487–489.) annak kapcsán, milyen ellenérzéseket és tiltakozást váltottak ki ezek a lépések az ortodox világban.

A mozlim támogatás jelentőségét Huntington annál részletesebben tárgyalja, s ebből vezeti le a bosnyák hadsereg megerősödését. Míg a háború korábbi eseményeiről egyetlen részletet sem írt, most kifejti: a civilizációs testvérek segítségének köszönhetően „1994 te-

lén... drámai mértékben megnőtt a hadsereg szervezettsége és ütőereje. Az új, megerősödött boszniai hadsereg megszegte a tüzszünetet, és sikeres offenzívát indított...” (496.) Majd: „1995 márciusában a bosnyák hadsereg ismét megszegte a tüzszünetet, és nagy erővel Tuzla felé nyomult, majd júniusban Szarajevó ellen [valójában: „around Sarajevo”, azaz Szarajevó környékén, az ostromgyűrűbe szorított város legnagyobb része ugyanis mindvégig bosnyák kézen volt – D. Cs.]. A muzulmán támogatás döntő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a bosnyák kormány megváltoztathatta a boszniai katonai egyensúlyt.” (496.) Huntington beszámolójából olyan kép rajzolódik ki, mintha mindig a harcias mozlimok kezdeményezték volna a harci cselekményeket, ők lettek volna mindig offenzívában. Egyáltalán nem említi, hogy a Bosznia háború előtti népességének 44%-át alkotó bosnyákok már 1992 során az ország területének 10–15%-ára szorultak vissza, s ezek a frontok állóháborús harcokban megszilárdultak. A háború első két és fél évében a boszniai mozlimok egyértelműen és folyamatosan defenzívában voltak. Szarajevót három és fél éven át blokádtal tartották és lötték a környező hegyekből, s a Huntington által említett 1995-ös bosnyák offenzíva a főváros felmentését célozta.

A lehető legtöbb konfliktust a kultúrák törésvonalai alapján magyarázni – Huntington ebbéli törekvéseiben gyakran figyelmen kívül hagyja például a „közönséges” etnikai szempontok jelentőségét. Kétségkívül vesz néhány patetikus görög vagy szerb kijelentést az országaik között „újjáéledő ortodox szolidaritásról” (197.) – pedig meg lehetne kérdezni, miért olyan „remek” a viszonya Görögországnak két ortodox szomszédjával, Bulgáriával és különösen Macedóniával. A szerb–görög szolidaritásnak az „ortodox kötelekeken” túl talán még az lehet az oka, hogy a két nép szállásterülete közvetlenül nem érintkezik egymással, viszont az albánok közös ellenségének számítanak. Huntington a civilizációközi szolidaritás iskolapéldájának tekinti, hogy a Jugoszlávia elleni embargót a románok és bolgárok rendszeresen megsértették – pedig jelentős volt a kishatári csempészet Magyarország, Albánia (!), sőt Horvátország (!) irányából is. „Innen északra pillantva, az ortodox Szerbia és Románia szorosan együttműködik, amikor a katolikus Ma-

¹⁰ Főleg azért volt hatásos, mert egybeesett a horvát és a bosnyák hadseregek megerősödésével. „Ezzel egy időben a szerbeknek a NATO légiapályaival szembe kellett nézniük. [...] S ezúttal nem szimbolikus akciókról volt szó, mint korábban... hanem az erőviszonyokat valóban módosító légitámadásokról, mivel a NATO-légiő fontos katonai állásokat, légvédelmi központokat és infrastruktúrális létesítményeket támadott.” (Juhász: i. m. 268. o.)

gyarországgal [sic! – D. Cs.]¹¹ kapcsolatos közös problémáit igyekeznek megoldani.” (197.) Magyarország pedig nyilván szorososan együttműködik civilizációs testvéreivel, a szlovákokkal, csehekkel és lengyelekkel...

Más példákat is találhatunk: a Karabah kapcsán kirobbant örmény–azeri konfliktus kapcsán kétszer is úgy említi Iránt, mint amely – nyilván a „mozlim szolidaritás” alapján – Örményországgal szemben lépett fel (44., 478.). Nem említi viszont, hogy az iszlám „fundamentalista” Irán diszkrétén, de jelentős mértékben támogatta a konfliktusban Örményországot. Észak-Irán lakosságának jelentős része ugyanis azeri, s ezért a teheráni kormány nem bánja túlságosan Azerbajdzsán meggyengülését.

Huntington tézise nem menekülhet egy régi társadalomelméleti probléma, a relativizmus-paradoxon elől. Egyrészt elismeri, hogy különösen a két monoteista valláson alapuló civilizáció, tehát a Nyugat (valamint az ortodox és latin-amerikai), illetve az iszlám lényegéből fakadóan univerzalista, más civilizációkkal szemben aktivista. Másrészt viszont Huntington, amikor elítéli ezt a viszonyulást, mondván, hogy nem avatkozhatunk be egy másik civilizáció életébe, tulajdonképpen maga is egy civilizációközi univerzális normát határoz meg, amellyel ellentmond e kultúrák alapvető értékeinek. Már egy partikularista politikát is univerzalista érvekkel kell alátámasztani – tulajdonképpen már ez is példázza, hogy a beavatkozás más államok, más civilizációk életébe napjainkban bizonyos (és egyre bővülő) mértékben elkerülhetetlen. Közhelyszerűen ismert példák a környezetszennyezés vagy a járványok elleni küzdelem.

Miért avatkozott be az amerikai kormányzat a balkáni konfliktusba a mozlim bosnyákok mellett? – teszi fel a kérdést Huntington az egyetlen jelentős „kivétel” kapcsán, amellyel kénytelen foglalkozni. Az okok összetettek: „az amerikaiak idealizmusa, moralizmusa, humanitárius hajlamai, naivitásuk és a balkáni térség ismeretének hiánya...”, magyarázza (500.), s mint már utaltam rá korábban, ezt a tényleges beavatkozást nem is tartja jelentősnek. Tulajdonképpen egyetértően idézi Kishore Mahbuba-

nit: „A nyugati nappali szobákban tapsolnak, amikor a képernyőn rakétákkal lövik Bagdadot. A Nyugaton kívüliek többsége viszont azt látja, hogy a Nyugat gyors megtorlással él a nem fehér irakiakkal és somáliaiakkal szemben, de kesztyűs kézzel bánik a szerbekkel, ami, akárhogyan is nézzük, veszélyes jelzés.” (82.)¹² A fenti logika alapján viszont már nehezen magyarázható a koszovói mozlim albánok érdekében viselt első NATO-háború.

„A civilizációk korában Bosznia mindenki Spanyolországa – él Huntington egy tetszetős történelmi párhuzammal. – A spanyol polgárháborúban politikai rendszerek és ideológiák csaptak össze, a boszniai háborúban civilizációk és vallások harcoltak egymással. Demokraták, kommunisták és fasiszták mentek Spanyolországba, hogy ideológiai testvéreik oldalán harcoljanak... A spanyol polgárháború a második világháború előjátéka volt. A boszniai háború pedig csak egy újabb véres epizód a civilizációk véget nem érő harcában.” (500–501.) A kortársak számára Spanyolország valóban a világháború előjátékának tűnt, s Huntingtontól nem várható el, hogy e szaktörténeti kérdésben is szakértő legyen és ismerje a legújabb megközelítéseket. Mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy a kilencvenes évekből visszatekintő történészek körében már árnyaltabb a kép, s a polgárháborúban nagyobb hangsúly esik a sajátosan helyi viszonyokra.¹³

¹² Másfél évvel a szerbiai bombázások után, kilenc hónappal a WTC–Pentagon-merénylet előtt egy magyar szerző arról írt, hogy „az iszlám démonizálása nem vált be... A Nyugat új ellensége az ortodoxia...”. (Tamás Gáspár Miklós: *LEVÉL ROMÁN BARÁTAIMNAK. Élet és Irodalom*, 2000. december 15. 6. o.) A Nyugat kiemelt jelentőségét mutatja, hogy még első számú ellenségének a rangjáért is vetélkedés folyik.

¹³ Eric Hobsbawm, a neves brit történész szerint például: „A szerző generációjának meggyőződésével ellentétben tény, hogy a spanyol polgárháború nem volt a II. világháború első fejezete, és Franco tábornok – akkor fasisztának láttuk, pedig nem volt az – győzelmének nem voltak jelentős globális következményei. Pusztán csak újabb harminc évre elszigetelte Spanyolországot (és Portugáliát) a világ többi részétől.” Igaz, rögtön hozzá is teszi: „De mégsem volt véletlen, hogy ennek a hagyományosan eltérő és öntelt országnak a belügyei az 1930-as évek globális küzdelmének szimbólumává lettek. A kor alapvető politikai kérdéseit vetették fel: egyfelől a demokrácia és a társadalmi forradalom kérdését... másfelől az ellenforradalom vagy reakció kérdését...” (A SZÉLSŐSÉGEK KORA. A RÖVID 20. SZÁZAD. Ford. Baráth Katalin. Pannonica, 1998. 153. o.)

¹¹ Más alkalommal (257.) az erdélyi magyarokat nevezte „katolikusnak”.

Bosznia Jugoszlávia része volt, s ha nem is teljesen igaz, hogy ez az állam kezdettől fogva halálra volt ítélve, az mégis tagadhatatlan, hogy hét és fél évtizede alatt kereteit folyamatos etnikai ellentétek és konfliktusok, gyakran erőszakos konfliktusok feszegették. Ha a volt Jugoszlávia területén az 1990-es években lezajlott konfliktust meg akarjuk érteni, meggyőződésünk szerint többet nyerünk a Balkán e vidéke történelmének, mint a „civilizációk természetének” tanulmányozásával.

„Idealizmus, moralizmus, humanizmus, naivitás” – ezek tulajdonképpen más kifejezések arra, hogy a nyugati politikát továbbra is, a hidegháború befejeződésének ellenére meghatározzák univerzalista törekvések is.¹⁴ E törekvések őszinteségét, irányát, konkrét megvalósulási formáját és így tovább, természetesen rengeteg kritika éri mind Nyugaton, mind pedig más civilizációk részéről is – de az ilyen törekvések halogatását, elmaradását, meghiúsulását legalább annyi kritika érné (vagy érte, gondoljunk Bosznián kívül Ruandára, Szomáliára, Kelet-Timorra stb.).

A komplexitás látszatát keltő, ugyanakkor mégis néhány mondatban összefoglalható, „tetszetős” modellek mindig hatalmas előnnyel indulnak a „hát az attól függ” típusú elméletekkel szemben a figyelem felkeltéséért folytatott küzdelemben (amely harc a társadalom hivatásos magyarázóinak számára sokkal keményebb realitás lehet, mint a „civilizációk

¹⁴ Ha idecsempészhetem egy végül meg nem írt recenzió kulcstémáját: Henry Kissinger DIPLOMÁCIÁJÁBAN (ford. Baik Éva és mások, Panem–McGraw–Hill–Grafo, 1996) azt a tézisét fejti ki, hogy az amerikai külpolitikai gondolkodásban kezdettől fogva jelen volt egy univerzalista irányultság, amely Amerika kivételes szerepére épített. Csak míg az a kivételességérzet a XX. század elejéig izolacionizmusban nyilvánult meg, addig Woodrow Wilson kialakította (Franklin Roosevelt pedig megerősítette) ennek külpolitikai aktivizmusba és intervencionalizmusba hajló változatát. Tehát: az Egyesült Államok elkötelezett bizonyos értékek mellett, s ezeket következetesen érvényesíti a világ bármely pontján. A „reálpolitikai” gondolkodásmód, amely nem értékekből, hanem az érdekekből (valamint a lehetőségekből) indul ki – Kissinger legnagyobb sajnálatára – sosem volt az amerikai külpolitika meghatározó vonulata, ugyanakkor mégis állandóan jelen volt. A következmény meglehetősen diszfunkcionális hibrid lett.

összeütöközése”). Huntington modellje ebből a szempontból telitalálat volt. Mégis, úgy vélem, hogy a modellt, ha komolyan próbáljuk alkalmazni, szétzilálják a kivételek. A világpolitikát valószínűleg továbbra is alakítják az (egymással is ütköző) univerzális elvek éppúgy, mint a különböző (etnikai, hatalmi, szociális, vallási, illetve az utóbbival egyáltalán nem mindig azonos kulturális) partikuláris tényezők. Ez nem a teljes káosz világa, Huntingtonnak ebben igaza van, de kissé eltúlozza egyetlen tényező jelentőségét, amikor azt állítja, hogy a rendező vonalak elsősorban a civilizációk mentén rajzolódnak ki (amelyet ráadásul meglehetősen leegyszerűsítve fog fel).

Legalábbis remélem. „*Tételezzük fel, hogy 2010-et írunk*” – javasolja Huntington könyve utolsó oldalaihoz közeledve (541.), majd felvázol egy olyan konfliktust, amely lépésről lépésre globális háborúvá szélesül. Ebben a háborúban az egyik oldalon az Egyesült Államok, Európa, Oroszország és India áll, a másik oldalon pedig Kína, Japán és az iszlám országok. „*Lehet, hogy az olvasó számára mindez vad fantáziálásnak tűnik. Reméljük, hogy az is marad...*” (547.) Mindenesetre tételezzük fel, hogy valaki 1970-ben, amikor Brezsnyev elvtárs még egyedül is fel tudott állni, leírja: „*tételezzük fel, hogy 1985-öt írunk...*”, majd megjósolja mindazt, ami a XX. század utolsó másfél évtizedében történt. Nem hiszem, hogy bárki is komolyan vette volna azt a „vad fantáziálást”. A világpolitika esélyeit latolgatva talán valóban nem árt időnként tréningben tartani a fantáziánkat is, s erre mindenképpen alkalmas a CIVILIZÁCIÓK ÖSSZECSAPÁSA.

A tudományos művek fordítása mindig is a recenzensek „hálás” témája, hiszen egy több száz oldalas mű átültetésekor szinte lehetetlen minden hibát elkerülni. Éppen ezért szeretném leszögezni, hogy bár ilyenek a CIVILIZÁCIÓK ÖSSZECSAPÁSA-ban is szép számmal előfordulnak, ezek száma még nem teszi a fordítást teljesen élvezhetetlenné. Akadnak következetlenségek, mint például, hogy a *core state*-et először „*központi államnak*” (16.), míg a későbbiekben mag-államnak fordítják; a *torn country* kezdetben „*meghasonlott ország*” (például 108.), a kötet egy másik fordítójánál már „*elszakadó állam*” (220., 222., 338.). Ez inkább a figyelmetlenség következménye, akárcsak az, hogy

a 440. oldalon „A »Külgügyek« című cikkem...” kitétel olvasható, jelezve, hogy ezen oldal fordítója ekkor már elfeledhette, mi áll a könyv első mondatában. Nyilván figyelmetlenség az is, hogy a hanok aránya Kínában 10%-ra esik vissza (valójában a *nem* hanok aránya annyi) (164.). Felesleges eufemizálás olvasható a 94. oldalon, itt ugyanis Edward Said palesztin értelmiségi, a nyugati rasszizmus elleni harc erkölcsi magaslatáról „a fehér ember niggerének” titulálja azon harmadik világbeli értelmiségie-

ket, akiknek van pofájuk az övétől eltérő véleményen lenni. A további bogarászásnak nem látom értelmét, különben is, minden hibáért kárpótolt az a kis gyöngyszem, amikor azt olvashattam a hanyatló Oszmán Birodalomról, hogy „ *vagy egy évszázadon keresztül a »keresztény csapás« »Európa-kórrá« változott*”. (348.) Itt bizony arról van szó, hogy „*hozzávetőleg egy évszázad leforgása alatt a »kereszténység ostorából« »Európa beteg embere« lett*”.

Dupcsik Csaba

SZÜRKÜLET?

Fehér György panoptikumma

Kísérteties belegondolni: halála *előtt* pár hónappal „élelműsorozatot” sugárzott filmjeiből a televízió. Roppant érdekes volt a találkozás néhány régi tévéjátékával. A VOLPONE, a III. RICHÁRD – mindkettő nagyközei arcok és „nagyközei szövegek” álnok feleselése. Itt mindenki mindig hazudik, a néző csak abban nem biztos, hogy ki van ennek a tudatában. Itt minden arc másról beszél, mint a mondott és hallott szöveg: általában annak az arcát látjuk hosszan nagyközeiben, *akinek* hazudnak.

Fekete háttér, háttérnélküliség: ez teszi bábjátékszerűvé az előadást. Fehér György marionettszínháza erős idegrendszerű felnőttekhez szól. A legritkábban láttunk benne nyersen kirobbanó erőszakot, de lappangó erőszak töltötte meg minden minutumát. Arcok, szemek, félmosolyok, néha grimaszok. A tévé a kényszerű nagyközelek képi műfaját nem feltalálta (hiszen Mélies, majd Griffith találta fel), viszont majdnem mindig automatikusan, ötletlenül *alkalmazza*. Mondják (és nem ok nélkül), hogy a képernyő mérete meg a kisebb költségvetés kényszerűségéből tesz így: minőség viszont kényszerűségéből nagy ritkán születik. A pályáját televíziósként kezdő Fehér György éppen a „műzaj” helyett, önként akart nagyközelekkel beszélni: nem azért, mert a tévében így szokás vagy így kell, hanem mert ő úgy akarja. Újra nézve néhány filmjét, most úgy látom, az arcokon, a szemeken tükröződő végtelen és győzedelmes hazugság érdekelte.

Tévéjátékai és operafeldolgozásai végén olykor tömegek rohannak a színre. E bábos tömegjelenet néha sikerült, valahogy majdnem ironikus hatást kelte ellenpontozta a gyalázatos hazugságok közelprendszerét, néha szimpla lezárásá sikerült. A III. RICHÁRD végén (lásd William Shakespeare) csatát kéne ábrázolni. Fehérnél a csatából semmit sem látunk, a bábok hangkulisszával csapnak össze, a híres „*országomat egy lóért*” kiáltás alatt sincs kép: a hazugság véget ér (vagy csak berekesztődik?). Bevallom, sohasem értettem ezt a híres sort. A kalandor-szélhámos tán klinikai eset, tán gyáva is, nemcsak vakmerő, de mániájáról a hatalomért hogy is mondhatna le ily szegyen-telin?, miért adná országát (hatalmát) egy nyerítő menekülésért? Nem hittem ennek a sornak soha, bár megengedem, valami olyan ravasz értelme van, amit fel nem foghatok...

Fehér György és Haumann III. Richárdja hivatásos, szenvedélyes hazug. Ez főhivatása, ezért született. A gyilkosság csak mellékes járulék, afféle kiegészítő foglalatosság, élvezi nyilván, de nem ez a fő szenvedélye. Csillapíthatatlanul, mondhatnánk, csillapíthatatlan hittel és meggyőződéssel hazudik, önmagának játszik, ez hozza izgalomba (vagyis az írók rokona) – ha nem hazudhat, semmi értelme élnie. A hatalom is azért kellett, hogy hazudjon.

Fehér Györgyöt nem ismertem közletről, de „korát” igen. Mint nemzedéke, ő is szűnni nem akaró hazugságban élt. A zsarnokság puhult, lehetett már „szidni a rendszert”, meg utazni, meg „kiszúrni” a hatalommal, röhögni rajta hamis diadallal – a rendszernek mindene megpuhult, de a hazugságai, az egész nagybetűs Hazugság olyan kemény maradt, mint fénykorában. Sőt egyre inkább, egyre többet: már természetes volt a hazugság, már nem csodálkoztunk, rákaptunk magunk is, bólintva fogadtuk és gyakoroltuk. Fehér György mintha nem tudta volna csodálkozás nélkül fogadni, sőt egyre érezhetőbben csodálkozott. Az látszott az arcán, hogy hökkenten, de azért udvariasan csodálkozik, olykor egész kicsit megrándul. Rendszerváltás előtt és után, hazugságváltás közben, volt valami finom, csendes, „úrifíú”, valami jól nevelt csodálkozás az arcán és a gesztusaiban. Ezt vitte tévéképernyőre, majd filmvászonra.

Egyik első, még főiskolai filmjét öregek napközi intézetéről készítette, ahol a kirendelt öregeket kirendelt ünneplők köszöntik, míg végül egy öreg hívatlanul előáll: látszik rajta, hogy ez a szerencsétlen nem tud hazudni. Azt kérdezi, mivel nyomorog és valamit hallott arról, hogy nagyon megbecsülik a ’19-es vöröskatonákat, hogy hát ő az volt, vöröskatona. Kínos zavar. Kellemtelen kis eset. Mit mondjanak neki? Mondanak valamit. Az öreg csak ácsorog ott. „*Egy egész közösség a hazugság zsákutcájában*” – írta klasszikus tanulmányában Bibó. Meg ezt is: a hazugság világában különcök, *ádáz próféták* lépnek fel tömegével.

Természetesen mindez hipotézis. Csak sejtem, következtetem filmjeiből, néhány beszélgetésünkből: alapélménye volt a hazugság. Ő nem szokta meg (és ezt kevesen mondhatjuk el). Érdekes, abban a Jancsó-filmben játszott nagyobb epizódszerepet, melyben a legtöbb ádáz próféta szaladgál és rángatózik a történelmi hisztéria görceiben (SZÖRNYEK ÉVADJA).

Játékfilmjei hasonlítanak is, meg nem is televíziós munkáira. Két játékfilmjében nem a történelmi, nem a társadalom meghatározta, hanem a póre magánhisztéria lappang és vonaglik... bár ehhez azért kell valamifajta (történelmi? társadalmi? földrajzi?) háttér... A Dürrenmatt nyomán írt SZÜRKÜLET nyomozója átlagos, szürke ember, de nem bírja elviselni, hogy gyerekeket öl valaki büntetlenül: saját hibájából elszalasztják a gyilkost, de ő megszállottja lesz a reménytelen reménynek, hogy egyszer mégis elfogja. SZÜRKÜLET: de hisz szürkület és felhők adják az egész filmet, még csak nem is a bűnügyi szövevény. Lassú szürkület – a füst nem emelkedik, a felhők alig mozdulnak, az igazság senkit nem érdekel... Ha akarom, a szürkeségbe beleőrülök, a szürkeséget túllicitáló pedáns bolond az a Haumann Péter játszott nyomozó. A rendező visszavitte időben is a történetet: alig néhány jelből tudjuk, hogy tán a harmincas években lehetünk. Így tett a híres és sokszor filmre vitt James Cain-bűnregény (A POSTÁS MINDIG KÉTSZER CSÖNGET) adaptációjával is: a SZENVEDÉLY valami kortalan félhomályban, valamikor a harmincas években, talán Magyarországon játszódik – mindegy, ez a *lefojtott ország* belül van, bennünk, és nem a térképen.

VOLPONE – a hazugság marionettbohózata: a bábjáték végén Volpone köp egy nagyot. A leghazugabbat is be lehetett csapni, mindenkire, önmagára köp, téves, bár könnyű csak úgy látni, hogy a világot köpi szemem: rang- és vagyonszerte már nem hazudhat (esetleg utoljára még eljátssza, hogy köp a világra). Major Tamás olyan meggyőző itt, hogy nem lehet eldönteni, melyik változatot élvezi jobban...

Fehér mintha valami felelősséget érzett volna a folyamatos, zubogó hazugságáradatért. Volt valami rezerváltság, valami szégyen – mások helyetti szégyen ebben a tartásban. Ha kiheverhette volna (már ha száz évig él...) a hazugság országát, akkor a PINOCCHIO-t képzelem neki, mert a mesejátékban a Róka és a Macska megbűnhődik a hazugságaiért... Lett volna ünnepi vidámsággal ez a végső filmje. Csak egy kamasz fiú nem tudja megbocsátani a felnőttek világhazugságát. Fehér György nem kisiús volt, hanem örök kamaszos. Fehér és fekete ingben képzelem (mert gyakran így is láttam) – fekete-fehér filmek rendezőjeként. Még Tarr Béla is csinált – kivételképpen – színes filmet (az Alföldről), ha ő ezt választja, még inkább meghökkenem volna. (A VOLPONE színes játék, de számomra nem film, hanem mondom megint: csodás ízlésű marionettjáték!)

Két játékfilmje között tíz év telt el. A tényből életében legenda lett: eszerint csak tízévenként tud és *akar* filmet csinálni. Kétélű legenda: az ilyesmi dicséret és bírálja is, akire szinte rátapad. Mindenki felelős hát a legendájáért? Lehet. Gyanítom, van olyan alkotó, akinek száz évig kellene élnie, hogy meg tudja valósítani, ami a képzeletében lappang. Legenda vagy nem legenda, Fehér Gyurinak igenis száz év kellett volna, száz év alatt tíz nehéz film: új meg új megtorpanások, elindulások, végtelen alkotói korszak – nem adatott meg. Tudom, tudom, másnak sem... de másnak azért nem biztos, hogy száz alkotóévet kívánnék.

Bikácsy Gergely

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az *Új Forrás* szerkesztősége

interjúpályázatot

hirdet. Az interjúk témája a folyóirat jellegének, „profiljának” megfelelő legyen: irodalom, művészet, társadalomtudomány. Az egyes interjúk terjedelme ne haladja meg az 1 szerzői ívet (40 ezer leütés, „karakter”), de ne legyen kevesebb 0,5 szerzői ívnél. Fiktív interjúkkal a szerkesztőség nem kíván foglalkozni, éppen ezért pályázati feltételül szabja, hogy az interjút adó személy azonosítható legyen. (Címét, telefonszámát mellékelni kell a jeligét tartalmazó borítékban.)

A pályázatot jeligésen kell beküldeni az alábbi címre:
2800 Tatabánya, Pf. 1231.

Beküldési határidő: 2002. szeptember 1.

A pályaműveket a szerkesztőség által felkért zsűri bírálja el. Az *Új Forrás* szerkesztősége 3 díjat (100–110–120 ezer forint), valamint egy különdíjat kíván kiadni.

Eredményhirdetés az *Új Forrás* ez évi decemberi számában lesz. A nyertes, valamint a még közlésre érdemes pályamunkákat a folyóirat a 2003. évi számaiban (a szokásos honorárium mellett) közli.

Tatabánya, 2002. március 1.

Az *Új Forrás*
szerkesztősége